

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مطالعات اجتماعی

سال اول دبیرستان

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

نام کتاب : مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان - ۲۰۵/۳

شورای برنامه‌ریزی : حسن ملکی، احمد رجب‌زاده، محمدمهدی ناصری، صاحب بدری، غلامرضا صدیق‌اورعی،
فریدون ملای‌بحری، علی‌اکبر حسن‌زاده، محمد شریف متولی‌الموتی، خسرو رفیعی و

اسدالله فرجی معز

مؤلفان : احمد رجب‌زاده، حسن ملکی و محمدمهدی ناصری

ویراستار : افسانه حبیب‌زاده‌کلی، افسانه حجتی طباطبایی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کدپستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹،

وب‌سایت : www.chap.sch.ir

صفحه‌آرا : علی نجمی

طراح جلد : مریم کیوان

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)

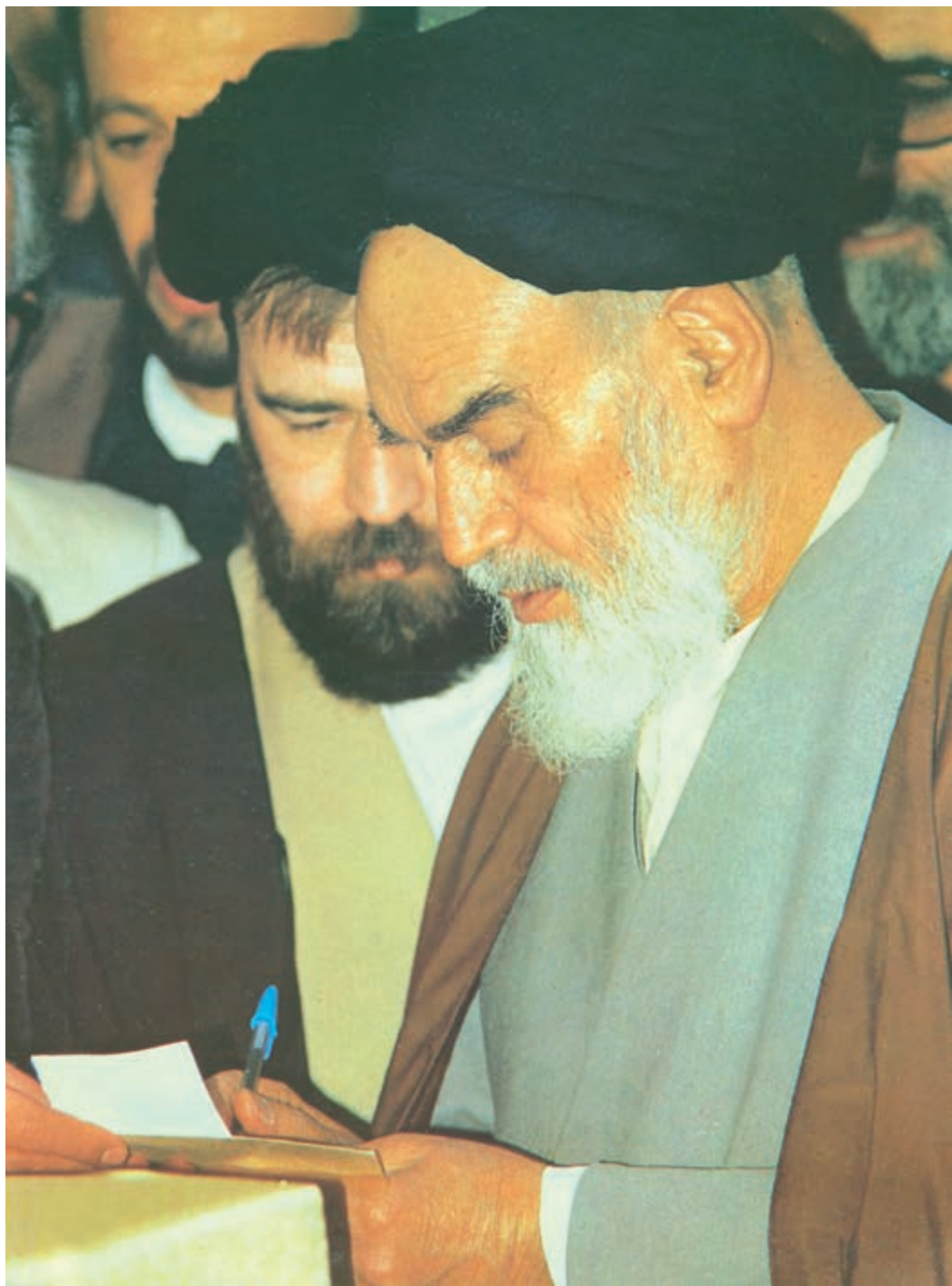
تلفن : ۵- ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ پانزدهم ۱۳۹۳

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۴-۴۴۲-۵-۹۶۴ ISBN 964-05-0442-4

تا این روح تعاون و تعهد در جامعه برقرار است، کشور عزیز از آسیب دهر- إن شاء الله تعالی - مصون است.
امام خمینی (رحمة الله علیه)

نمایه

۱ فصل اوّل : شکل‌گیری زندگی اجتماعی

- ۱ اهداف فصل
- ۲ درس اوّل : شناخت محیط اجتماعی
- ۵ درس دوم : شکل‌گیری گروه
- ۸ درس سوم : هنجارها و ارزش‌های اجتماعی
- ۱۱ درس چهارم : رابطه گروه‌ها با یکدیگر
- ۱۴ درس پنجم : تأثیرات گروه بر فرد
- ۱۸ درس ششم : آسیب‌های گروه
- ۲۲ پرسش‌های فصل
- ۲۳ مروری بر فصل

۲۵ فصل دوم : نظام اجتماعی

- ۲۵ اهداف فصل
- ۲۶ درس اوّل : نقش اجتماعی
- ۳۰ درس دوم : وابستگی متقابل نقش‌ها
- ۳۴ درس سوم : نظام اجتماعی
- ۳۷ درس چهارم : ارتباط نظام‌های اجتماعی با یکدیگر
- ۴۱ درس پنجم : نظام اجتماعی و فرد
- ۴۵ پرسش‌های فصل
- ۴۶ مروری بر فصل

۴۷

فصل سوم : نظام خانواده

۴۷

اهداف فصل

۴۸

درس اول : خانواده، یک نظام اجتماعی

۵۳

درس دوم : خانواده و فرد

۵۷

درس سوم : آسیب های نظام خانواده (۱)

۶۱

درس چهارم : آسیب های نظام خانواده (۲)

۶۳

پرسش های فصل

۶۴

مروری بر فصل

۶۵

فصل چهارم : نظام اقتصادی

۶۵

اهداف فصل

۶۶

درس اول : مفهوم نظام اقتصادی

۶۹

درس دوم : اجزای نظام اقتصادی

۷۴

درس سوم : رابطه نظام اقتصادی با عوامل و نظام های دیگر

۸۰

درس چهارم : نظام اقتصادی و نظام اجتماعی کل

۸۳

درس پنجم : نظام اقتصادی و فرد (۱)

۸۶

درس ششم : نظام اقتصادی و فرد (۲)

۹۲

درس هفتم : آسیب های نظام اقتصادی

۹۷

پرسش های فصل

۹۷

مروری بر فصل

۹۹

فصل پنجم : نظام سیاسی

۹۹

اهداف فصل

۱۰۰

درس اول : مفهوم نظام سیاسی

۱۰۳

درس دوم : انواع نظام سیاسی

۱۰۸

درس سوم : نظام سیاسی ایران

۱۱۳

درس چهارم : مشارکت سیاسی

۱۱۶	درس پنجم : انتخابات
۱۲۰	درس ششم : نظام سیاسی و نظام های اجتماعی دیگر
۱۲۴	پرسش های فصل
۱۲۵	مروری بر فصل
۱۲۶	منابع

دانش آموز عزیز

مطالعات اجتماعی یکی از دروس عمومی سال اول متوسطه است. دروس عمومی دروسی اند که آموختن آنها برای ارتقای بینش علمی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی هر فارغ التحصیل دوره متوسطه ضرورت دارد؛ بنابراین، محتوای این کتاب طوری تهیه و سازماندهی شده است که صلاحیت های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی شما را تقویت می کند.

با توجه به این هدف کلی، شورای برنامه ریزی علوم اجتماعی دوره متوسطه، اهداف آموزشی و اصول و شیوه تألیف این کتاب را تدوین کرد و براساس آن، تألیف کتاب انجام گرفت. محورهای اساسی که مبنای تألیف این کتاب قرار گرفته است، عبارت اند از:

الف - رابطه فرد با گروه، خانواده، نظام های اقتصادی و سیاسی جامعه

ب - رابطه هریک از این نظام ها با نظام اجتماعی کل

پ - آثار و نتایج هریک از این نظام ها

ت - مسائل و مشکلات هریک از این نظام ها.

برای اینکه بهتر بتوانید به اهداف کتاب دست یابید، به موارد زیر توجه کنید.

*** در ابتدای هر فصل، اهداف مورد انتظار بیان شده است. هنگام مطالعه هریک از فصول کتاب، قبل از هرچیز لازم است به این اهداف توجه کنید؛ زیرا آگاهی از اهداف، در شما نسبت به موضوع مورد بحث، انگیزه و علاقه ایجاد می کند و به مطالعه شما جهت می دهد.**

*** میان فصل ها و درس های مختلف کتاب ارتباط و انسجام وجود دارد؛ به عبارت دیگر، مطالب هر فصل یا درس، با تکیه بر فصل ها یا درس های پیش از آن تهیه شده است. برای فهم بهتر هر درس، لازم است درس یا درس های قبل از آن را به خوبی درک کرده باشید.**

*** در هر فصل، مجموعه ای از مفاهیم اساسی آموزش داده می شود. این مفاهیم، نکات اساسی فصل اند و بقیه مطالب و فعالیت ها برای یادگیری آنها تنظیم شده اند. قسمت «مروری بر فصل» در پایان هریک از فصول دربرگیرنده این مفاهیم است. پس از مطالعه هر فصل، تأمل در قسمت «مروری بر فصل» می تواند به تعمیق یادگیری در شما کمک کند. توجه داشته باشید که مطالب این قسمت، برای حفظ کردن و یادگیری طوطی وار نیست.**

*** برنامه‌ریزان و مؤلفان، در تهیه و سازماندهی محتوای این کتاب بر مشارکت شما در یادگیری مفاهیم اساسی و کسب توانایی برای به کارگیری آنها بسیار تأکید داشته و آن را به مثابه یک اصل مورد توجه قرار داده‌اند؛ به همین منظور، در متن هر درس فعالیت‌های متنوعی در زمینه مفاهیم اساسی آن درس، طراحی شده است. این فعالیت‌ها نوعی فرصت یادگیری است که توجه لازم به آنها موجب یادگیری عمیق‌تر مفاهیم می‌شود. انجام دادن اغلب این فعالیت‌ها، مشارکت فعال شما را در جریان بحث‌های کلاسی می‌طلبد. این نوع فعالیت‌ها، باید در کلاس، با مشارکت دانش‌آموزان و نظارت و هدایت دبیر محترم در مسیر نیل به اهداف آموزشی کتاب انجام گیرد.**

بخش دیگری از فعالیت‌های پیش‌بینی شده در کتاب، باید در خارج از کلاس به صورت فردی یا گروهی انجام پذیرد.

توجه داشته باشید که بخشی از نمره ارزش‌یابی این درس، به میزان مشارکت شما در بحث‌های گروهی و انجام این فعالیت‌ها اختصاص دارد.

*** سازماندهی محتوا به گونه‌ای است که شما را به تفکر درباره مسائل و پدیده‌های اجتماعی و تحلیل آنها و می‌دارد. هدف این بوده است که شما بتوانید آموخته‌هایتان را در زندگی فردی و اجتماعی خود به کار گیرید. بدیهی است تکیه صرف بر محفوظات، شما را به این هدف نمی‌رساند.**

*** در پایان هر درس، چند پرسش نمونه مطرح شده است که پاسخ بعضی از آنها عیناً در متن کتاب نیست؛ زیرا چنان که گفته شد، هدف این نبوده است که شما مطالب را صرفاً حفظ کنید و در برابر پرسش‌ها، پاسخ‌های یکسانی داشته باشید بلکه منظور این بوده است که با درک مفاهیم اساسی، به تجزیه و تحلیل و ارزش‌یابی مسائل اجتماعی بپردازید.**

«گروه علوم اجتماعی دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری»

معلنان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را در باره مطالب

این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۵۵/۳۶۳ - گروه درسی مربوط و یا پیام نگار (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفترتالیف کتاب های درسی ابتدایی متوسطه نظری

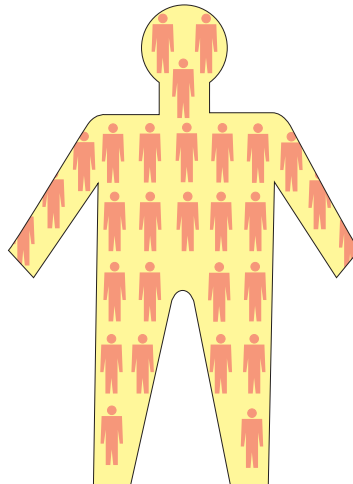
شکل‌گیری زندگی اجتماعی

انتظار می‌رود دانش‌آموز در پایان این فصل بتواند :

- ۱- تأثیر شناخت صحیح مسائل را در تصمیم‌گیری فرد توضیح دهد.
- ۲- شناخت حاصل از تجربیات زندگی را با شناخت علمی مقایسه کند.
- ۳- ویژگی‌های اساسی «گروه» را بیان کند.
- ۴- چگونگی تأثیر جامعه را بر رفتار انسان شرح دهد.
- ۵- نقش هنجار (الگوی عمل) را در تعیین رفتار اجتماعی انسان تجزیه و تحلیل کند.
- ۶- مفهوم «ارزش» را توضیح دهد.
- ۷- چگونگی شکل‌گیری گروه‌های گسترده‌تر را شرح دهد.
- ۸- رابطه هماهنگی یا تضاد گروه‌های مختلف را با تکامل یا اختلال جامعه بیان کند.
- ۹- چگونگی تأثیر روابط با دیگران و طرز تلقی آنان را در تقویت خودآگاهی فرد شرح

دهد.

- ۱۰- نقش اراده فردی را در گسستن از یک گروه و پیوستن به گروه دیگر بیان کند.
- ۱۱- انواع آسیب‌های گروهی را تشخیص دهد.
- ۱۲- تأثیر آسیب‌های گروهی را بر فرد تجزیه و تحلیل کند.

شناخت محیط اجتماعی

همه شما در دوره‌ای قرار دارید که از آن به نوجوانی و جوانی تعبیر می‌شود؛ کودکی را پشت سر گذاشته‌اید و بزرگ‌سالی را پیش رو دارید. دوره آسوده بودن و بی‌مسئولیتی را گذرانده‌اید و در آستانه دوره جدیدی هستید که باید بیندیشید، تصمیم‌گیری کنید و مسئولیت زندگی خود و حتی دیگران را بر عهده بگیرید. در این دوره، اندیشیدن به پاره‌ای پرسش‌ها از اشتغالات فکری شما خواهد بود؛ مانند :

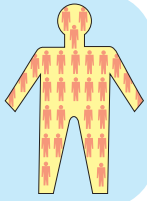
- جهان هستی از کجا آمده است و به کجا می‌رود؟
- جایگاه من در جهان هستی کجاست؟
- در کدام رشته به تحصیل ادامه دهم؟
- در آینده چه شغلی را انتخاب کنم؟ چرا؟
- در تعیین سرنوشت جامعه خود چه سهمی می‌توانم داشته باشیم؟
- و

این اندیشه‌ها و پاسخ پرسش‌هایی از این قبیل، مبنای عمل شما برای زندگی آینده است. پاسخ شما به این پرسش‌ها با توجه به دانسته‌هایتان ممکن است درست یا نادرست باشد.

نتایج شناخت نادرست از محیط اجتماعی

اگر فرد در مرحله نوجوانی و جوانی بدون شناخت درست از شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه خویش، تصمیم بگیرد و دست به عمل بزند، موفق نخواهد شد؛ مثلاً :

- بسیاری کسانی که بدون شناخت درست از شرایط اقتصادی و اجتماعی و استعدادها و توانایی‌های خود شغلی را انتخاب می‌کنند و در آن توفیق نمی‌یابند؛
- بدون شناخت درست از شرایط اجتماعی همسر انتخاب می‌کنند و در زندگی زناشویی با شکست روبه‌رو می‌شوند؛

– بدون شناخت درست از محیط اجتماعی به فعالیت‌های سیاسی دست می‌زنند اما به هدف خود دست نمی‌یابند و از میدان سیاست کنار می‌روند؛

– به دلیل نداشتن شناخت درست از دوستان و گروهی که به عضویت آن درمی‌آیند، به دام اعتیاد می‌افتند و تا پایان عمر با نتایج تلخ و ناگوار این انتخاب نادرست دست به گریبان خواهند بود.

– و ...

آینده شما به میزانی چشمگیر، به شناختی بستگی دارد که در این مرحله زندگی خود از محیط اجتماعی به دست می‌آورید. شناختی ناقص که بر پایه احساسات قرار گیرد و از واقعیت‌های زندگی دور باشد، می‌تواند آثاری زیان‌بار بر زندگی آینده شما داشته باشد؛ بنابراین، تلاش برای دستیابی به شناختی دقیق‌تر و نزدیک‌تر به واقعیت، شناختی که توانایی شما را برای درک محیط اجتماعی افزایش دهد، تلاشی مطلوب خواهد بود.

فعالیت ۱-۱ رشته تحصیلی را که انتخاب خواهید کرد، در نظر بگیرید (نظری – فنی و حرفه‌ای – کاردانش) و درباره موارد زیر در کلاس گفت‌وگو کنید؛

۱– برای انتخاب این رشته چه ملاک‌هایی را در نظر داشته‌اید؟

۲– این شناخت را چگونه به دست آورده‌اید؟

۳– آیا این شناخت درست بوده است؟ چرا؟

شناخت جامعه

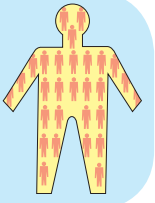
فرد با زندگی در اجتماع، از محیط خویش شناخت به دست می‌آورد. این شناخت گاه نتیجه تجربه خود فرد است و گاه حاصل تجربه‌ای است که از طریق پرسش از دیگران و یادگیری به او منتقل می‌شود. فرد با تکیه بر این شناخت، تصمیم‌گیری می‌کند و در مسیر زندگی گام برمی‌دارد.

همه افراد کم و بیش به این شناخت دست پیدا می‌کنند. هرچه فرد تجربه بیشتری داشته باشد یا از اطلاعات دیگران بیشتر استفاده کند، دامنه این شناخت گسترده‌تر خواهد

شد. این نوع شناخت از محیط اجتماعی را **شناخت حاصل از زندگی**^۱ می‌نامیم. در کنار این نوع شناخت از محیط اجتماعی، **شناخت علمی**^۲ جامعه قرار دارد که عالم اجتماعی آن را عرضه می‌کند. شناخت علمی تنها با زندگی در جامعه حاصل نمی‌شود؛ مطالعه منظم و دقیق رفتار و عمل انسان و زندگی جوامع مختلف و تحولات آنها همراه با تفکر منطقی عالم را به این نتایج می‌رساند؛ تا جایی که ممکن است نظر عالم اجتماعی با نظر پذیرفته شده در جامعه مغایر باشد. شناخت حاصل از زندگی، مفید و سودمند است و شناخت علمی می‌تواند آن را تکمیل و حتی تصحیح کند. چنین شناختی به ما توانایی می‌دهد که شرایط زندگی اجتماعی خویش را بهتر بشناسیم و برای تحقق اهداف خویش، راه‌های سنجیده‌تری را برگزینیم.

۱- Common Sense

۲- Scientific Knowledge

شکل‌گیری گروه

اجتماعی بودن انسان

شما در روزهای خوش کودکی دوستانی داشتید که همیشه باهم بودید؛ باهم بازی و قهر و آشتی می‌کردید. اگر امروز آن هم‌بازی‌ها با شما نیستند، در عوض، در مدرسه دوستانی صمیمی دارید که تعداد آنها ممکن است به اندازه هم‌بازی‌های دوران کودکی شما یا حتی کمی بیشتر باشد. آنها در ساعت‌های تفریح، در بیرون از مدرسه و در روزهای تعطیل، خیلی بیشتر از سایر هم‌کلاسی‌ها با شما می‌نشینند.

تنها شما نیستید که چنین دوستانی دارید. معلم‌های شما هم چنین‌اند. پدر و مادر شما هم با چند نفر از همکاران خود بیشتر می‌جوشند؛ بنابراین، به هر جا و هر سطحی از زندگی اجتماعی پا بگذارید، این واقعیت را خواهید دید.

تلاش افراد برای **برقراری رابطه با یکدیگر**، واقعیتی است که همیشه و در همه جا شاهد آن هستید :

– باز کردن سر صحبت در اتوبوس و مسیر رفت و آمد

– اظهار محبت به دیگران و همدلی با آنان

– نگاه محبت‌آمیز یک سال‌خورده به یک کودک

– و ...

اینها نمونه‌های تلاش افراد برای برقراری رابطه با یکدیگر و کوشش برای پیدا کردن دوست و هم‌صحبت است.

به راستی دوستی افراد با یکدیگر و تلاش آنها برای برقراری رابطه و دوست‌یابی برای چیست؟ چرا افراد در همه دوره‌های زندگی در پی یافتن دوستانی صمیمی یا برقراری رابطه‌ای هرچند موقت و محدودند؟

بسیاری از اندیشمندان تلاش کرده‌اند تا به این پرسش‌ها پاسخ دهند. عالم اجتماعی

این تلاش را ناشی از «میل طبیعی انسان به اجتماعی زندگی کردن و تأمین نیازهای انسانی» می‌داند؛ خواسته‌ها و نیازهای انسان او را به برقراری روابط اجتماعی با دیگران سوق می‌دهند و موجب تداوم حیات جامعه می‌شوند.

فعالیت ۱-۲ نخستین روزی را که وارد دبیرستان شدید، در نظر آورید و حداکثر در سه سطر، توضیح دهید که چگونه و چرا با دیگران رابطه برقرار کردید.

تعامل اجتماعی

انسان معمولاً براساس یک میل طبیعی می‌خواهد با دیگران رابطه برقرار کند. او این میل طبیعی را در قالب یک عمل مثلاً:

- لبخندی دوستانه
- تعارف یک بیسکویت
- نگاهی منتظرانه
- بیان جمله‌ای درباره‌ی هوا
- و ...

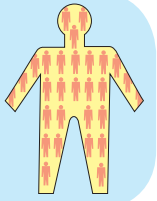
نشان می‌دهد. اگر فرد دیگری با لبخند زدن، تشکر کردن و... به این عمل پاسخ دهد، میان آنها رابطه‌ی اجتماعی برقرار می‌شود. در این حالت می‌گوییم آنها با هم **تعامل اجتماعی**^۱ دارند. شکل‌گیری «ما»: با شکل‌گیری تعامل اجتماعی، افراد سعی می‌کنند **مشترکات و مشابهت‌هایی میان خود و دیگری** بیابند یا آنها را تقویت کنند؛ مثلاً:

— از محل و مکان یکدیگر می‌پرسند و با بیان مشترکاتی می‌کوشند خود را هم‌محلی، هم‌شه‌ری و... قلمداد کنند؛

— از خانواده و دوستان یکدیگر می‌پرسند تا دوستان و آشنایان مشترکی بیابند؛

— از ارزش‌های دینی و اخلاقی یکدیگر می‌پرسند تا به نقطه‌ی مشترکی دست یابند.

براساس این مشترکات و مشابهت‌ها، شما و دیگری یا دیگران به تدریج به **مجموعه‌ای واحد** یعنی «ما» تبدیل می‌شوید و با هم یگانگی پیدا می‌کنید. «ما» در این مفهوم، در مقابل

«من» قرار دارد.

– «ما» هم محلی ها

– «ما» آشنایان آقای ...

– «ما» همشهری ها

– «ما» دانش آموزان

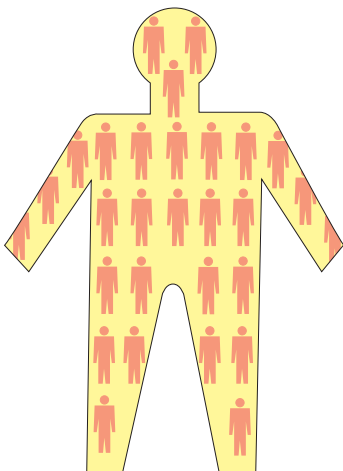
شکل گیری گروه : «ما»ی تشکیل شده ممکن است بسیار **سطحی و محدود** باشد که در این حالت به سرعت از بین خواهد رفت؛ مانند افرادی که در یک کوپه قطار هم سفرند. آنها حتی اگر در طول سفر با یکدیگر خیلی گرم و صمیمی هم باشند، با رسیدن به مقصد «ما»ی هم سفر از بین می رود و هر فرد راه خویش را می گیرد و می رود.

هرچه میزان مشابهت ها و مشترکات بیشتر باشد، «ما»ی تشکیل شده عمیق تر می شود؛ به این ترتیب، **تعامل** طرفین با یکدیگر نیز تداوم می یابد. در چنین حالتی، افراد به عنوان یک **گروه شناخته می شوند؛ به عبارت دیگر، افرادی که خود را «ما» تلقی می کنند و به صورت نسبتاً پایدار و منظم با یکدیگر تعامل دارند**، یک گروه را تشکیل می دهند.

فعالیت ۱-۳ با بررسی نحوه دوست شدن خود با یکی از دوستانتان :

۱- انگیزه دوستی، مشابهت هایی که با یکدیگر داشته اید یا پس از دوست شدن به دست آورده اید و چگونگی روابط میان خود را بنویسید.

۲- نمونه ای از دوستی هایی را که به جدایی انجامیده است، مطرح کرده و علت از هم گسستن پیوند دوستی را مشخص کنید.

هنجارها و ارزش‌های اجتماعی

الگوی عمل (هنجار)

زندگی فرد در گروه در عین اینکه مطلوب و مفید است، برای او محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند. فردی که در گروه زندگی می‌کند، نمی‌تواند آزادانه و هرطور که می‌خواهد عمل کند و **باید** برای بقای گروه کارهای خاصی را انجام دهد.

— دو نفر که با هم دوست می‌شوند، باید به خواست‌های یکدیگر توجه کنند؛ در رابطه خود با یکدیگر رفتارهای خاصی داشته باشند که ابراز محبت، سلام کردن، خبر گرفتن از هم و ... نمونه‌هایی از این رفتارهاست.

— فردی که عضو تیم فوتبال می‌شود، باید قواعد بازی فوتبال را رعایت کند. او آزاد نیست که توپ را به هر شکل که می‌خواهد به کار ببرد و

به رفتارها و اعمالی که فرد با عضویت در گروه **باید** آنها را انجام دهد و در صورت رعایت نکردن آنها با مجازات روبه‌رو می‌شود، **الگوی عمل** یا **هنجار**^۱ می‌گویند.

در گروه دوستی

— سلام کردن،

— خبر گرفتن از یکدیگر،

— گفت‌وگو و رازداری،

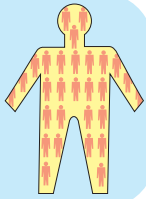
... و

الگوی عمل اند.

در یک تیم فوتبال

— توپ را با پا پرتاب کردن

— توپ را به درون محدوده‌ای به نام میدان پرتاب کردن

— و

الگوی عمل محسوب می‌شوند.

فعالیت ۴-۱ رفتار اعضای خانواده، آشنایان و دوستان خود را

در نظر بگیرید؛

الف — برای هریک از موارد زیر، دست کم دو الگوی عمل مشخص کنید :

— خانواده

— مهمانی

— عبور و مرور در خیابان.

ب — رعایت نکردن این الگوهای عمل، برای فرد چه پیامدهایی دارد؟

ارزش

در زندگی گروهی، امور خاصی برای همه یا بیشتر افراد گروه مهم تلقی می‌شود. آنها از تحقق این امور احساس خشنودی می‌کنند و حاضرند برای تحقق آنها گاهی جان خویش را به خطر اندازند. توهین به این امور مهم یا جلوگیری از تحقق آنها موجب ناراحتی و واکنش افراد گروه می‌شود. به این امور که برای گروه اهمیت دارد، **ارزش‌های گروه** گفته می‌شود؛^۱ برای نمونه :

— در تیم والیبال، پیروزی

— در گروه دوستی، صداقت، صمیمیت و ...

— در گروه سرزمینی (ملت)، عزّت و استقلال

— برای مسلمانان، یگانه پرستی

ارزش^۲ شناخته می‌شود.

فعالیت ۵-۱ برای هریک از موارد زیر، دست کم دو ارزش را مشخص کنید :

۱- خانواده

۲- مدرسه

۱- ارزش‌ها همان هدف‌های مشترک گروه‌اند.

۳- مسجد.

فرد برای زندگی در گروه همان طور که باید ارزش های گروه را بپذیرد، الگوهای عمل خاصی را نیز باید بپذیرد.

کسی که خود را ایرانی می داند، با توجه به قبول استقلال و عزت به عنوان دو ارزش :

— خود را ملزم به دفاع از استقلال کشور می داند؛

— هنگام هجوم دشمن حاضر است جان خویش را فدا کند؛

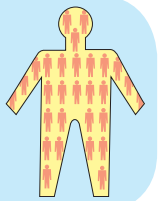
— در مقابل توهین دیگران به ایران و شخصیت های ایرانی از خود واکنش نشان

می دهد؛

— از پیشرفت ها و پیروزی های کشور خشنود می شود؛

— با کسانی که استقلال کشور را نادیده گرفته اند، دشمن است؛

— و

رابطه گروه‌ها با یکدیگر

شما به عنوان یک فرد، در زندگی اجتماعی تنها عضو یک گروه نیستید.

— در خانواده عضو گروه خانواده

— در محله عضو گروه محله، تیم فوتبال، بسیج، کوه‌نوردی و ...

— در مدرسه عضو گروه دوستی، کلاس، مدرسه، فوق برنامه و ...

— در شهر عضو گروه خوش‌نویسی، ورزشی و ... هستید.

در هر یک از این گروه‌ها، ارزش‌های خاص و الگوهای عمل ویژه‌ای وجود دارد.

ارزش‌ها و الگوهای عمل این گروه‌ها گاهی با هم **همانگ** و گاهی **متضاد**ند؛ برای

نمونه، ممکن است در خانواده اموری چون تجمل و تفاخر مهم باشد که گروه بزرگ‌تر (کشور) آن را ناپسند بداند.

فعالیت ۶-۱ دو گروه اجتماعی را در نظر بگیرید؛

۱- برای هر یک از آنها، در یک جدول دو ستونی — مانند نمونه زیر — دو الگوی

عمل و دو ارزش بنویسید.

۲- همانگی یا تضاد میان الگوهای عمل و ارزش‌ها را مشخص کنید.

گروه «الف»	گروه «ب»	همانگی یا تضاد
۱-	۱-	ارزش‌ها
۲-	۲-	
۱-	۱-	هنجارها
۲-	۲-	

در جامعه هیچ‌گاه نمی‌توان حالتی را یافت که در آن همهٔ گروه‌ها با یکدیگر هماهنگ باشند؛ بنابراین، همیشه حدی از تضاد^۱ میان ارزش‌ها و الگوهای عمل گروه‌ها وجود دارد. تضاد میان گروه‌ها هم می‌تواند مفید باشد و موجب تحول جامعه شود و هم در جامعه درگیری، جنگ و نابسامانی ایجاد کند.

اختلافات قومی و قبیله‌ای، تضاد طبقاتی، برخوردهای اقشار مختلف و وجود احزاب با آرمان‌های گوناگون نمونه‌هایی از تعارض‌های گروهی در یک جامعه‌اند که بعضی از آنها برای بقا و رشد جامعه زیان‌آور و بعضی مفیدند.

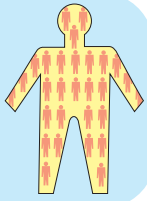
اختلافات قومی و قبیله‌ای در یک جامعه، وحدت ملی (وحدت گروه ملت) را از بین می‌برد و موجودیت گروه ملت را به خطر می‌اندازد؛ درحالی‌که وجود احزاب مختلف با آرمان‌های گوناگون – در عین اختلافاتی که با یکدیگر دارند – برای کنترل دولت‌مردان و همچنین حفظ منافع گروه‌های مختلف جامعه مفید خواهد بود.

فعالیت ۷-۱ با بررسی روابط میان گروه‌های مختلف جامعه، برای هریک از تعارض‌های گروهی که می‌تواند نتایج مثبت یا منفی داشته باشد، یک نمونه ذکر کنید و نتایج حاصل از آنها را در جدولی مانند جدول زیر بررسی کنید.

۱- تعارض میان دو گروه که نتایج مطلوب دارد.

۲- تعارض میان دو گروه که نتایج نامطلوب دارد.

نوع تعارض	نتایج	ارزیابی
۱- مسابقات دانش‌آموزی	موجب رشد علمی و اجتماعی دانش‌آموزان می‌شود.	مثبت و سازنده
۲-		مثبت و سازنده
۱- برخورد میان هواداران دو تیم فوتبال	بازی فوتبال که یکی از شیوه‌های رقابت سالم است، باعث ستیزه‌های پیهوده می‌شود.	منفی و مخرب
۲-		منفی و مخرب

گروه ملت و سایر گروه‌ها

امروزه، کلی‌ترین «ما» که یک واحد تقریباً مستقل است، گروه «ملت»

نامیده می‌شود؛ گروهی که در داخل مرزهای یک سرزمین مشخص زندگی می‌کند و خود را یک ملت می‌شناسد و دارای دستگاه سیاسی مستقل است. در درون این گروه، اقشار و طبقات، اقلیت‌های قومی و مذهبی، گروه‌های سیاسی و اقتصادی، انجمن‌های دینی، گروه‌ها و فرقه‌های اعتقادی، انجمن‌های خیریه، باندها و ... شکل می‌گیرند.

این گروه‌ها در محدوده‌ای که گروه «ملت» به آنها اجازه می‌دهد، دست به فعالیت می‌زنند؛ فعالیت‌های خود را شکل می‌دهند؛ با یکدیگر به تعارض برمی‌خیزند؛ همدیگر را حذف می‌کنند؛ با یکدیگر ائتلاف می‌کنند و همراه با این فعالیت‌ها، جامعه هم به طور مداوم اما آرام تغییر می‌کند.

ارزش‌های برخی از گروه‌ها با ارزش‌های ملت مغایر است؛ مانند :

- گروه‌های قومی که خواستار جدا شدن و استقلال‌اند؛
- گروه‌های سیاسی که می‌خواهند حکومت را از بین ببرند؛
- گروه سرمایه‌دارانی که به مقابله با بعضی سیاست‌های اقتصادی که جامعه تعیین کرده است؛ می‌پردازند.

همچنین عمل بعضی از گروه‌ها با زیر پا گذاشتن الگوهای عمل پذیرفته شده در جامعه همراه است؛ مانند :

- باندهای سرق و قاچاق، خصوصاً قاچاقچیان مواد مخدر که به قصد مال‌اندوزی یا انگیزه‌های دیگر و به بهای نابودی نیروی جوان جامعه، مواد مخدر را به کشور وارد می‌کنند و از این راه هزاران نفر را به نابودی می‌کشانند؛
- باندهای رشوه‌بگیر در اداره‌های دولتی؛
- و ...

گروه ملت به مقابله با این دو نوع گروه برمی‌خیزد و در مقابل آنها از حربه مجازات استفاده می‌کند؛ **بنابراین، حدّ هماهنگی و تعارض در جامعه را کلی‌ترین «ما» (گروه ملت) مشخص می‌سازد.**

به نظر شما، گروه ملت حدّ هماهنگی و تعارض را در جامعه چگونه مشخص می‌کند؟

تأثیرات گروه بر فرد

الف — شکل‌گیری خودآگاهی

به نظر شما زندگی در اجتماع بر فرد چه تأثیری می‌گذارد؟

فعالیت ۸-۱ با اندیشیدن دربارهٔ صفات و خصوصیات خود، به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

۱- «من» کیستم؟ سعی کنید برای این پرسش، پاسخ‌های متعددی (تا ده پاسخ) بیابید.

۲- یکی از این صفات را انتخاب کنید و توضیح دهید چگونه از وجود چنین صفتی آگاه شده‌اید.

۳- از این بررسی چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

یکی از علمای اجتماعی^۱ به این پرسش که انسان چگونه از صفات خودآگاه می‌شود،

چنین پاسخ می‌دهد: **هر فردی خود را در آینهٔ دیگران می‌بیند و می‌شناسد.**

اگر شما خود را فردی با هوش می‌دانید، علاوه بر وجود خصایص زیستی و وراثتی، این تلقی را در ارتباط خود با دیگران به دست آورده‌اید؛ وگرنه در صورتی که واقعاً هم با هوش باشید، اگر دیگران شما را با این صفت نشناسند، خود را به این عنوان نخواهید شناخت؛ بنابراین اولین نکته در رابطهٔ فرد و گروه، تأثیر روابط با دیگران در شکل‌گیری **خودآگاهی** (آگاهی از خود) فرد است.

فعالیت ۹-۱ از فهرستی که دربارهٔ خود تهیه کرده‌اید، یک صفت را انتخاب کنید؛

۱- آگاهی از وجود این صفت چه اثری بر رفتارها و اعمال شما دارد؟

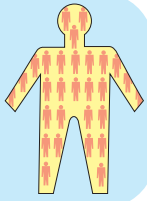
۲- سه الگوی عمل مربوط به این صفت را بنویسید.

فرد در ارتباط با دیگران خود را با صفات خاصی می‌شناسد. این صفات با ارزش‌های

ویژه‌ای همراه‌اند. کسی که با هوش شناخته می‌شود و خودش هم این تلقی را از خود دارد،

از احترام و ارزش برخوردار است و انتظار چنین احترامی را نیز دارد.

۱- چارلز هورتون کولی (Charles Horton Cooley) (۱۸۶۴-۱۹۲۹).

بنابراین، رابطه فرد و گروه بر ارزش و احترام فرد و همچنین انتظارات او از دیگران تأثیر می‌گذارد.

به یاد داشته باشیم که انسان استعداد تغییر و تصحیح شناخت دیگران از خویش را دارد. در صورتی که خود فرد این شناخت را واقعی بداند، پیامدهای آن نیز واقعی خواهد بود و بالعکس.

ب - شکل‌گیری جهت‌گیری‌ها

بسیار اتفاق افتاده که فرد با عضویت در گروه جدید پیوندهای خود را با گروه‌های دیگر گسسته است؛ مثلاً با افرادی که تاکنون با آنان دوست بوده است، قطع رابطه می‌کند و حتی به دشمنی با آنها برمی‌خیزد. همچنین خود را با افرادی که تاکنون نمی‌شناخته، دوست و یگانه می‌داند. از این رو، می‌توان گفت عضویت در گروه برای فرد «جهت‌گیری» خاصی را به دنبال دارد.

فعالیت ۱-۱۰ برای آگاهی از عمق تأثیر عضویت گروهی بر جهت‌گیری‌ها و اعمال فرد، بررسی زیر را انجام دهید و آن را مطابق نمونه در جدولی تنظیم کنید.

۱- سه مورد از دوستی‌ها و دشمنی‌ها، اظهارنظرها و اعتقادات خود را درباره امور و اعمالی که در طول یک روز انجام می‌دهید، فهرست کنید.

۲- مشخص کنید که کدام یک از آنها از موضع «گروه»ها و کدام یک از موضع «خود» جدا از این «گروه»ها انجام شده است.

جهت‌گیری‌ها	دلایل	«ما» یا «من»
۱- در میان رنگ‌ها، از رنگ آبی آسمانی بیشتر خوشم می‌آید.	زیرا نگاه کردن به آن به من آرامش می‌بخشد.	«من»
۲- از رانندگانی که به چراغ قرمز توجه نمی‌کنند، بدم می‌آید.	زیرا آنها حقوق شهروندان را زیر پا می‌گذارند.	«ما»ی شهروندی
۳-		
۴-		
۵-		

گروه و جوان

اگرچه فرد در تمام مراحل زندگی در گروه زندگی می کند ولی در دوره هایی از زندگی، گروه برای او اهمیت بیشتری می یابد. یکی از این دوره ها دوره نوجوانی است که طی آن، فرد با عضویت در گروه هایی غیر از خانواده، نقطه اتکایی برای عمل مستقل خویش می یابد و با پذیرفتن نقش های مختلف در گروه، در مسیر شکل دادن به **شخصیتی متکی به خود** گام برمی دارد؛ برای پذیرفتن نقش های آینده در جامعه آماده می شود و به طور کلی، با جهان اجتماعی بیرون از خانواده بیشتر آشنا می گردد و آن را می آزماید.

آرمان هایی که در جوانی سر برمی آورند، او را به سوی یافتن همفکر و همراه و تشکیل گروه سوق می دهند. زندگی در گروه براساس آرمان ها و اعتقادات خویش و فارغ از امر و نهی خانواده تجربه ای جدید است که جوان به آن دست می یازد.

در این مرحله، عضویت در گروه گامی اساسی و مهم در جهت استقلال جوان و رشد و تکامل وی محسوب می شود. گروه واسطه ای میان زندگی فرد در خانواده و زندگی وی در جامعه است.

فرد در سنین کودکی بیشتر نقش انفعالی دارد اما در دوره نوجوانی و جوانی فعال می شود؛ اندیشه ها و احساس هایی او را از درون برمی انگیزاند؛ کشش به عمل مستقل، او را به سوی افراد همفکر و همراه فرا می خواند؛ بنابراین تا حد زیادی به صورت **هدفدار** به تشکیل گروه می پردازد. در این حالت، گروه فقط مجرای برای اجتماعی شدن او نیست، بلکه **پایگاهی** است که از آن :

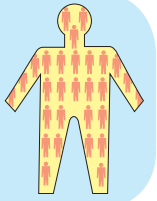
— جهت گیری

— برخورد

و عمل می کند.

به عبارت دیگر، فرد با زندگی گروهی به میدان رقابت، سازش و برخورد با گروه های دیگر پا می گذارد و زندگی در اجتماع بزرگ تر را تجربه می کند.

از این مرحله به بعد، فرد براساس عقاید، علایق و منافع خویش به گروه ها می پیوندد،

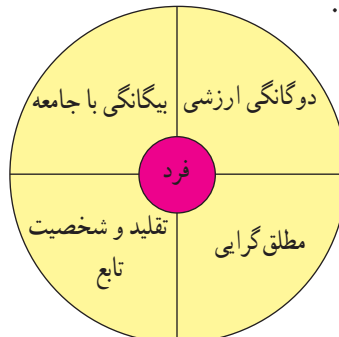
از آنها جدا می‌شود و در قالب گروه‌ها عمل می‌کند.^۱
فعالیت ۱-۱ درباره ملاک‌های انتخاب گروه (برای مثال گروه دوستی) در کلاس گفت‌وگو کنید.

۱- امام صادق (ع) : «دوستی ویژگی‌هایی دارد. هرکس همه یا برخی از آنها را داشت می‌توان او را به‌عنوان دوست خود انتخاب کرد. (۱) ظاهر و باطن او یکسان باشد؛ (۲) آنچه موجب زینت شما می‌شود به‌عنوان زینت خود حساب کند؛ (۳) رسیدن به مال و قدرت، رفتار او را تغییر ندهد؛ (۴) از چیزهایی که در اختیار اوست نسبت به تو دریغ نکند؛ (۵) در موقع سختی‌ها تو را رها نکند.» (اصول کافی، جلد دوم، ص ۶۳۹)

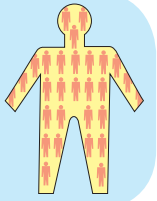
آسیب‌های گروه

گروه و زندگی گروهی با وجود اهمیتی که برای فرد دارد، گاه پایگاهی می‌شود که او در آن به ستیزه با ارزش‌های اجتماع و گروه بزرگ‌تر برمی‌خیزد و به سوی تخریب نظم اجتماعی سوق می‌یابد؛ به عبارت دیگر، گروه‌ها در ارتباط خویش با جامعه شمشیر دو دم‌اند، که هم می‌توانند نظم جامعه را تحکیم بخشند و هم آن را تخریب کنند؛ هم می‌توانند فرد را به پاسداری از ارزش‌های اجتماع وادارند و هم او را به فردی مخالف با جامعه تبدیل کنند. بنابراین، گروه می‌تواند به وضعی دچار شود که نه به نفع فرد است و نه به نفع جامعه. گروه با انحراف از اهداف جامعه می‌تواند تا مرز **نابودی** افراد و جامعه پیش رود مانند باندهای قاجاق و معتادان وابسته به آنها که نه تنها به اخلاق و ارزش‌های انسانی پایبند نیستند بلکه به اصرار می‌خواهند دیگران را نیز به بدبختی خود گرفتار سازند و از این عمل نیز احساس خشنودی می‌کنند؛ در حالی که به این ترتیب، خود و جامعه را به سوی نابودی و تباهی سوق می‌دهند.

از این رو، شناخت آسیب‌های گروه – حالت‌هایی که گروه هماهنگ با جامعه عمل نمی‌کند یا دچار حالاتی غیرعادی می‌شود – به اندازه شناخت گروه اهمیت دارد. اکنون مواردی چند از آسیب‌های گروه و نتایج آن را بر فرد و جامعه طرح می‌کنیم و یافتن موارد دیگر را بر عهده شما می‌گذاریم.

آسیب‌های گروه

الف - دوگانگی ارزشی

فرض کنید در جامعه‌ای که ارزش‌های حاکم بر آن ارزش‌های دینی است، فرد در گروهی عضویت داشته باشد که در آن، ارزش‌های دینی رعایت نمی‌شود؛ در چنین حالتی چه پیش خواهد آمد؟

مدرسه، رسانه‌ها و خانواده، فرد را به سوی ارزش‌های دینی سوق می‌دهند و گروه مذکور او را به ارزش‌های غیردینی فرا می‌خواند. فرد اگر بخواهد هم عضو گروه باقی بماند و هم به ارزش‌های جامعه وفادار باشد :

— نسبت به ارزش‌های جامعه و گروه هر دو تردید خواهد کرد و نوعی نفاق و دورویی در وی شکل خواهد گرفت؛

— در تصمیم‌گیری‌ها دچار تردید خواهد شد؛

— شخصیت متزلزلی خواهد داشت؛

— دچار افسردگی و نگرانی‌های شدید می‌شود یا به عکس، حالت پرخاشگری از خود نشان می‌دهد.

— و

در این حالت، او به **دوگانگی ارزشی** دچار شده است؛ گروه به جای اینکه از او شخصیتی مستقل بسازد، وی را دچار سرگردانی کرده است.

فعالیت ۱۲-۱ جوانی را در نظر بگیرید که در خانواده‌ای مذهبی بزرگ شده و سپس به گروهی بی‌اعتنا به اعتقادات مذهبی گرویده است. اگر این جوان بخواهد با هر دو گروه (خانواده و گروه جدید) باقی بماند، سه حالت و رفتار ناشی از این دوگانگی ارزشی وی را مانند مثال زیر بررسی کنید.

ارزش‌های دینی خانواده	ارزش‌های غیردینی گروه جدید	حالت و رفتار فرد در دوگانگی ارزشی
۱- فرد به معاد اعتقاد دارد و برای کارهای خود حساب و کتابی و برای این جهان قائل است.	۱- زندگی را به همین دنیا محدود می‌داند و جز انسان‌ها کسی را ناظر بر اعمال خویش نمی‌شناسد.	۱- در مورد هستی و هدف زندگی دچار سرگردانی است.
۲-	۲-	۲-
۳-	۳-	۳-
۴-	۴-	۴-

ب - بیگانگی از جامعه

فرض کنید عضویت در گروهی که ارزش‌های جامعه در آن رعایت نمی‌شود، برای فرد اهمیت فوق‌العاده‌ای بیابد، تا آنجا که ارزش‌های گروهی را بر ارزش‌های جامعه ترجیح دهد؛ در این حالت، فرد :

- نسبت به ارزش‌های جامعه یا بخشی از آنها بی‌اعتقاد خواهد شد؛
- در جهت برخورد با ارزش‌های جامعه عمل خواهد کرد؛
- به فردی ناهنجار در جامعه تبدیل خواهد شد؛
- و

در این حالت، او با جامعه خویش بیگانه شده است؛ درواقع، گروه به جای اینکه او را به شهروندی، که حافظ ارزش‌های جامعه است، تبدیل کند، به فردی که با جامعه خویش سرستیز دارد، تبدیل کرده است.

فعالیت ۱۳-۱ گروهی را نام ببرید که ارزش‌هایی مغایر با ارزش‌های جامعه دارد. سپس، دست کم سه پیامد عضویت در چنین گروهی را مشخص کنید.

پ - مطلق‌گرایی گروهی

اکنون حالتی را در نظر بگیرید؛ فرد در گروهی عضویت دارد که آن گروه تنها ارزش‌های خود را درست می‌داند و فرد نیز این اعتقاد را می‌پذیرد. فردی که عضو چنین گروهی است :

- انتقاد نمی‌پذیرد؛

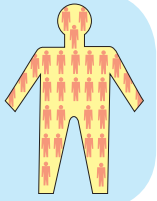
- در مقابل انتقاد دیگران واکنش شدید و اغلب خشونت‌آمیز نشان می‌دهد؛

- تعصب نسبت به گروه چشم او را بر حقایق می‌بندد؛

- گرایش به دیکتاتوری و اعمال زور خصوصیت شخصیتی وی می‌شود؛

- و

در چنین حالتی، فرد به **عدم انعطاف و تحجر** دچار شده است؛ گروه به جای اینکه از او در زندگی اجتماعی فردی فعال و خلاق بسازد، او را به عنصری ناسازگار، پرخاشجو و مخرب تبدیل کرده است.

فعالیت ۱۴-۱ نتایج مطلق گرایی را در موارد زیر بررسی کنید :

۱- انتخابات

۲- تعیین مدیریت ها

۳- اجرای برنامه های عمرانی.

ت- تبعیت بی چون و چرا در گروه و ایجاد شخصیت تابع

از دیگر آسیب های گروه که هم فرد و هم جامعه از نتیجه آن خسارت می بیند، تبعیت بی چون و چرا از رهبران گروه است. در گروه هایی که انتقاد و سؤال، نابهنجار شناخته می شود، فرد به جای اینکه با زندگی گروهی به شخصیتی مستقل و خودآگاه تبدیل شود، به موجودی تابع، بدون اندیشه و وسیله ای برای تحقق اهداف رهبران گروه تبدیل می شود. در چنین حالتی، او :

– توانایی اندیشیدن را از دست می دهد؛

– نمی تواند مستقل تصمیم بگیرد و عمل کند؛

– به شخصیتی تابع تبدیل می شود که جز تبعیت نمی تواند کاری انجام دهد؛

– و

چنین افرادی بهترین وسیله برای اعمال دیکتاتوری رهبران و انجام هرگونه عمل غیرانسانی اند. گروه های خلافاکار، تبهکار و سازمان های سری و مخفی نمونه های این نوع گروه هاند.

فعالیت ۱۵-۱ برای اینکه یک گروه دچار آسیب تبعیت بی چون و چرا نشود، چه ویژگی اساسی باید داشته باشد؟ در کلاس درباره این موضوع گفت و گو کنید.

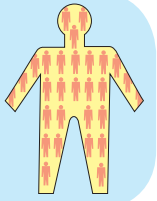
آنچه گفتیم، مواردی از آسیب های گروه است که به نوبه خود آسیب های روانی و انسانی افراد عضو را به دنبال دارد.

به دلیل وجود این گونه آسیب ها، انتخاب گروه به خصوص برای جوانان انتخابی بسیار مهم است؛ زیرا اشتباه در این انتخاب به تغییر مسیر زندگی جوان و گاه تباهی او می انجامد.

پرسش‌های فصل

- ۱- دوره نوجوانی را از نظر نیازهای اجتماعی با دوره کودکی مقایسه کنید.
- ۲- نتایج شناخت نادرست محیط اجتماعی را توضیح دهید.
- ۳- شناخت علمی جامعه چگونه به دست می‌آید؟
- ۴- با ذکر چند مثال، شناخت علمی را با شناخت غیرعلمی مقایسه کنید.
- ۵- علل گرایش انسان به زندگی گروهی چیست؟
- ۶- تعامل یا کنش متقابل اجتماعی را با ذکر چند مثال توضیح دهید.
- ۷- گروه را با توجه به ویژگی‌های اصلی آن تعریف کنید.
- ۸- مفهوم الگوی عمل (هنجار) چیست؟
- ۹- ارزش را با ذکر یک مثال توضیح دهید.
- ۱۰- گروه‌های مختلف در چه شرایطی جامعه را به نابسامانی دچار می‌کنند؟
- ۱۱- تأیید توانایی‌ها و استعدادها فرد توسط دیگران، چه تأثیری بر شخصیت او دارد؟
- ۱۲- چرا عضویت در گروه در دوره نوجوانی از اهمیت بیشتری برخوردار است؟
- ۱۳- دوگانگی ارزشی در گروه چه تأثیری بر شخصیت اعضای گروه دارد؟
- ۱۴- اگر در یک گروه، افراد اجازه نقد و بررسی مسائل گروه را نداشته باشند، چه مشکلاتی

پیش می‌آید؟

مروری بر فصل

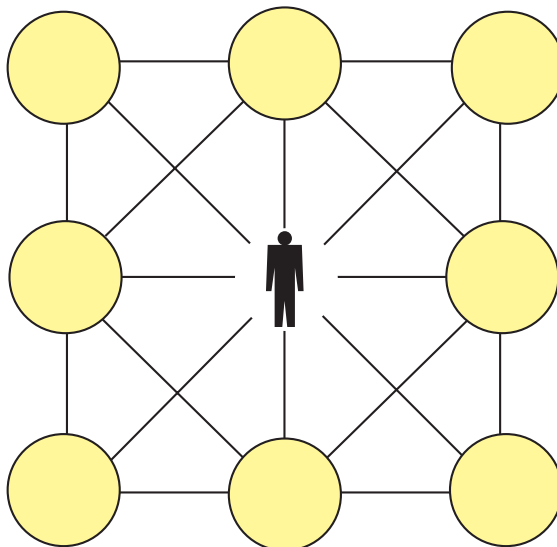
- ۱- اگر شخص از خود و شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه خود شناختی صحیح نداشته باشد، نمی‌تواند تصمیمات منطقی و صحیح بگیرد.
- ۲- شناخت حاصل از تجربیات زندگی، به تدریج و در اثر برخورد با محیط حاصل می‌شود.
- ۳- شناخت علمی با مطالعه منظم و دقیق زندگی جوامع انسانی به دست می‌آید.
- ۴- فرد در جامعه می‌کوشد با دیگر افراد جامعه ارتباط برقرار کند.
- ۵- طبع جامعه‌گرای انسان و تأمین نیاز از عواملی اند که انسان را به برقراری روابط اجتماعی با دیگران سوق می‌دهند.
- ۶- اگر رفتار فردی، پاسخ فرد دیگری را برانگیزد؛ میان آنها رابطه متقابل برقرار می‌شود که به آن «تعامل اجتماعی» می‌گویند.
- ۷- اگر تعامل اجتماعی میان چند نفر تداوم پیدا کند، بین آنها احساس مشترکی به وجود می‌آید که از آن به «ما» تعبیر می‌شود.
- ۸- اگر احساس «ما» میان چند نفر عمق بیشتری پیدا کند و تعامل اجتماعی میان افراد منظم و پایدار باشد، «گروه» تشکیل می‌شود.
- ۹- الگوی عمل یا هنجار، شکلی از رفتار است که در صورت رعایت نکردن آن، فرد با مجازات روبه‌رو می‌شود.
- ۱۰- آنچه برای گروه و افراد آن مهم و مطلوب تلقی می‌شود، ارزش است.
- ۱۱- ممکن است میان گروه‌های مختلف در جامعه هماهنگی یا تضاد وجود داشته باشد. اگر تضاد گروه‌ها به افراط بکشد، رشد و تکامل جامعه مختل می‌شود.
- ۱۲- روابط فرد با دیگران و طرز تلقی آنان نسبت به او باعث می‌شود که خودآگاهی فرد شکل بگیرد.

- ۱۳- عضویت در گروه برای فرد جهت گیری خاصی را به دنبال دارد.
- ۱۴- فرد می تواند روابط خود را با گروه قطع کند و به گروه دیگری بپیوندد.
- ۱۵- دوگانگی ارزشی، بیگانگی از جامعه، مطلق گرایی و تبعیت بی چون و چرا در گروه از آسیب های گروهی اند.
- ۱۶- اگر فرد آفت ها و آسیب های گروهی را بشناسد، در انتخاب گروه و عضویت در آن توفیق بیشتری خواهد یافت.

نظام اجتماعی

انتظار می‌رود دانش‌آموز در پایان این فصل بتواند :

- ۱- مفهوم «نقش اجتماعی» را شرح دهد و وابستگی متقابل نقش‌های اجتماعی را تجزیه و تحلیل کند.
- ۲- مفهوم «نظام اجتماعی» را تجزیه و تحلیل کند.
- ۳- مفاهیم «تبادل» و «عدم تعادل» را در نظام اجتماعی کل، تجزیه و تحلیل کند.
- ۴- مفاهیم «اجتماع‌پذیری» و «کنترل اجتماعی» را بداند و نحوه یگانگی فرد و جامعه را شرح دهد.
- ۵- مفهوم «درونی کردن ارزش‌ها» را تجزیه و تحلیل کند.

نقش اجتماعی

یکی از بازی‌های دسته‌جمعی، مثلاً فوتبال را در نظر بگیرید :

همهٔ افرادی که عضو یک تیم (گروه) اند و در بازی شرکت می‌کنند، باید ارزش‌ها و الگوهای عمل بازی و تیم را بپذیرند؛

- همکاری با بازیکنان دیگر
- پیروز از زمین بیرون آمدن
- و

ارزش‌های تیم و :

– بازی کردن در محدودهٔ مشخص زمین (که خروج توپ از آن اوت و کرنر شناخته می‌شود)،

– توپ را با دست لمس نکردن

– هل ندادن بازیکنان دیگر و لگد و تنه زدن به آنها (که انجام دادن آن خطا شناخته می‌شود)

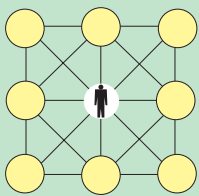
– اعتراض نکردن به تصمیم‌های داور (که انجام دادن آن اخطار و اخراج را در پی دارد)

– و ...

از جمله الگوهای عمل در بازی فوتبال اند.

آیا در کنار این الگوهای عمل که همهٔ اعضای تیم (گروه) ملزم به رعایت آنهاست، الگوهای عمل دیگری نیز وجود دارد که همهٔ اعضا ملزم به رعایت آنها نباشند؟ برای پاسخ‌گویی به این پرسش، افراد تیم یاد شده را در جایگاه‌های مختلف زیر، در نظر بگیرید :

- دروازه‌بان
- دفاع

— و

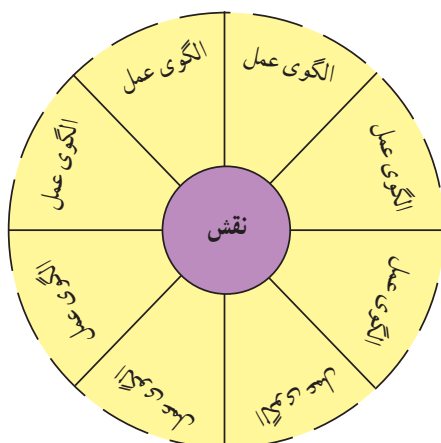
فردی که در جایگاه دروازه‌بانی انجام وظیفه می‌کند، می‌تواند در محدوده ۱۸ قدم حرکت کند و توپ را با دست بگیرد؛ درحالی که لمس توپ در این محدوده توسط افراد دیگر (دفاع، پیشرو و...)، خطا محسوب می‌شود (پنالت). حال اگر همین فرد در جایگاه دفاع در تیم باشد، باید الگوهای عمل دیگری را رعایت کند.

بنابراین، در کنار الگوهای عملی که همه اعضای گروه ملزم به رعایت آنهایند، الگوهای عمل دیگری نیز وجود دارد که همه اعضای ملزم به رعایت آنها نیستند و تنها با قرار گرفتن در جایگاه‌های مختلف در گروه، باید آنها را رعایت کنند.

در هر گروه، افراد در جایگاه‌های مختلفی قرار می‌گیرند. به هر یک از این جایگاه‌ها که افراد با قرار گرفتن در آنها باید الگوهای عمل خاصی را رعایت کنند، **نقش** گفته می‌شود؛ مثلاً در تیم (گروه) فوتبال، به دروازه‌بانی، دفاع و... «نقش» می‌گویند. حال به سراغ دیگر گروه‌های جامعه می‌رویم؛ در آنها نیز می‌توانید نقش‌های مختلفی پیدا کنید.

در خانواده نقش‌های :

- پدر
- مادر
- فرزند
- برادر
- خواهر کوچک‌تر
- و

فعالیت ۱-۲ کلاس خود را در نظر بگیرید :

۱- چهار نقش را در آن ذکر کنید.

۲- برای هریک از نقش‌هایی که نام برده‌اید، سه الگوی عمل بنویسید.

گاه نقش را خود فرد می‌پذیرد و گاه آن را به او نسبت می‌دهند. شما می‌توانید نقش معلمی، دانش‌آموزی و... را بپذیرید اما نقش دختر یا پسر بودن، گُرد یا فارس بودن و... به شما نسبت داده می‌شود؛ بدون اینکه آن را انتخاب کرده باشید.

انتظارات نقش (حقوق و تکالیف)

شما در هر نقشی ملزم به انجام رفتار و رعایت الگوهای عمل خاصی هستید که دیگران از شما انتظار دارند؛ مثلاً :

در تیم فوتبال هنگامی که نقش دروازه‌بان را می‌پذیرید، دیگران از شما انتظار دارند که از ورود توپ به دروازه جلوگیری کنید. در صورتی که در انجام دادن این کار کوتاهی کنید، مورد بازخواست دیگران قرار می‌گیرید.

«تکالیف» یا «وظایف» یک نقش، مجموعه رفتارها و الگوهای عملی‌اند که از فردی که آن نقش را پذیرفته یا نقش به او نسبت داده شده است، انتظار می‌رود آنها را انجام دهد.

از سوی دیگر، وقتی فرد نقشی را می‌پذیرد یا آن را به او نسبت می‌دهند، انتظار دارد که دیگران نیز با او رفتار خاصی داشته باشند و الگوهای عملی ویژه‌ای را رعایت کنند. در خانواده، فرزند بزرگ‌تر انتظار دارد :

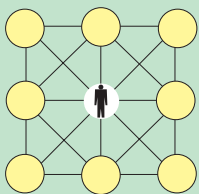
— فرزندان دیگر خانواده احترامی نه در حدّ والدین بلکه کمتر برای او قائل باشند؛

— بتواند در بعضی امور خانواده به فرزندان دیگر امر و نهی کند؛

— مورد مشورت والدین قرار گیرد؛

و ...

با توجه به مثال‌های بالا، مجموعه الگوهای عملی که فرد در نقش خاص خود انتظار دارد دیگران نسبت به او انجام دهند، حقوق آن نقش نامیده می‌شود.

فعالیت ۲-۲ نقش‌های زیر را در نظر بگیرید، دو مورد از تکالیف و حقوق هریک از آنها را نسبت به هم در جدولی مانند جدول زیر بنویسید.

۱- پدر - فرزند

۲- معلم - شاگرد

نقش	تکالیف	حقوق
پدر	۱-.....	۱-.....
	۲-.....	۲-.....
فرزند	۱-.....	۱-.....
	۲-.....	۲-.....
معلم	۱-.....	۱-.....
	۲-.....	۲-.....
شاگرد	۱-.....	۱-.....
	۲-.....	۲-.....

وابستگی متقابل نقش‌ها

اگر نقش‌ها و حقوق و تکالیف آنها را در یک گروه بررسی کنید، درخواهید یافت که تکالیف یک نقش، حقوق نقش‌های دیگر و حقوق یک نقش، تکالیف نقش‌های دیگر است؛ مثلاً در خانواده، احترام به والدین که از تکالیف نقش فرزندی است، از حقوق نقش پدری و مادری شناخته می‌شود؛ همچنین فراهم کردن شرایط مناسب زندگی که در خانواده وظیفه پدر شناخته می‌شود، جزء حقوق دیگر اعضای خانواده به‌شمار می‌آید.

بنابراین، می‌توان گفت: **نقش‌های مختلف در یک گروه به‌طور متقابل به یکدیگر**

وابسته‌اند.

وابستگی متقابل نقش‌ها به یکدیگر موجب می‌شود که با تغییر الگوهای عمل مربوط به یک نقش، الگوهای عمل مربوط به نقش‌های دیگر نیز تغییر کنند. همچنین با افزوده شدن نقشی به مجموعه نقش‌های دیگر، الگوهای عمل آن نقش‌ها نیز تغییر می‌یابند.

فعالیت ۲-۳ نقش پدر، مادر و فرزند را در یک خانواده در نظر بگیرید؛

۱- نقش مادر بزرگ یا پدر بزرگ را به آنها اضافه کنید. با مقایسه این دو حالت، به

این پرسش پاسخ دهید :

چه تغییراتی در الگوهای عمل مربوط به این نقش‌ها (پدر، مادر و فرزند) به‌وجود می‌آید؟

۲- با حذف نقش پدری یا مادری (با فوت یکی از آنها) چه تغییراتی در نقش پدر یا

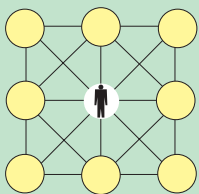
مادر و فرزند به‌وجود می‌آید؟

پیوند نقش‌ها

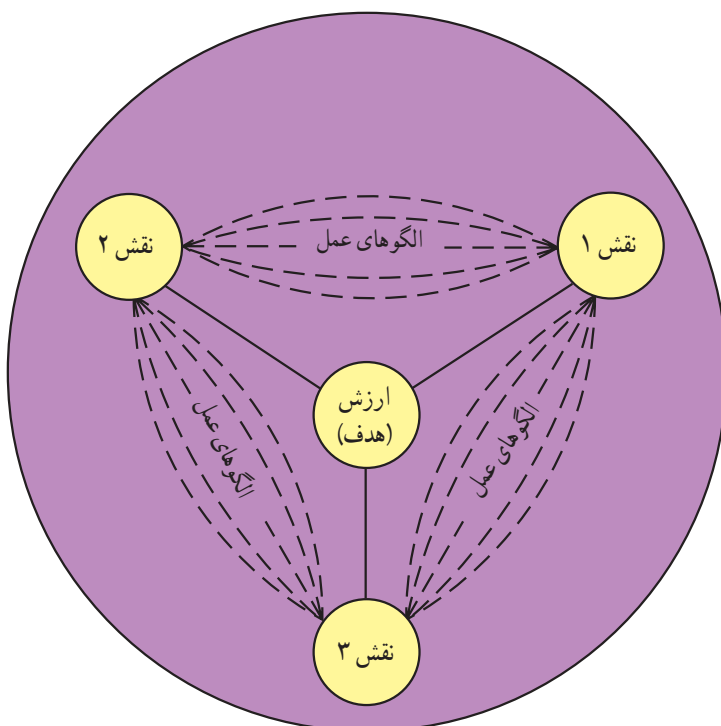
فرض کنید دانش‌آموزان کلاس شما در یک روز تعطیل برنامه کوه‌نوردی دارند یا

شما می‌خواهید با دوستانتان به کوه بروید. چنین سفری را شرح دهید و مشخص کنید آیا

طی سفر کسی به‌عنوان راهنما انتخاب می‌شود؟ آیا میان اعضای گروه تقسیم کار صورت

می‌گیرد؟ آیا در گروه هر کس نقشی را برعهده می‌گیرد؟
تشکیل جامعه و به وجود آمدن نقش‌های مختلف در آن نیز شبیه همین برنامه کوه‌نوردی است. زندگی افراد بشر همواره به صورت جمعی بوده است و آنها نمی‌توانند به تنهایی زندگی کنند. تقسیم کار در جامعه برای بقای زندگی جمعی یا تحقق ارزش‌ها (رسیدن به هدف مشترک) به وجود می‌آید.

هدف، پیوند دهنده نقش‌ها

هر یک از افراد شرکت‌کننده در برنامه کوه‌نوردی نقشی برعهده دارد و متناسب با نقش خود فعالیت خاصی را انجام می‌دهد اما تمام کارها برای رسیدن به یک هدف^۱ مشترک که دست یافتن به قله کوه یا تحقق ارزش‌هایی چون همکاری است، انجام می‌شود. در جامعه و گروه نیز همین‌طور است؛ هرکس نقشی دارد و متناسب با نقش خود کارهای خاصی را انجام می‌دهد اما کلیه نقش‌ها و کارها در جهت تحقق ارزش (هدف) مشترک انجام می‌شود.

۱- هدف نوعی ارزش است که افراد آگاهانه در جهت تحقق آن تلاش می‌کنند.

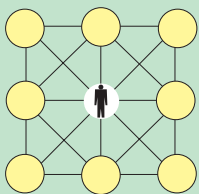
فعالیت ۴-۲

- ۱- در یک مدرسه برای تحقق هدف تعلیم و تربیت، چه تقسیم کاری انجام می‌پذیرد و چه نقش‌ها و الگوهای عملی در نظر گرفته می‌شود؟
- ۲- در انقلاب‌ها، نقش‌های بسیاری تکوین می‌یابند، سه نمونه از نقش‌هایی را که در جریان انقلاب اسلامی یا بعد از آن شکل گرفته است، ذکر کرده مشخص کنید که هر نقش برای تحقق کدام ارزش‌ها و اهداف ایجاد شده است.

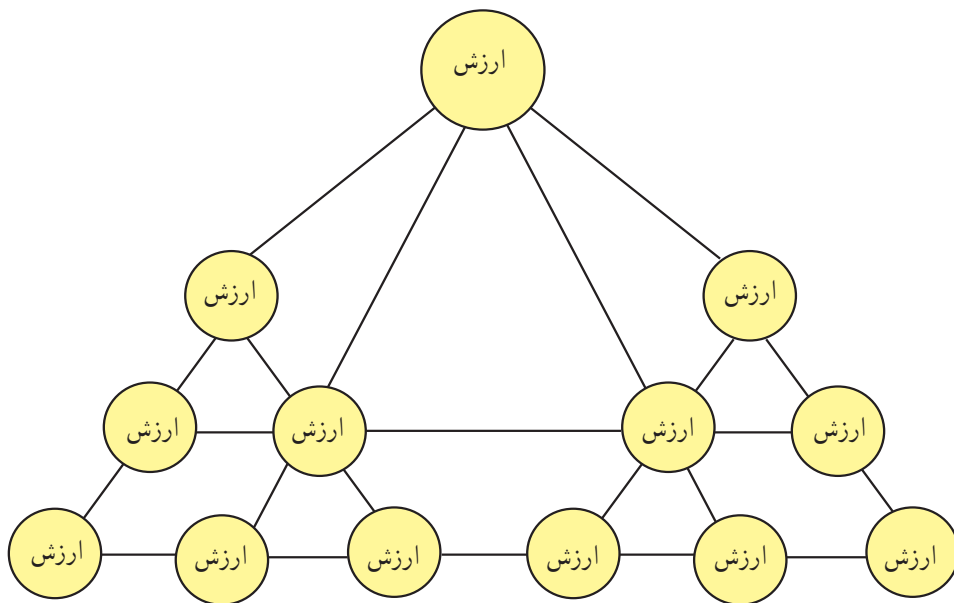
آرمان اجتماعی

- اعضای هر گروه و جماعتی که با هم هستند، معمولاً ارزش‌های (هدف‌های) مشترکی دارند. این ارزش‌های مشترک می‌تواند اموری چون «زندگی کردن با یکدیگر»، «رفع نیازهای اولیه» یا ارزش‌های والای انسانی چون «آزادی»، «عدالت» و «دفاع از مظلومان» باشد.
- جامعه اسلامی که بر پایه اعتقاد به خداوند یکتا شکل گرفته است.
- همکاری افرادی که در بیابان گرفتار توفان شده یا در جنگل گم شده‌اند، برای این است که زنده بمانند.
- قبیله‌ای که به طمع به دست آوردن غنیمت به قبایل دیگر هجوم می‌برد، در فکر تأمین معیشت اعضای خویش است.
- افرادی که با تلاش فراوان قناتی را در دل بیابان حفر می‌کنند، این کار را با هدف بهبود زندگی خود یا افزایش بهره‌وری کشاورزی انجام می‌دهند.
- نمونه‌های بالا گروه‌هایی‌اند که افراد آنها با هدف زندگی کردن یا تحقق بخشیدن به ارزش‌های والای انسانی، کار را میان خود تقسیم کرده‌اند و هر کس نقشی را پذیرفته است.
- ارزش‌های مشترکی که هر جمع و جامعه‌ای برای رسیدن به آنها تلاش می‌کند، **آرمان اجتماعی**^۱ آن جمع یا جامعه نامیده می‌شود.

۱- در هر جامعه، آرمان اجتماعی یعنی تصویری از یک نظم فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... که بیشتر مردم آن را مرجع تنظیم رفتار خویش می‌شناسند.

آرمان اجتماعی مشخص می کند که چه کارهایی و چگونه باید در جامعه انجام شود.

آرمان اجتماعی

نظام اجتماعی

شما با کلمه «نظام» و ترکیبات آن چون نظام آموزش و پرورش، نظام اداری، نظام سیاسی و... آشنایید و اصطلاحاتی چون سیستم حمل و نقل، سیستم گرمایی و... را شنیده‌اید. از این اصطلاحات چه اطلاعاتی دارید؟ برای روشن تر شدن بحث، فعالیت زیر را انجام دهید.

فعالیت ۵-۲ یکی از نظام‌هایی را که با آن آشنایید، انتخاب کنید و موارد زیر را مانند نمونه بررسی کنید :

۱- عناصر مختلف آن را تعیین کنید.

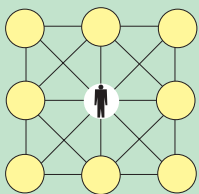
۲- رابطه متقابل این عناصر را با یکدیگر مشخص کنید.

۳- معین کنید که هر یک از این اجزا در این مجموعه چه کاری انجام می‌دهد و چه اثری بر کل نظام دارد.

۴- تغییر هر یک از اجزا بر اجزای دیگر چه تأثیری دارد؟

نظام	عناصر	آثار و نتایج عناصر در این نظام	رابطه متقابل عناصر	آثار و نتایج عناصر برای کل نظام
زیست‌شناسی	- دستگاه عصبی - دستگاه گردش خون - دستگاه گوارش - دستگاه تنفس - و...	- دستگاه‌های دیگر را کنترل می‌کند. - به سلول‌ها غذا و هوا می‌رساند. - غذای لازم را برای سلول‌ها آماده می‌کند. - هوای لازم را برای سوخت و ساز بدن فراهم می‌کند.	- دستگاه گردش خون تحت کنترل دستگاه عصبی، غذا را از دستگاه گوارش و اکسیژن را از دستگاه تنفسی می‌گیرد و به سلول‌ها می‌رساند.	بقا و حیات موجود زنده

با توجه به آنچه گفتیم و فعالیتی که شما انجام دادید، اکنون می‌توان تعریف روشن‌تری از نظام (سیستم) ارائه داد. نظام از مجموعه‌ای از اجزا تشکیل شده است که به یکدیگر

پیوسته اند؛ یک واحد را تشکیل می دهند و تغییر هر یک از آنها بر اجزای دیگر اثر می گذارد. در نظام هر جزء اثر و نتیجه ای دارد و برای بقای کل و اجزای دیگر کاری انجام می دهد.

نظام اجتماعی

فعالیت ۶-۲ مجموعه نقش های معلم، دانش آموز و مدیر را در نظر بگیرید و به پرسش های زیر پاسخ دهید :

۱- وظایف متقابل آنها چیست؟

۲- این مجموعه چه هدفی را دنبال می کند؟

۳- با توجه به پاسخ پرسش های ذکر شده، آیا می توان این مجموعه را نظام نامید؟ چرا؟ شما با پاسخ دادن به این پرسش ها، با مفهوم «نظام اجتماعی» آشنا می شوید. به مجموعه نقش های اجتماعی متقابل به هم پیوسته که برای تحقق هدفی مشخص پیوند یافته و به صورت یک واحد یک پارچه درآمده اند، **نظام اجتماعی** گفته می شود.

برای مثال، می توان بانک را به منزله یک نظام اجتماعی در نظر گرفت. این نظام از نقش های زیر تشکیل شده است :

— ریاست، معاونت، حسابدار، تحویل دار و

فعالیت ۷-۲ یک نظام اجتماعی را مثال بزنید و موارد زیر را در آن بررسی کنید.

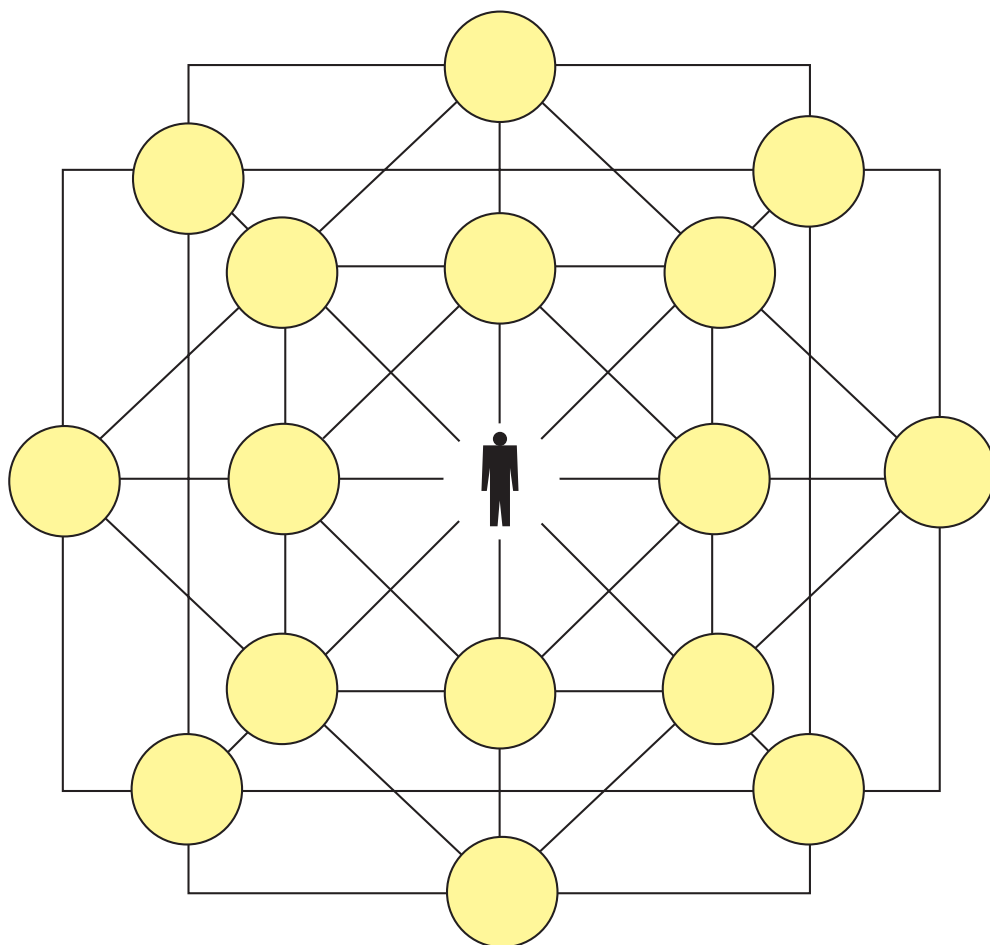
۱- این نظام اجتماعی از چه نقش هایی تشکیل شده است؟

۲- هریک از این نقش ها چه وظایفی نسبت به یکدیگر دارند؟

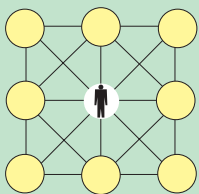
۳- پیوستگی این نقش ها چه هدفی را دنبال می کند؟

یافته های خود را در جدولی مانند جدول زیر تنظیم کنید.

نظام اجتماعی	نقش ها	وظایف متقابل	هدف

فرد در درون نظام‌های اجتماعی گوناگون عمل می‌کند، از آنها تأثیر می‌پذیرد و بر آنها تأثیر می‌گذارد.

ارتباط نظام های اجتماعی با یکدیگر

در فصل گذشته با رابطه گروه ها با هم آشنا شدید. در این فصل، پس از درک مفهوم نظام اجتماعی، با رابطه نظام های اجتماعی با هم و هماهنگی و تعارض آنها با یکدیگر آشنا خواهید شد.

نظام اجتماعی کل

تاکنون باید دریافته باشید که در جامعه نظام های اجتماعی متعدد، از کلاس درس گرفته تا مدرسه و خانواده و اداره و غیره وجود دارد. همچنین این مطلب هم باید برایتان روشن شده باشد که بعضی از این نظام ها در داخل نظام های دیگر قرار می گیرند و جزئی از آنها محسوب می شوند؛ مثلاً کلاس بخشی از نظام مدرسه و نظام مدرسه بخشی از نظام آموزش و پرورش است. اگر همین سیر را ادامه دهیم، در نهایت به یک نظام اجتماعی می رسیم که دربرگیرنده نظام های دیگر است. این نظام اجتماعی را **نظام اجتماعی کل**^۱ می گویند که همه روابط موجود در یک جامعه را دربرمی گیرد. به نظام هایی که جزئی از نظام های اجتماعی بزرگ ترند، **خرده نظام**^۲ گفته می شود. نظام آموزش و پرورش و نظام سیاسی و اقتصادی، خرده نظام های نظام اجتماعی کل اند و به نوبه خود خرده نظام هایی دارند.

فعالیت ۸-۲ برای هر یک از نظام های اجتماعی زیر سه خرده نظام بنویسید :

۱- نظام سیاسی

۲- نظام اقتصادی.

هر خرده نظام اجتماعی برای تحقق بخشیدن به اهداف نظام اجتماعی کل یا بقای آن به فعالیت هایی دست می زند که آثار و نتایج مطلوبی دارد؛ مثلاً یکی از لوازم بقای نظام اجتماعی کل، تأمین نیازهای زیستی افرادی است که در قالب نقش ها، وظایف گوناگونی را برعهده دارند. بعضی از صنایع، مسئول تولید کالاهای مورد نیاز افراد جامعه اند.

۱- Macro Social System

۲- Micro Social System

این خرده نظام‌ها به همان ترتیبی که می‌توانند در مسیر تحقق اهداف یا بقای نظام اجتماعی کل تأثیر مطلوب بگذارند، ممکن است نتایج نامطلوب نیز به دنبال داشته باشند. برای نمونه، همان صنایعی که کالاهای مورد نیاز افراد را تولید می‌کنند و از این جهت، در تحقق اهداف یا بقای نظام اجتماعی تأثیر مطلوب دارند، با آلوده ساختن محیط زیست ممکن است آثار نامطلوب و سوئی از خود به جا گذارند.

فعالیت ۹-۲ نظام اداری را در نظر بگیرید و موارد زیر را در آن بررسی کنید :

۱- آثار و نتایج مطلوب آن را ذکر کنید.

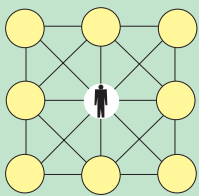
۲- در صورتی که بر نظام اجتماعی کل نیز تأثیرات نامطلوبی دارد، آنها را بنویسید.

هماهنگی و تعادل در نظام اجتماعی کل

ارزشی که خرده نظام‌ها براساس آن شکل گرفته‌اند، جزئی از ارزش‌های نظام اجتماعی کل است. ارزشی که خرده نظام کلاس براساس آن شکل گرفته، جزئی از همان ارزشی است که نظام مدرسه و نظام آموزش و پرورش براساس آن شکل گرفته‌اند؛ بنابراین، همه خرده نظام‌های یک نظام اجتماعی کل، ارزش‌های آن نظام را دنبال می‌کنند.

برای مثال، اگر آرمان جامعه‌ای، رسیدن به بیشترین حدّ رشد اقتصادی باشد، باید تمام خرده نظام‌های آن متناسب با این هدف سازمان یابند. در نظام آموزشی باید انضباط، کار زیاد، توقع کم وقائع بودن، رعایت سلسله مراتب، تلاش روزافزون برای افزایش مهارت‌ها و دانستنی‌ها به دانش‌آموزان آموخته شود؛ وسایل ارتباط جمعی از پخش فیلم‌ها و برنامه‌هایی که اسراف و مصرف‌گرایی را القا می‌کنند، پرهیزند؛ نظام اداری به گونه‌ای سازمان یابد که فقط افراد پرکار و منظم بتوانند در آنها کار کنند. در نظام سیاسی، سیاستمداران زندگی ساده و بی‌آلایشی داشته باشند و برنامه‌هایی که برای اداره کشور تدوین می‌شود، همه با این هدف تنظیم شده باشند و نظام اقتصادی در تولید و توزیع، متناسب با این هدف عمل کند. در چنین شرایطی، این جامعه می‌تواند هدف خود یعنی رسیدن به بیشترین حدّ رشد اقتصادی را تحقق بخشد.

نمونه دیگر، جامعه‌ای است که در آن انقلاب شده و در پی تحقق بخشیدن به ارزش‌ها و آرمان جدیدی است. اگر خرده نظام‌های مختلف جامعه ارزش‌هایی مغایر با این آرمان را

دنبال کنند و براساس آرمان جدید سازمان داده نشوند، آیا انقلاب در جامعه یاد شده به اهداف و ارزش های خود دست خواهد یافت؟

بنابراین، در صورتی که خرده نظام های یک نظام اجتماعی کل براساس ارزش های هماهنگ شکل گرفته باشند، یک کل منسجم را تشکیل می دهند که همه اجزای آن در یک جهت عمل می کنند. این نظام اجتماعی، **نظام اجتماعی متعادل**^۱ خواهد بود.

تعارض و عدم تعادل در نظام اجتماعی کل

اگر ارزش های خرده نظام های یک نظام اجتماعی کل با یکدیگر یا با ارزش های کلی جامعه ناسازگار باشند یا بعدها به سمت ارزش های مغایر کشیده شوند، تضاد و تعارض^۲ بر بخش های مختلف آن جامعه حاکم خواهد شد. در این صورت گفته می شود این نظام اجتماعی کل دچار **عدم تعادل** است؛ مثلاً، در یک جامعه درگیر جنگ، هدف اصلی، پیروزی در جنگ یا دفاع در مقابل تهاجم دشمن است. در چنین حالتی، کار همه خرده نظام ها باید با این هدف تناسب پیدا کند؛ در غیر این صورت، این جامعه در جنگ شکست خواهد خورد. اگر در چنین وضعی که همه تلاش ها در جهت پیروزی در جنگ سازمان یافته است، خرده نظام اقتصادی با هدف کسب بیشترین سود از موقعیت استفاده کند، هدف این خرده نظام با هدف کلی نظام اجتماعی کل نامتناسب است. این عدم تناسب، مانع دستیابی جامعه به هدف خویش خواهد بود.

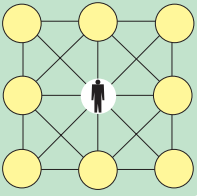
نمونه دیگر: جامعه ای است که نظام آموزش و پرورش آن بر ارزش هایی چون قناعت، نظم، کار زیاد و... تکیه می کند و این ارزش ها را به افراد می آموزد ولی وسایل ارتباط جمعی آن، فیلم ها و برنامه هایی را پخش می کنند که در آنها اسراف و تبذیر ارزش هایی مثبت تلقی می شوند یا در خانواده ها و میهمانی ها تشریفات و تجمل به منزله ارزش هایی اساسی مورد تأکید قرار می گیرند؛ مسلماً چنین جامعه ای دچار تعارض است و آنچه یک خرده نظام ایجاد می کند، توسط خرده نظام دیگر خنثی می شود.

۱- Social Equilibrium

۲- Conflict

مثال دیگر : فرض کنید آموزش و پرورش، افراد را منظم، وظیفه شناس، پرکار و تابع قانون تربیت کند. این افراد باید در خرده نظام های دیگر اقتصادی، اداری و... مشغول به کار شوند و هدف از آموزش رسمی هم این است که این افراد بتوانند در این خرده نظام ها مفید باشند. این گونه افراد اگر بخواهند در اداره ای که در آن کم کاری و عدم رعایت قانون رویه ای معمول است، مشغول به کار و ماندگار شوند، شاید آنچه را آموخته اند فراموش کنند یا آموخته های آنها سبب ایجاد دوگانگی ارزشی و مشکلات دیگری برای آنها شود؛ بدین ترتیب، نتایج نظام آموزشی توسط نظام اداری خنثی می شود.

فعالیت ۱۰-۲ فرض کنید دولت در جامعه ای با هدف استقلال اقتصادی، تولید داخلی و صنعتگران را تشویق کند ولی در کنار این، به بخش خصوصی اجازه دهد که مصنوعات شبیه به ساخته های داخلی با قیمتی ارزان تر و کیفیتی بهتر از کشورهای دیگر وارد کند. نتایج این عمل چه خواهد بود؟ در این باره در کلاس گفت و گو کنید.

نظام اجتماعی و فرد

پس از بررسی رابطه نظام های اجتماعی، اکنون موقع آن است که درباره رابطه فرد و نظام اجتماعی بحث کنیم. به نظر شما فرد در نظام اجتماعی چه موقعیتی دارد؟

نیاز نظام اجتماعی به فرد

با کمی تأمل درباره نظام اجتماعی، این نکته مشخص می شود که اگر افرادی نباشند که در نقش های مختلف به الگوهای عمل تحقق بخشند، واقعیتی به عنوان نظام اجتماعی وجود نخواهد داشت. نظام اجتماعی برای بقا و دوام خویش به افرادی نیاز دارد که نقش ها و الگوهای عمل تشکیل دهنده آن را تحقق بخشند.

جامعه پذیری

سؤالی که در اینجا مطرح می شود این است: آیا در جامعه فرد می تواند هر نقشی را بر عهده گیرد یا آن را محقق سازد یا باید خصوصیتی داشته باشد تا بتواند آن نقش ها را بر عهده گیرد؟

فعالیت ۱۱-۲ نظام مدرسه را در نظر بگیرید؛

بررسی کنید که فرد چه خصوصیتی باید داشته باشد تا بتواند نقش معلمی را بر عهده گیرد. دست کم پنج خصوصیت ذکر کنید.

آیا فرد این خصوصیات را از هنگام تولد به همراه دارد یا با زندگی در اجتماع آنها را کسب می کند؟ با پاسخ گفتن به این پرسش، با مفهوم «اجتماع پذیری»، یا «جامعه پذیری»^۱ آشنا می شوید؛ آماده شدن فرد توسط جامعه برای بر عهده گرفتن نقش ها را جامعه پذیری می گویند.

— معلمی که به دانش آموزان مطالبی را یاد می دهد؛

— مادری که به فرزند خود امر و نهی می کند و مثلاً نحوه غذا خوردن را به او می آموزد؛

— واعظی که نحوه رفتار مناسب در جامعه را متذکر می شود؛

۱- Socialization

– تهیه‌کننده برنامه‌های رادیو یا تلویزیون که مثلاً در برنامه‌ای به افراد یاد می‌دهد که در خیابان چگونه عمل کنند؛

– نویسنده‌ای که داستانی می‌نویسد و در ضمن آن، الگوهای عمل خاصی را به خوانندگان کتاب خود می‌آموزد؛

هر یک از این‌ها، الگوهای عمل خاصی را به فرد یاد می‌دهد و او را برای برعهده گرفتن نقشی آماده می‌سازد؛ به عبارت دیگر، فرد دارد اجتماعی می‌شود.

فعالیت ۱۲-۲ موارد زیر را بررسی کنید؛

۱- برای برعهده گرفتن نقش مادری یا پدری، فرد باید کدام هنجارها را یاد بگیرد؟ دست کم پنج مورد ذکر کنید.

۲- او الگوهای عمل مربوط به این نقش‌ها را از کجا یا توسط چه افرادی می‌آموزد؟ جامعه افراد را به دو شکل اجتماعی می‌کند :

الف – از طریق درونی کردن ارزش‌ها،

ب – از طریق کنترل اجتماعی (مجازات).

درونی کردن ارزش‌ها : رفتارهایی را که در یک روز انجام می‌دهید، در نظر بگیرید؛ خواهید دید که بسیاری از این رفتارها مطابق مطلوب نظام اجتماعی‌اند و شما برای انجام آنها احساس اجبار نمی‌کنید بلکه با خشنودی و از روی میل آنها را انجام می‌دهید و در صورتی که آنها را انجام ندهید، خود را سرزنش می‌کنید و از آن چه به آن «عذاب وجدان» گفته می‌شود، رنج می‌برید.

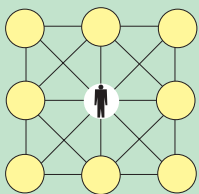
– برخاستن از روی صندلی اتوبوس و جا دادن به افراد مسن

– احترام گذاشتن به معلم و والدین

– و کمک کردن به کوچک‌ترها

از جمله اعمالی‌اند که در صورت انجام ندادن آنها، احساس شرمندگی می‌کنید.

دروغ گفتن، اهانت به دوستان و ستم به زیردستان کارهایی‌اند که اگر آنها را انجام دهید، خود را سرزنش می‌کنید و رنج می‌برید. اینها الگوهای عملی‌اند که جامعه به افراد یاد داده است و از آنها می‌خواهد که به آنها عمل کنند. افراد هم هنگام انجام دادن این الگوهای عمل احساس اجبار نمی‌کنند بلکه به عنوان امری مطلوب، خواهان انجام دادن آنها هستند.

فعالیت ۱۳-۲ مورد زیر را بررسی کنید.

انسان مانند سایر موجودات زنده، دوست دارد زنده بماند و از حیات خویش دفاع کند. او کاری انجام نمی‌دهد که حیات خود را به خطر اندازد اما برای حفظ ارزش‌های انسانی حاضر است جان خویش را به خطر اندازد و این کار را با اشتیاق انجام می‌دهد.

این انگیزه و اشتیاق که حتی با میل زیستی وی در تضاد است، چگونه به وجود آمده است؟
با توجه به آنچه گفتیم، می‌توان نتیجه گرفت:

اموری که ابتدا برای فرد دارای ارزش نیست و فرد به آنها تمایلی ندارد، در طی جامعه‌پذیری اهمیت می‌یابند و به صورت ارزش در می‌آیند؛ این جریان را **درونی کردن ارزش‌ها** می‌گویند.

— کودک از نظر زیستی به غذا نیاز دارد ولی پدر و مادر همراه با رفع نیاز وی، شیوه خاص غذا خوردن را به او یاد می‌دهند. آنها با پاداش دادن (محبت کردن، گفتن کلمات محبت‌آمیز و...) به آن دسته اعمال کودک که طبق الگوهای مورد تأیید جامعه است، یا تنبیه وی (اخم کردن، قهر کردن و...) برای عمل کردن خارج از آن الگوها، شکل و شیوه خاصی از غذا خوردن را برای او ارزشمند می‌سازند. این پاداش و تنبیه، مبنای دیگر اشکال درونی کردن ارزش‌ها قرار می‌گیرد.

— مشاهده فیلمی که در آن رفتاری مشخص با تشویق یا موفقیتی خاص همراه است، موجب می‌شود که فرد آن رفتار را ارزشمند بداند و آن را تقلید کند.

— و... .

بنابراین، در جریان اجتماع‌پذیری فرد نسبت به اموری انگیزه پیدا می‌کند و به این شکل، به خدمت نظام اجتماعی در می‌آید و داوطلبانه الگوهای عمل خاصی را محقق می‌سازد.

فعالیت ۱۴-۲ پنج الگوی عملی را که به طور اختیاری به آنها عمل می‌کنید،

فهرست کنید و به سؤال زیر پاسخ دهید:

چگونه این الگوهای عمل برای شما مطلوب شده‌اند؟

کنترل اجتماعی: فرد همیشه هرچه را که به او یاد بدهند، فرا نمی‌گیرد؛

— با وجود تلاش بسیارِ معلمان، دانش‌آموزان بسیاری هستند که الگوهای عمل

یاد داده شده را فرا نمی گیرند.

— با وجود تذکر و سایل ارتباط جمعی، شهروندان بسیاری هستند که قوانین راهنمایی و رانندگی را رعایت نمی کنند.

— با وجود هشدارهای تکان دهنده والدین، معلمان و رسانه های جمعی در خصوص عوارض سیگار کشیدن و اعتیاد به مواد مخدر، بعضی از جوانان به دام می افتند و زندگی خود، خانواده و دیگران را تباه می سازند.

در چنین مواردی، افراد را از راه های دیگر به رعایت الگوهای عمل وادار می سازند. در صورتی که فرد الگوهای عمل مشخص جامعه را محقق نسازد، با اجبار جامعه روبه رو خواهد شد که از آن به مجازات یاد می شود.

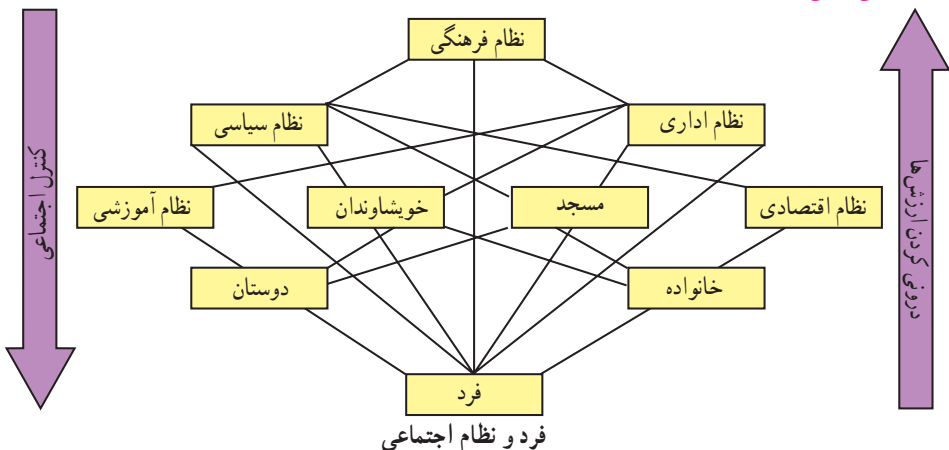
— سرزنش فرزندان توسط والدین؛

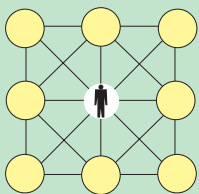
— بی مهری دوستان نسبت به فردی که هنجارهای گروه را رعایت نکرده است؛

— محکوم شدن مجرم به مجازات زندان؛

مواردی اند که در آنها جامعه فرد را به دلیل رعایت نکردن هنجارها مجازات می کند. هدف از این مجازات ها، واداشتن فرد به رعایت الگوهای عمل است.

بنابراین، همان طور که گفتیم، جامعه افراد خود را از راه درونی کردن ارزش ها و نیز اعمال مجازات، اجتماعی می کند. **اجتماعی کردن افراد را از طریق اعمال مجازات کنترل اجتماعی^۱ می گویند.**

پرسش‌های فصل

- ۱- نقش چه مفهومی دارد؟ رابطه آن را با هنجار بیان کنید.
- ۲- در جامعه، چه عاملی نقش‌های مختلف را به یکدیگر پیوند می‌دهد؟
- ۳- ویژگی‌های مفهوم «نظام» را بیان کنید.
- ۴- اگر در یک نظام اجتماعی، خرده نظام‌ها با یکدیگر هماهنگی نداشته باشند، چه مسائلی پیش می‌آید؟
- ۵- «جامعه‌پذیری» چیست و با بقای نظام اجتماعی چه رابطه‌ای دارد؟
- ۶- مفهوم «کنترل اجتماعی» چیست؟ رابطه آن را با جامعه‌پذیری توضیح دهید.
- ۷- مفاهیم «درونی کردن ارزش‌ها» و «کنترل اجتماعی» را مقایسه کنید.
- ۸- مدرسه را به عنوان یک نظام اجتماعی در نظر بگیرید؛ درباره آن فکر کنید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید:
- الف - در نظام اجتماعی مدرسه چه نقش‌هایی وجود دارند؟
- ب - آثار و نتایج مطلوب این نظام اجتماعی چیست؟
- ۹- یک نظام اجتماعی را در نظر بگیرید و خرده نظام‌های آن را معین کنید.
- ۱۰- نظام اجتماعی متعادل چیست؟ چه عواملی باعث به هم خوردن تعادل نظام اجتماعی می‌شود؟

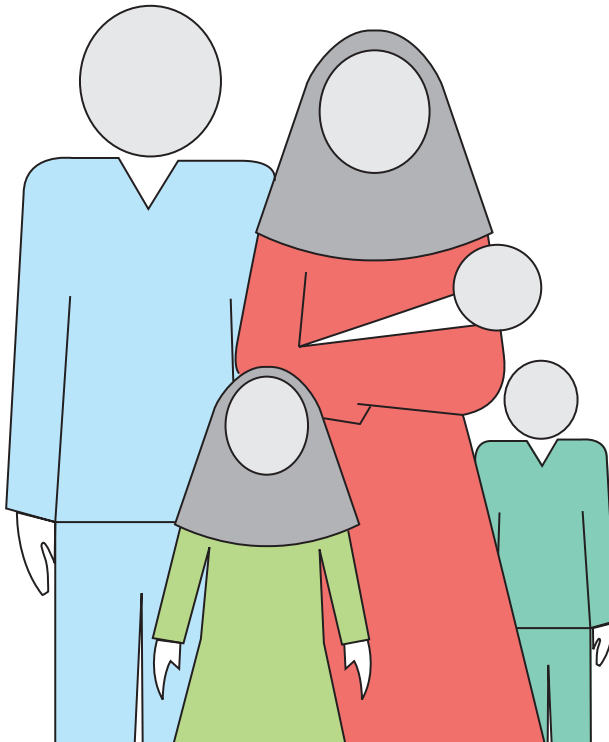
مروری بر فصل

- ۱- در زندگی اجتماعی برای تأمین نیازهای مختلف افراد، تقسیم کار به وجود آمده و بر اثر تقسیم کار نقش‌هایی مختلف در جامعه شکل گرفته است.
- ۲- نقش عبارت است از جایگاهی که فرد با قرار گرفتن در آن، ملزم به رعایت الگوهای عمل خاصی می‌شود.
- ۳- وظایف یک نقش، مجموعه رفتارها و الگوهای عملی که از فردی که آن نقش را پذیرفته یا به او نسبت داده شده است، انتظار می‌رود آنها را انجام دهد.
- ۴- به مجموعه الگوهای عملی که فرد در نقش خاص خود انتظار دارد دیگران نسبت به او انجام دهند، حقوق آن نقش گفته می‌شود.
- ۵- ارزش‌های مشترک افراد در یک گروه یا جامعه، نقش‌های مختلف را به یکدیگر پیوند می‌دهند.
- ۶- به مجموعه نقش‌های متقابل به هم پیوسته که برای تحقق ارزشی مشخص با هم پیوند یافته و به صورت واحدی یکپارچه درآمده‌اند، «نظام اجتماعی» گفته می‌شود.
- ۷- در یک نظام اجتماعی، خرده نظام‌های مختلف وجود دارند که برای تحقق ارزش‌های (هدف‌های) مشترک نظام اجتماعی جامعه با یکدیگر وحدت یافته‌اند.
- ۸- در یک نظام اجتماعی، هر نقش دارای آثار و نتایجی است.
- ۹- در صورتی که خرده نظام‌های یک نظام اجتماعی کل بر اساس ارزش‌های هماهنگ شکل گرفته باشد، همه اجزای آن در یک جهت عمل می‌کنند که به آن «نظام اجتماعی متعادل» گفته می‌شود.
- ۱۰- اگر ارزش‌های خرده نظام‌های یک نظام اجتماعی کل با یکدیگر یا با ارزش‌های کلی جامعه ناسازگار باشند، آن نظام اجتماعی کل، دچار عدم تعادل است.
- ۱۱- جامعه از طریق جامعه‌پذیر کردن افراد، صلاحیت لازم را برای ایفای نقش‌های اجتماعی مختلف در آنها به وجود می‌آورد.
- ۱۲- در جریان زندگی اجتماعی، اموری که برای فرد مهم نیست و او به آنها تمایلی ندارد، برای وی مهم می‌شود و به صورت ارزش درمی‌آید. به این جریان، «درونی کردن ارزش‌ها» می‌گویند.
- ۱۳- جامعه، افراد را با اجبار به انجام دادن عمل و تحقق الگوهای عمل وادار می‌سازد. اجتماعی کردن افراد را از طریق اعمال مجازات، «کنترل اجتماعی» می‌گویند.

نظام خانواده

انتظار می‌رود دانش‌آموز در پایان این فصل بتواند :

- ۱- مفهوم خانواده را با توجه به ویژگی‌های بارز آن شرح دهد.
- ۲- ضرورت و اهمیت تشکیل خانواده را توضیح دهد.
- ۳- آثار و نتایج خانواده را بر نظام اجتماعی کل با یکدیگر مقایسه کند.
- ۴- نقش خانواده را در زندگی فرد تجزیه و تحلیل کند.
- ۵- مسائل اساسی خانواده را تشریح کند.

خانواده، یک نظام اجتماعی

شما در گروه‌های مختلفی چون گروه‌های ورزشی، مذهبی، سیاسی، هنری، سنی و ... عضویت دارید.

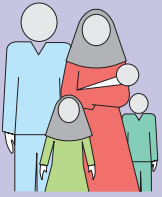
خانواده نیز یک گروه اجتماعی است. آیا می‌دانید چرا؟ گروه‌های گوناگون در بعضی چیزها شبیه به یکدیگرند و در بعضی چیزها نیز با هم تفاوت دارند. از جمله ملاک‌هایی که این گروه‌ها را از هم متمایز می‌سازد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- بزرگ یا کوچک بودن
- میزان دوام و پایداری
- میزان نظم گروهی
- نحوه عضویت و ورود به گروه
- چگونگی روابط اعضا با یکدیگر (میزان صمیمیت)
- ارزش‌ها و هنجارهای گروه
- و ...

فعالیت ۱-۳ با توجه به ملاک‌های ذکر شده، درباره تفاوت‌های گروه خانواده با گروه‌های ورزشی، مذهبی، سیاسی و هنری که ممکن است شما عضو آنها باشید، در کلاس بحث و گفت‌وگو کنید.

با انجام دادن، فعالیت ۱-۳ درمی‌یابید که گروه خانواده با گروه‌های دیگر تفاوت‌های اساسی دارد؛ مثلاً:

– اگر حتی به گذشته‌های دور برگردیم و از نخستین گروه‌هایی که انسان‌ها تشکیل داده‌اند، سراغ بگیریم، زنان و مردانی را خواهیم یافت که در قالب یک خانواده با هم زندگی می‌کنند؛ بنابراین، سابقه تشکیل خانواده بسیار بیشتر از گروه‌های دیگر است.

— گروه‌های دیگر چه بسا پس از مدتی از هم بپاشند و از بین بروند، اما زن و مردی که با هم ازدواج می‌کنند، اغلب تا پایان عمر با هم خواهند بود.

— افراد اغلب برای ارضای یکی از تمایلات خود به عضویت گروه‌های دیگر در می‌آیند؛ برای مثال، برای انجام دادن فعالیت‌های سیاسی در انجمن‌های سیاسی عضو می‌شوند یا برای گذران اوقات فراغت و انجام دادن فعالیت‌های دسته جمعی عضویت گروه‌های سنی را می‌پذیرند اما در خانواده، زن و مرد در موارد زیادی با یکدیگر مشارکت دارند؛ به همین جهت، رابطه افراد در خانواده عمیق‌تر و گسستن آن دشوارتر است.

ویژگی‌های خانواده و اثرگذاری‌های آن بر فرد و جامعه — که در درس‌های آینده بررسی خواهند شد — موجب شده است تا نقش‌ها و الگوهای عمل این گروه (خانواده) بیش از هر گروه دیگری پابرجا و پایدار باقی بماند؛ تا آنجا که افراد پیش از آنکه خانواده را یک گروه بدانند، به آن به منزله یک نظام اجتماعی توجه می‌کنند و در طول زندگی در پی آن هستند که چگونگی عمل کردن در نقش‌های مختلف آن را بیاموزند؛ مثلاً:

— کودکان در بازی‌های خود نقش‌های پدر، مادر، فرزند، زن و شوهر را بارها و بارها بازی می‌کنند؛

— جوان‌ها در جریان زندگی با والدین، رابطه با خویشاوندان و مشاهده رفتار خانواده‌ها خود را برای ایفای نقش در نظام اجتماعی خانواده آماده می‌سازند؛

— بزرگ‌ترها در گفت‌وگوهای خود با دیگران و مطالعه کتاب و مجله در پی آن هستند که زندگی را در خانواده مطبوع‌تر سازند.

بنابراین، می‌توان خانواده را از دو جهت بررسی کرد:

الف — خانواده به عنوان یک گروه؛ یعنی، مجموعه‌ای از افراد که خود را «ما» تلقی می‌کنند و با یکدیگر تعاملی نسبتاً پایدار و منظم دارند؛

ب — خانواده به عنوان یک نظام اجتماعی؛ یعنی، مجموعه‌ای از نقش‌های اجتماعی متقابل به هم پیوسته که برای تحقق بخشیدن به هدفی مشخص با هم پیوند یافته‌اند.

با پذیرش این نکته که خانواده یک نظام اجتماعی است، این پرسش‌ها مطرح می‌شود:

- خانواده از چه نقش‌هایی تشکیل شده است؟
- الگوهای عمل مربوط به هر نقش چیست؟
- رابطه این الگوهای عمل با یکدیگر چگونه است؟
- نظام اجتماعی خانواده حول کدام ارزش‌ها سازمان می‌یابد؟

مجموعه نقش زن و شوهری

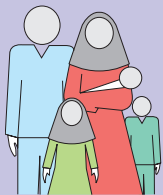
ابتدا فرض می‌کنیم افراد تشکیل دهنده خانواده یک زن و مرد بدون فرزند هستند. در چنین حالتی، تنها دو نقش زن و شوهری وجود دارد. هر یک از این نقش‌ها الگوهای عملی دارد و در واقع، آن نقش از آن الگوهای عمل تشکیل شده است.

فعالیت ۲-۳ برای هر یک از نقش‌های زن و شوهری، پنج الگوی عمل بنویسید. برای انجام این کار، می‌توانید کارهایی را که افراد خانواده به عنوان زن یا شوهر انجام می‌دهند، فهرست کنید؛ سپس مشخص کنید که افراد برای انجام دادن کدام یک از این کارها اجبار دارند؛ یعنی، اگر آن اعمال را انجام ندهند، با بی‌مهری اعضای خانواده یا دیگران روبه‌رو می‌شوند، اقوام و آشنایان آنها را سرزنش می‌کنند یا قانون و حکومت آنها را مورد بازخواست قرار می‌دهند؛ برای نمونه :

الگوهای عمل نقش شوهر	میزان اجبار و الزام
– نفقه دادن	اگر شوهری از دادن نفقه به همسرش خودداری کند، مورد بازخواست قانونی قرار می‌گیرد.
– رعایت احترام همسر در مقابل دیگران	اگر شوهری در حضور دیگران به همسرش توهین کند، دیگران او را سرزنش می‌کنند.

مجموعه نقش پدری – مادری – فرزندی

اکنون فرض کنید که در خانواده به مجموعه زن و مرد فرد سومی به عنوان فرزند اضافه شود. در این صورت، همراه با افزایش تعداد اعضای خانواده، دو نقش پدری و

مادری نیز در خانواده مطرح می‌شود؛ بنابراین، در کنار مجموعه نقش زن و شوهری، مجموعه نقش پدر - مادر - فرزند نیز شکل می‌گیرد. هر یک از این نقش‌ها نیز الگوهای عمل خاص خود را دارد.

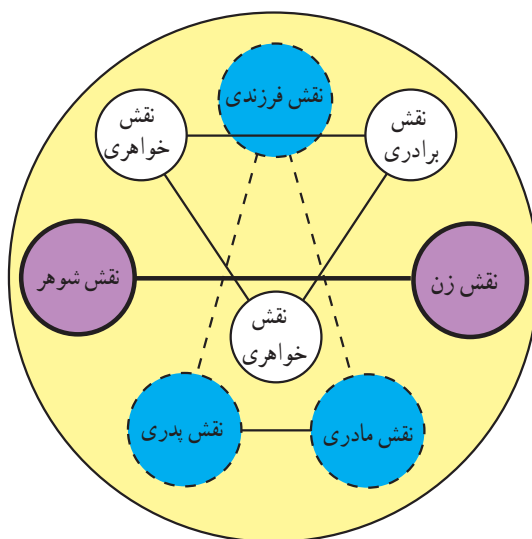
فعالیت ۳-۳ برای هر یک از نقش‌های زیر پنج الگوی عمل

بنویسید :

۱- نقش پدری

۲- نقش مادری

۳- نقش فرزندی.

خانواده به منزله یک نظام اجتماعی

تأثیرات خانواده بر نظام اجتماعی کل

هنگامی که خانواده را به عنوان یک نظام اجتماعی در نظر می‌گیریم، لازم است تأثیرات آن را بر بقا و رشد نظام اجتماعی کل و نظام‌های اجتماعی دیگر بررسی کنیم.

این مطلب را می‌توان با طرح یک پرسش دنبال کرد: جامعه از نبود خانواده چه زیان‌هایی می‌بیند؟

فعالیت ۴-۳ اگر در یک لحظه، همه افراد جامعه از زندگی در قالب نظام خانواده سر باز زنند و نقش‌های زن و شوهری و پدر و مادری خویش را رها کنند، چه وضعی پیش خواهد آمد؟

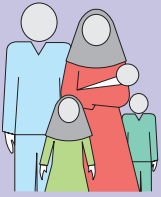
درباره نتایج حاصل از این وضع، در کلاس گفت‌وگو کنید.
شما با پاسخ‌گویی به این پرسش، تأثیرات خانواده را بر نظام اجتماعی کل خواهید شناخت؛ تأثیرات و نتایجی مانند **اجتماعی کردن فرزندان، مراقبت و نگهداری از کودکان، ناتوانان و سالمندان، تولید نسل و ...**

مثلاً:

— افراد نمی‌توانند مفید باشند؛ مگر این که جامعه‌پذیر شوند و خانواده نخستین زمینه جامعه‌پذیری است که کار خود را از لحظه تولد فرد آغاز می‌کند. با وجود این که در جامعه‌های جدید، عواملی غیر از خانواده نقش بسیاری در جامعه‌پذیر کردن افراد دارند ولی خانواده هنوز هم نخستین و مهم‌ترین عامل جامعه‌پذیری است.

— افراد به غذا، پناهگاه و مراقبت نیاز دارند و در محیط خانواده این نیازها تأمین می‌شود. به ویژه، اعضای فعال و توانای خانواده از سایر اعضا که به دلیل خردسالی، پیری یا ناتوانی قادر به مراقبت از خود نیستند، مراقبت و نگهداری می‌کنند.

— یک جامعه بدون داشتن **نظامی** برای جایگزینی اعضای آن جامعه از نسلی به نسل دیگر قادر به ادامه حیات نیست. خانواده امکانی را فراهم می‌سازد که از طریق آن، این جایگزینی تحقق یابد.

خانواده و فرد

در درس گذشته به تأثیرات خانواده بر نظام اجتماعی اشاره کردیم. در این درس، به تفصیل تأثیراتی را که خانواده بر فرد دارد بررسی می‌کنیم.

خانواده و شکل‌گیری شخصیت

فعالیت ۵-۳ چهار توانایی خود را در سه مرحله آغاز تولد، کودکی و زمان حاضر در زمینه‌های گوناگون مانند اندیشیدن، درک امور، شناخت خوب و بد، داشتن احساسات خاص، انجام کارها و... را مانند نمونه زیر با یکدیگر مقایسه کنید و به این پرسش پاسخ دهید: این توانایی‌ها را از کجا و چگونه کسب کرده‌اید؟

نوع توانایی	آغاز تولد	کودکی	زمان حاضر	نحوه کسب توانایی‌ها
اندیشیدن	چیزی نمی‌دانستم.	به امور محسوس فکر می‌کردم.	توانایی تفکر در امور عقلانی را دارم.	از طریق رفتار والدین، کارهای گروهی، مدرسه و وسایل ارتباط جمعی

شما با انجام دادن فعالیت یاد شده بهتر درمی‌یابید که به عنوان یک جوان می‌توانید کارهای زیادی انجام دهید؛ می‌توانید درباره امور مختلف بیندیشید و اظهار نظر کنید؛ نسبت به امور مختلف احساسات و عواطف خاصی داشته باشید؛ انجام اموری را نادرست و اموری را درست بدانید؛ اگر کار نادرستی انجام می‌دهید، ناراحت شوید و احساس گناه کنید.

شما همچنین با پاسخ‌گویی به پرسش مطرح شده با نقش خانواده در نگهداری و مراقبت از فرزندان و مهم‌تر از آن، با چگونگی اجتماعی کردن آنها آشنا می‌شوید؛

— فرد در خانواده متولد می‌شود و والدین یا دیگر اعضای خانواده از او مواظبت

می‌کنند. این کمترین کاری است که هر خانواده در مورد فرزندان خود انجام می‌دهد.

— مهم‌تر اینکه خانواده بر **شکل‌گیری شخصیت فرد** — به عنوان عضوی از اجتماع، موجودی متفکر و دارای اراده و شناخت — تأثیر زیادی دارد؛ زیرا:

با رشد جسمانی کودک، روان او نیز در ارتباط با **محیط و انسان‌های دیگر** شکل می‌گیرد و رشد می‌یابد. خانواده نخستین محیط اجتماعی است که فرد در آن قرار می‌گیرد و والدین و اطرافیان کودک نیز نخستین انسان‌هایی‌اند که با وی ارتباط برقرار می‌کنند. نوع رفتار آنها در اعمال، اندیشه‌ها و احساسات و به طور کلی شخصیت فرد تأثیرات عمده‌ای دارد؛ مثلاً:

— نوع رفتار والدین با کودک

— تعداد افرادی که با کودک رابطه دارند

— فرزند چندم خانواده بودن

— نوع رفتار والدین با فرزندان

— نوع رفتار والدین با یکدیگر

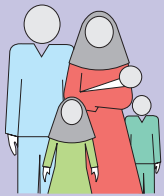
همگی در شخصیت فرد تأثیرات عمده‌ای دارند.

— اگر فرد در خانواده‌ای رشد یابد که در آن تصمیم‌گیری در همهٔ امور به عهدهٔ مرد است، نظر او در مورد موقعیت زن متفاوت است با نظر فردی که در خانواده‌ای بزرگ شده است که در آن والدین به طور مشترک تصمیم‌گیری می‌کنند.

— فردی که در بزرگسالی در تصمیم‌گیری مشکل دارد، می‌تواند ریشه‌های این تردید را در تعارض‌های رفتاری و گفتاری بزرگ‌ترها در دوران کودکی خویش جست‌وجو کند.

— آنچه به عنوان **وجدان** در فرد شکوفا می‌شود و از درون، رفتار او را کنترل می‌کند، عمدتاً حاصل عمل و گفتار والدین و اعضای خانواده در کودکی است.

بنابراین، فرد نه تنها از نظر جسمی مدیون خانواده است، مهم‌تر از آن، از نظر روانی و شخصیتی نیز تحت تأثیر خانواده قرار دارد.

خانواده و نقش ارشادی و حمایتی

شاید تصور کنید که نقش خانواده محدود به دوره کودکی فرد است و در اموری که ذکر شد، خلاصه می شود ولی با کمی تأمل می توانید نقش خانواده را در دوره ای که فرد آموزش رسمی را در مدرسه آغاز می کند، در دوره جوانی و سپس در امر ازدواج و تشکیل خانواده و پس از تشکیل خانواده نیز دریابید.

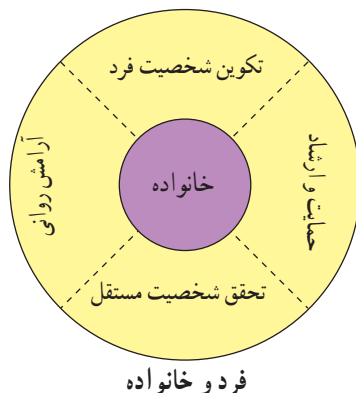
فعالیت ۶-۳ الف - فکر می کنید اگر خانواده نباشد، شما در ادامه تحصیل با چه مشکلاتی روبه رو می شوید؟ به چهار مورد از نقش های ارشادی و حمایتی خانواده خود در این زمینه اشاره کنید.

ب- زندگی یک زوج جوان از خویشاوندان یا آشنایان خود را در نظر بگیرید. چهار مورد از نقش های ارشادی و حمایتی خانواده های آنها را بنویسید.

خانواده و حمایت عاطفی

انسان به محبت، صمیمیت، عشق و آرامش روانی نیاز دارد و خانواده اولین زمینه اجتماعی است که این نیازهای عاطفی و اساسی در آن برآورده می شود.

فرد حتی پس از ازدواج نیز به نحوی دیگر - علاوه بر آنچه گفتیم - مدیون خانواده است. با تشکیل خانواده فرد از نظر عاطفی آرامش می یابد و از سردرگمی ها، خستگی ها و تلاطم های روانی او کاسته می شود؛ تا آنجا که خانه برای وی به صورت مأمنی در می آید که پس از فراغت از کار و درگیری های روزمره در آن به آسودگی خاطر دست می یابد.

خانواده و تحقق شخصیت مستقل

خانه و خانواده جدید، جایگاهی است که فرد می تواند شخصیت مستقل خویش را در آن تحقق بخشد.

مرد با کار مستقل در بیرون و زن با کار در منزل یا بیرون از آن و هر دو با تلاش برای تربیت فرزند، شخصیت مستقل خویش را تحقق می بخشند و در عین حال، آینده زندگی

اجتماعی کودک خود را رقم می‌زنند.

از آنچه در درس‌های اول و دوم گذشت، می‌توان نتیجه گرفت :

اگر چه نقش نظام خانواده در زندگی اجتماعی کمتر از گذشته شده است ولی این نقش همچنان نقشی اساسی و عمده است و برای آن جایگزینی نیافته‌اند. بعضی صاحب‌نظران برای حذف نظام خانواده طرح‌هایی ارائه دادند و بعضی هم آنها را به اجرا در آوردند ولی همه این طرح‌ها با شکست روبه‌رو شدند. خانواده به منزله یک خُرده نظام ضروری که هم سلامت فرد و هم بقای جامعه را تأمین می‌کند، هم‌چنان به حیات خویش ادامه می‌دهد^۱.

دلیل بقا و پایداری نظام خانواده را در طول تاریخ می‌توان در دو نکته زیر یافت :

اول - نقش مهم و غیرقابل انکار خانواده در زندگی فرد (که به تفصیل در این درس

بررسی شد)؛

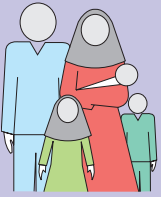
دوم - نقش گسترده و تعیین کننده خانواده در نظام اجتماعی کل؛ به گونه‌ای که حذف

آن، نظام اجتماعی را با هزینه‌های سرسام‌آوری روبه‌رو خواهد کرد.

درباره این نکته نیز در درس گذشته سخن گفته ایم.

۱- برای مثال، می‌توان از کشور شوروی (سابق) و رژیم اشغالگر قدس نام برد که برای فروپاشی بنیان خانواده

تلاش‌هایی کردند ولی توفیقی به دست نیاوردند.

آسیب‌های نظام خانواده (۱)

با وجود اهمیتی که خانواده برای فرد دارد و نیازهای متعدد فرد در خانواده برطرف می‌شود، گاهی خانواده به جای اینکه محلّ امن و آرامش و ارضای عاطفی و جایگاهی برای تحقق شخصیت مستقل افراد باشد، به جایگاهی برای جدال و دعوا تبدیل می‌شود و به جای اینکه برای آنها آثار و نتایج مطلوبی دربرداشته باشد، آثاری مخرب دارد؛ تا آنجا که به جهنمی تبدیل می‌شود که زن و مرد و به تبع آنان فرزندان در آن می‌سوزند. در چنین حالتی، جدایی و طلاق به ظاهر تنها راهی است که مطلوب به نظر می‌رسد. همچنین، خانواده با همه آثار مطلوبی که بر فرزندان دارد، گاه برای آنان جایگاه نامناسب و نامطلوبی است به خصوص در سنین نوجوانی که گاه درگیری‌هایی میان فرزندان و والدین ایجاد می‌شود.

— به راستی چرا چنین وضعی پیش می‌آید؟

— چرا بعضی از زن و شوهرها نمی‌توانند با هم زندگی کنند؟

— چرا بعضی از فرزندان از زندگی در خانواده خویش ناخشنودند؟

پاسخ این پرسش‌ها را در همین درس، در بخش‌هایی با عناوین «ناسازگاری زن و شوهر در خانواده» و «ناسازگاری فرزندان و والدین» می‌توانید بیابید.

ناسازگاری زن و شوهر در خانواده

اگر پای درد دل همسرانی که با هم اختلاف دارند بنشینید، خواهید دید دلایلی که آنها برای اختلافات خویش ذکر می‌کنند، بی‌شمار است؛ از ندادن نفقه تا عدم توجه به خواسته‌های همسر، طرز رفتار، نوع لباس پوشیدن و

در صورتی که بخواهیم به این دلایل بسنده کنیم، هیچ‌گاه نمی‌توانیم علت یا علل واحد و مشترکی برای اختلاف زن و شوهر بیابیم. به هر حال، در میان همه دلایلی که برای وجود اختلافات

میان زن و شوهرها مطرح می شود، یک وجه مشترک می توان یافت و آن **برآورده نشدن انتظارات** دو طرف است.

— زنی که از شوهرش **انتظار** احترام نسبت به اقوام خود را دارد و او این انتظار را برآورده نساخته (آگاهانه یا ناآگاهانه)، از شوهر خویش ناراضی است.

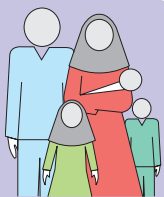
— مردی که **انتظار** داشته است همسرش غذای مورد علاقه او را تهیه کند و زن قادر به پختن چنین غذایی نیست، از او ناراضی است.

— زنی که **انتظار** داشته است همسرش شریک زندگی او باشد، در تربیت فرزندان و اداره کانون خانواده او را صمیمانه یاری کند و نیازهای خانواده را با تلاش و کوشش خود برآورده سازد، می بیند که او با گرفتار شدن در دام اعتیاد آتش بر هستی زن و فرزندانش می زند و بایی اعتنایی و لالابالی گری، شیرازه خانواده را از هم می پاشد و موجب سرافکنندگی و تباهی اعضای خانواده می شود و ... چنین زنی چگونه می تواند از همسر خویش راضی و خرسند باشد؟ این فهرست را تا ده ها و صدها مورد می توانید ادامه دهید.

اکنون این پرسش مطرح می شود که این انتظارات چه هستند و چگونه شکل می گیرند؟ برای پاسخ دادن به این پرسش، به مطالب فصل گذشته باز می گردیم. گفتیم که هر نقش با مجموعه ای از الگوهای عمل مرتبط با آن همراه است. مجموعه ای از این الگوهای عمل را فردی که نقش را بر عهده می گیرد، تحقق می بخشد و مجموعه ای از آنها را دیگران محقق می سازند.

با توجه به مفهوم انتظارات، نقش و رابطه دو جانبه حق و تکلیف — که در فصل گذشته به آنها اشاره کردیم —، می توان گفت انتظارات، الگوهای عملی اند که هر یک از دو طرف، دیگری را موظف به تحقق آنها می داند و در صورتی که طرف مقابل آنها را محقق نسازد، آزرده گی و نارضایتی و در نهایت، ناسازگاری و جدایی پیش می آید.

در اینجا این سؤال مطرح می شود که چرا زن و شوهر انتظارات یکدیگر را برآورده نمی سازند؟ مگر نه این است که هنگام ازدواج به طور صریح یا ضمنی نقش زن و شوهری و الگوهای عمل آن را پذیرفته اند؟ مگر نه این است که دو طرف می خواهند زندگی آسوده و راحتی با یکدیگر داشته باشند؟ پس چرا انتظارات یکدیگر را برآورده نمی سازند؟

نظام اجتماعی و ناسازگاری زن و شوهر

اگر به یاد داشته باشید پیش از این گفتیم که نظام اجتماعی افراد خود را از راه درونی کردن ارزش‌ها و اعمال مجازات، اجتماعی می‌کند. افراد در جریان اجتماعی شدن، الگوهای عمل مربوط به نقش‌های خود را می‌آموزند و به تحقق آنها علاقه‌مند می‌شوند، تا آنجا که در صورت عمل نکردن به آنها احساس ناراحتی می‌کنند.

با این مقدمه، شما باید بتوانید به پرسشی که پیش از این مطرح شد، پاسخ بدهید.

الف - در صورتی که جریان اجتماعی شدن به طور کامل تحقق نیابد و افراد از حقوق و وظایف نقش‌های خود درک کاملی نداشته باشند یا برای انجام آنها آمادگی لازم را پیدا نکرده باشند، در برآوردن انتظارات یکدیگر دچار مشکل می‌شوند و به این ترتیب، ناسازگاری پیش خواهد آمد؛ مثلاً در مورد نقش‌های زن و شوهری، در نظر بگیرید:

- مردی که با وجود تلاش برای تهیه مایحتاج مادی خانواده، به امور تربیتی و روانی فرزندان خود توجه کافی ندارد؛

- زنی که با وجود فداکاری و تلاش برای اداره امور منزل، با خویشاوندان همسر خویش برخورد مناسبی ندارد.

هر دو مورد ذکر شده نشان می‌دهد که زن و شوهر حقوق و وظایف نقش‌های زن و شوهری را به طور کامل نیاموخته‌اند.

ب- در صورتی که افراد به گونه‌های مختلف اجتماعی شوند، در زندگی انتظارات متفاوتی از یکدیگر خواهند داشت و این تفاوت انتظارات، موجب اختلاف آنها خواهد شد؛ مثلاً:

- زنی که می‌خواهد در بیرون از منزل کار کند و انتظار دارد همسر آینده‌اش در این زمینه با او همکاری داشته باشد، اگر با مردی ازدواج کند که فقط کار در منزل را وظیفه زن بداند، ازدواج وی با نارضایتی همراه خواهد بود.

- مردی که دوست دارد تا نیمه‌های شب در بیرون از منزل با دوستان خویش باشد، اگر با زنی ازدواج کند که انتظار دارد همسرش پس از فراغت از کار به منزل بیاید، زندگی مطلوبی نخواهد داشت.

فعالیت ۷-۳ گفت و گو کنید.

چرا افراد به گونه های مختلف اجتماعی می شوند و در نتیجه، در زندگی انتظارات متفاوتی از یکدیگر دارند؟

با طبقه بندی مواردی که در جریان بحث و گفت و گوی شما مطرح شد، می توان نتیجه گیری کرد که دو دسته عوامل عمده در تنوع جریان های اجتماعی شدن دخالت دارند :

۱- وجود محیط های اجتماعی مختلف (مانند شهر و روستا و ...) یا گروه های اجتماعی گوناگون (مانند اقوام و اقلیت ها) با فرهنگ ها، ارزش ها و الگوهای عمل متفاوت، نتیجه ازدواج میان چنین افرادی، وجود خانواده های ناسازگار خواهد بود.

۲- راه های مختلف اجتماعی شدن افراد (مانند خانواده، مدرسه، رادیو و تلویزیون، کتاب ها و مجلات، مجالس گوناگون و ...) که آنها را در معرض ارزش های اجتماعی مختلف قرار می دهد. در جامعه ای که افراد آن از راه های مختلف اجتماعی می شوند، ازدواج ها عمدتاً ناموفق و طلاق امری شایع خواهد بود.

پ- همچنین برای یک نظام اجتماعی که در معرض تغییرات سریع است و در هر دوره امور متفاوتی را ارزش تلقی می کند، تزلزل بنیان خانواده نتیجه ای طبیعی خواهد بود؛ برای نمونه، افرادی که ایثار و سادگی و قناعت از ارزش های اساسی آنان است، با رواج خودخواهی و فزون طلبی و مصرف زیاد در جامعه، تحت فشار قرار خواهند گرفت و احتمال ناسازگاری میان آنان افزایش خواهد یافت.

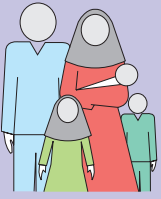
با توجه به آنچه گفتیم، ریشه های ناسازگاری خانواده ها را نباید فقط در درون خانواده ها جست بلکه باید آن را در ورای خانواده و در نظام اجتماعی کل هم جست و جو کرد. اگر در پی یافتن راه حلی برای رفع این ناسازگاری ها هستیم، باید آن را در سطح نظام اجتماعی کل جست و جو کنیم.

فعالیت ۸-۳ گفت و گو کنید.

— چگونه می توان میزان ناسازگاری را در خانواده ها کاهش داد؟

— توجه به معیارها و ارزش های دینی چگونه می تواند موجب کاهش ناسازگاری در

خانواده شود؟

آسیب‌های نظام خانواده (۲)

ناسازگاری فرزندان و والدین

اکنون می‌خواهیم به مطلبی بپردازیم که شاید دغدغه ذهن بسیاری از شما هم باشد و آن رابطه نوجوان و جوان با خانواده است.

در سنین نوجوانی و جوانی گاه میان جوانان و والدین آنها اختلافاتی پیش می‌آید. تجربه این گونه اختلاف‌ها را شاید خود شما هم داشته باشید. جملاتی چون «پدر و مادر مرا درک نمی‌کنند»، «هنوز مرا جدی نمی‌گیرند»، «با من هنوز رفتاری کودکانه دارند» که گاهی اوقات از نوجوانان و جوانان می‌شنویم و نیز جملاتی مانند «جوانان خودسر و پرتوقع‌اند» و «جوانان حقوق ما را نمی‌شناسند» که از والدین شنیده می‌شود، مبین همین واقعیت است. وجه مشترک این اختلافات را نیز می‌توان در مفهوم **تفاوت انتظارات** بیان کرد.

اکنون این سؤال مطرح می‌شود که چگونه یک نوجوان که تا مدتی پیش تابع نظر والدین خود بوده است و توسط آنان تربیت شده، امروز با آنها اختلاف پیدا کرده است؛ مگر نه این است که در جریان زندگی خانوادگی، ارزش‌های خانواده برای کودک درونی می‌شود؟ پس دلیل این اختلافات و نارضایتی‌ها چیست؟

تفاوت انتظارات والدین و فرزندان از کجا ناشی می‌شود؟

برای پاسخ‌گویی به این پرسش، موارد زیر را بررسی می‌کنیم.

الف — تغییر نقش کودکی به نوجوانی: فرزند یک خانواده را در نظر بگیرید که تاکنون در نقش کودک قرار داشته و الگوهای عمل مربوط به کودکی در مورد وی رعایت می‌شده است. اکنون با توجه به رشد جسمی و ذهنی، در آستانه پذیرش نقش جوانی و بزرگ‌سالی است که الگوهای عمل خاص خود را دارد.

در بحث اول کتاب به بعضی از خصوصیات دوره نوجوانی اشاره کردیم. روان‌شناسان

مجموعه خصوصیات این دوره را با یک اصل توجیه می‌کنند و آن استقلال نوجوان است؛ یعنی نوجوان تلاش می‌کند که مستقل شود. او در حال تغییر نقش از کودکی به بزرگ‌سالی است و همراه با آن می‌خواهد از اتکا به بزرگ‌ترها و والدین بکاهد و در اندیشه، احساس و عمل، بیشتر به خود متکی شود.

همراه با این خصوصیت، خصیصه دیگری هم در نوجوان ظاهر می‌شود و آن، **گرایش شدید به عضویت در گروه است**. این در واقع راهی است که به واسطه آن، نوجوان استقلال خویش را از خانواده عملی می‌سازد.

عدم توجه والدین و فرزندان به خصوصیات نقش جدید و رعایت نکردن الگوهای مربوط به آن، موجب بروز اختلاف میان فرزندان و والدین و نارضایتی آنها می‌شود.

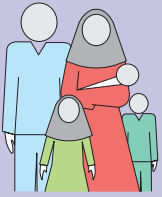
فعالیت ۹-۳ چهار مورد از الگوهای عمل مربوط به کودکی و بزرگ‌سالی را فهرست کرده با یکدیگر مقایسه کنید. آنگاه با توجه به تفاوت‌های آنها، موارد اختلاف جوانان و والدین و نارضایتی آنان را از یکدیگر نیز مشخص کنید. چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟
ب — گونه‌های مختلف اجتماعی شدن : تفاوتی که میان انتظارات والدین و فرزندان وجود دارد گاه به **تفاوت در ارزش‌ها** برمی‌گردد که نتیجه **اجتماعی شدن متفاوت** آنهاست؛ مثلاً:

— بعضی از والدین معتقدند دختر باید زود ازدواج کند اما فرزند آنها اعتقاد دارد که باید پس از اتمام تحصیلات و به دست آوردن موقعیت مناسب، ازدواج کرد.

— بعضی از والدین معتقدند فرزندان باید در انتخاب دوستان خود دقت کافی داشته باشند اما فرزندان آنها به چنین حساسیت‌هایی اعتقاد ندارند.

با توجه به اینکه اختلافات میان والدین و فرزندان کانون گرم خانواده را به سردی می‌کشاند و مشکلات جدی به وجود می‌آورد، آیا نباید برای حل آنها چاره‌ای اندیشید؟

فعالیت ۱۰-۳ پرسش ذکر شده را در کلاس مورد بحث قرار دهید و با کمک معلم و با استفاده از مطالب مطرح شده برای یافتن پاسخ آن تلاش کنید.

پرسش‌های فصل

- ۱- تأثیر خانواده را بر شخصیت فرد بررسی کنید و بگویید که به نظر شما چرا خانواده بیش از عوامل دیگر در تکوین شخصیت فرد تأثیر دارد؟
- ۲- چرا می‌گوییم خانواده یک نظام اجتماعی است؟
- ۳- آثار و نتایج نظام خانواده بر نظام اجتماعی کل کدام‌اند؟ هر یک را توضیح دهید.
- ۴- با ذکر مثال، چگونگی تأثیر رفتارهای اجتماعی پدر و مادر را بر جامعه‌پذیر شدن کودک بررسی کنید.
- ۵- چرا خانواده در همهٔ زمان‌ها پایدار مانده است؟
- ۶- رابطهٔ گونه‌های مختلف اجتماعی شدن را با ناسازگاری زوجین بررسی کنید.
- ۷- به نظر شما عدم توجه به چه مسائلی سازگاری را در بین اعضای خانواده کاهش می‌دهد؟
- ۸- در دورهٔ نوجوانی، چه خصوصیتی در فرد ظاهر می‌شود؟
- ۹- فهرستی از اختلافاتی را که احتمال دارد بین فرزندان و والدین به وجود آید، تهیه کنید؛ توضیح دهید که چگونه می‌توان این اختلافات را کاهش داد.

مروری بر فصل

- ۱- خانواده یک گروه است؛ زیرا افراد آن خود را «ما» می‌دانند و با یکدیگر تعامل نسبتاً پایدار و منظمی دارند.
- ۲- خانواده یک نظام اجتماعی کوچک نیز است که از مجموعه‌ای از نقش‌ها و هنجارهای به هم پیوسته تشکیل شده است.
- ۳- خانواده و نظام‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه با یکدیگر ارتباط متقابل دارند.
- ۴- خانواده بر نظام اجتماعی کل، تأثیرات و نتایجی مانند اجتماعی کردن فرزندان، مراقبت و نگهداری از کودکان و سالمندان، تولید نسل و ... دارد.
- ۵- خانواده در تکوین شخصیت فرد نقشی مهم ایفا می‌کند.
- ۶- نقش اساسی خانواده در تحکیم نظام اجتماعی کل باعث پایداری خانواده در زمان‌های مختلف شده است.
- ۷- در صورتی که جریان اجتماعی شدن به طور کامل تحقق نیابد یا مرد و زن به گونه‌های مختلفی اجتماعی شوند، در زندگی انتظارات متفاوتی از یکدیگر خواهند داشت و این تفاوت انتظارات موجب اختلاف آنها خواهد شد.
- ۸- تحولات اجتماعی موجب پیدایش ارزش‌های اجتماعی مختلف می‌شود. تغییر ارزش‌ها در درون خانواده ناسازگاری بین مرد و زن را تشدید می‌کند.
- ۹- تشابه در شرایط خانوادگی و ارزش‌های مورد قبول افراد، در ایجاد توافق و سازگاری بین مرد و زن در خانواده مؤثر است.
- ۱۰- اگر والدین و فرزندان خانواده با نقش‌ها و وظایف خود در مقابل یکدیگر آشنا باشند، از بروز ناسازگاری جلوگیری می‌کنند.

نظام اقتصادی

انتظار می‌رود دانش‌آموز در پایان این فصل بتواند :

- ۱- مفهوم نظام اقتصادی را تشریح کند.
- ۲- عناصر و اجزای اصلی نظام اقتصادی کشور را توضیح دهد.
- ۳- رابطه نظام اقتصادی را با عوامل و نظام‌های دیگر تجزیه و تحلیل کند.
- ۴- رابطه نظام اقتصادی را با نظام اجتماعی کل تجزیه و تحلیل کند.
- ۵- نقش و مشارکت فرد را در فعالیت‌های اقتصادی توضیح دهد.
- ۶- شرایط کلی انتخاب شغل را تشریح کند.
- ۷- بیکاری را به عنوان یکی از آسیب‌های نظام اقتصادی بشناسد.

مفهوم نظام اقتصادی

در فصول گذشته آموختیم که هر نظام اجتماعی برای بقای خویش به افرادی نیاز دارد که نقش‌ها و الگوهای عمل مربوط به آن را تحقق بخشند و هرگاه افرادی نباشند که ایفای نقش کنند، آن نظام از بین خواهد رفت. در همین مبحث به اجتماع‌پذیری و کنترل اجتماعی اشاره کردیم. در بحث خانواده نیز تولید نسل را مطرح کردیم که موجب تداوم جامعه می‌شود. همه این امور متکی به این است که انسان‌ها از نظر زیستی بتوانند زنده بمانند و زندگی کنند و حداقل نیازهای مادی خود را چون خوراک، پوشاک و مسکن تأمین سازند؛ در غیر این صورت، زندگی اجتماعی از بین خواهد رفت.

فعالیت اقتصادی

بنابراین، تولید مایحتاج زندگی در کنار تولید نسل و حتی مقدم بر آن برای بقای نظام اجتماعی ضروری است؛ به همین دلیل، بخشی از فعالیت‌های انجام شده در هر نظام به تهیه وسایل لازم زندگی اختصاص می‌یابد که از آن به **فعالیت اقتصادی** یاد می‌شود.

– تلاش کشاورزان در زمین‌های کشاورزی

– فعالیت کارگران و مهندسان در کارخانه‌ها

نمونه‌هایی از فعالیت اقتصادی است که طی آنها کالا **تولید** می‌شود.

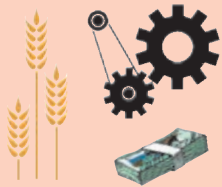
– فعالیت پزشکان در امور بهداشتی و درمانی

– تلاش کارمندان در اداره‌ها و سازمان‌ها

نیز نمونه‌های دیگری از فعالیت اقتصادی است که طی آنها چیزی به عنوان **خدمات** عرضه می‌شود.

– پخش فراورده‌های کارخانه‌ها

– فعالیت مشاوره‌ای مؤسسات مختلف

نمونه‌هایی از فعالیت اقتصادی است که در آنها کالا و خدمات، **توزیع و مبادله** می‌شود.

فعالیت ۱-۴ برای هریک از بخش‌های تولید، خدمات و توزیع، دو نمونه فعالیت اقتصادی (غیر از موارد گفته شده) بنویسید.

رابطه اقتصادی

فعالیت‌های اقتصادی در محیط اجتماعی و در ارتباط با دیگران انجام می‌شود و موجب برقراری رابطه‌ای میان فرد و دیگران می‌گردد که به آن **رابطه اقتصادی** می‌گویند.

– رابطه کارگران با یکدیگر در محیط کار

– رابطه آنها با مهندسان و سرکارگران

– رابطه آنها با مدیر کارخانه

– رابطه آنها با صاحب کارخانه و ...

نمونه‌هایی از رابطه‌های اقتصادی در کارخانه است.

فعالیت ۲-۴ برای هریک از موارد زیر، سه نمونه رابطه اقتصادی بنویسید :

۱ – کارمندان در اداره

۲ – کشاورزان در مزرعه

۳ – افراد در بازار.

در رابطه اقتصادی برخلاف رابطه دوستانه (که قبلاً از آن صحبت کردیم)، افراد با هدف تولید کالا و خدمات یا مبادله آنها، با یکدیگر رابطه برقرار می‌کنند؛ بنابراین، می‌توان گفت با فعالیت اقتصادی در کنار رابطه دوستانه، نوع دیگری از رابطه به وجود می‌آید که در آن هدف، صرفاً برقراری دوستی نیست بلکه تولید یا مبادله کالا و خدمت مورد نظر است.

در روابط اقتصادی، رابطه افراد با یکدیگر براساس سود و منفعت است؛ برخلاف رابطه مبتنی بر دوستی که در آن حسابگری‌های اقتصادی نقشی ندارد. تفاوت و جدایی این دو نوع رابطه را ضرب‌المثل معروف «حساب حساب است، کاکا برادر» نشان می‌دهد که در آن رابطه دوستی و خویشاوندی از رابطه اقتصادی جدا می‌شود.

نظام اقتصادی

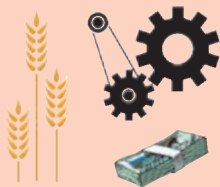
در رابطه اقتصادی، تمایل به کسب سود موجب تضاد و درگیری میان افراد می شود. در نتیجه، جامعه برای حفظ یکپارچگی خود قواعدی را تعیین می کند. این گونه قواعد که از آنها با عنوان **قاعده مالکیت** یاد می شود، حدود منافع مردم را مشخص می کنند و جامعه را از گسستگی و درگیری درامان نگاه می دارند. این قاعده از جامعه ای تا جامعه دیگر و از زمانی تا زمان دیگر تغییر می کند.

قاعده مالکیت حدود استفاده افراد را از امکانات جامعه (چه طبیعی و چه غیرطبیعی) مشخص می کند و از منافع افراد، در مقابل دیگران حراست می کند. با توجه به آنچه درباره مفاهیم رابطه اقتصادی و قاعده مالکیت گفتیم، نظام اقتصادی را می توان چنین تعریف کرد:

مجموعه روابطی که حول تولید یا مبادله کالا و خدمات و براساس قواعد تعیین شده توسط جامعه (قاعده مالکیت) شکل می گیرد، **نظام اقتصادی** را به وجود می آورد.

فعالیت ۳ - ۴ یک واحد اقتصادی را در نظر بگیرید؛

- ۱- این واحد اقتصادی در کدام بخش (تولید، خدمات و توزیع) فعالیت اقتصادی دارد؟
- ۲- این واحد اقتصادی از چه نقش هایی تشکیل شده است؟
- ۳- نمونه هایی از رابطه های اقتصادی میان این نقش ها را مشخص کنید.

اجزای نظام اقتصادی

خرده نظام اقتصادی برخلاف خانواده که از چند نقش محدود تشکیل می شود، شامل صدها و هزاران خرده نظام کوچک تر است که هر یک اجزای متفاوتی دارند؛ بنابراین، هنگام بحث در مورد نظام اقتصادی نمی توان به بحث درباره چند نقش و روابط میان آنها پرداخت، بلکه باید به خرده نظام های تشکیل دهنده آن و روابط میان آنها اشاره کرد که گاه خود، نظام ها و نقش های متعددی را شامل می شوند.

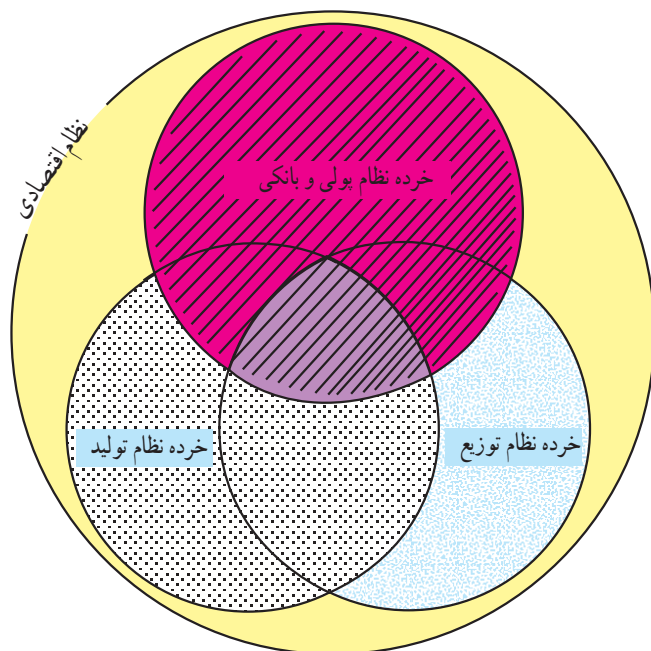
اگر یک کارگاه کوچک صنعتی را نظام اقتصادی در نظر بگیریم، در این نظام می توانیم از نقش ها سخن بگوییم؛ مثلاً در کارگاه تراشکاری از نقش های مدیر، شاگردان، استادکاران و... یاد می کنیم اما همین که به نظام های بزرگ تر می رسیم دیگر با نقش ها روبه رو نیستیم، بلکه با خرده نظام های متعددی مواجهیم که در مجموع، نظام اقتصادی یک شهر، کشور یا یک منطقه را تشکیل می دهند که مشخص کردن نقش های آنها به آسانی صورت نمی پذیرد. امروزه با توجه به امکان ارتباط میان بخش های مختلف یک کشور و حتی جهان، مرزهای نظام های اقتصادی شهرها و کشورها در حال از بین رفتن است؛ تا آن جا که مغازه دار روستای دورافتاده ای در کردستان کالایی را عرضه می کند که در فرانسه یا شیلی و... تولید می شود؛ شرایط معامله در شهری چون فردوس از سیاست های پولی بانک مرکزی ایران و حتی بانک جهانی متأثر می شود؛ افزایش یا کاهش قیمت ارزها^۱ (دلار و ریال یا ین و دلار) بر قیمت کالا در رامهرمز تأثیر می گذارد.

بنابراین، هنگامی که از خرده نظام اقتصادی سخن می گوئیم، نخست لازم است مشخص کنیم کدام خرده نظام و به این نکته نیز توجه داشته باشیم که این خرده نظام اقتصادی

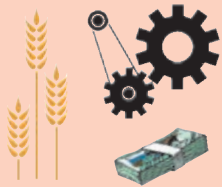
۱ - مبادله فقط به درون مرزهای کشور محدود نمی شود و هر کشور ناچار است که با خارج از مرزهای خود نیز روابط اقتصادی داشته باشد؛ برای این منظور، باید از وسیله پرداخت یا پولی استفاده شود که در کشور طرف معامله مورد قبول باشد؛ بنابراین، به هر نوع وسیله پرداخت خارجی «ارز» گفته می شود.

با نظام‌های اقتصادی بیرون از خودش رابطه متقابل دارد. همچنین با توجه به اینکه خرده نظام را در چه سطحی مطرح کنیم (محلی، شهری، کشوری و...)، شکل بحث نیز تغییر می‌کند. برای نمونه، اگر اقتصاد را در سطح ملی مورد بحث قرار می‌دهیم، سیاست‌های اقتصادی دولت باید به عنوان عاملی مهم مورد بحث قرار گیرند اما اگر در سطح یک محله بحث می‌کنیم، سیاست‌های دولت اگر چه بر رابطه‌های اقتصادی اثر دارند می‌توان از بحث در مورد آنها چشم‌پوشی کرد.

آنچه در اینجا به عنوان نظام اقتصادی مطرح می‌شود، نظام اقتصادی کشور است. نظام اقتصادی یک کشور را می‌توان به سه خرده نظام تقسیم کرد: **نظام تولیدی**، **نظام توزیع** (که به آن بازار می‌گویند) و **نظام پولی و بانکی**. هر یک از این خرده نظام‌ها، صدها خرده نظام دیگر را شامل می‌شوند.

خرده نظام‌های اقتصادی

نظام تولیدی

نظام تولیدی به مجموعه نقش‌ها و خرده نظام‌هایی می‌گویند که حول تولید کالا و خدمات شکل می‌گیرد و خود به سه بخش صنعت، کشاورزی و خدمات تقسیم می‌شود. این نظام از خرده نظام‌هایی چون صنایع، کارخانه‌ها، کارگاه‌ها، مزارع، کشت و صنعت‌ها، مراکز آموزشی و... تشکیل می‌شود.

نظام توزیع

نظام توزیع حول مبادله کالاها و خدمات به وجود می‌آید و به صورت شبکه‌ای در سطح کشور، از یک سو بخش‌های تولیدی را به یکدیگر مرتبط می‌سازد و از سوی دیگر، واسطه میان تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان است. از خرده نظام‌های آن بازار پایتخت (برای مثال، بازار تهران)، بازارهای اصلی استان‌ها، بازارهای محلی، بنادر آزاد، بازارهای فصلی و... را می‌توان نام برد. مغازه‌دار محل هم که شما از او شیر، ماست، ماکارونی و... می‌خرید، کوچک‌ترین واحد این خرده نظام‌هاست که مصرف‌کننده را به طور مستقیم یا با چند واسطه به تولیدکننده شیر و ماست (کارخانه شیر پاستوریزه و دامداری‌های شهرستان) و ماکارونی (کارخانه‌های متعدد تولید مواد غذایی) و... متصل می‌سازد.

فعالیت ۴-۴ موارد زیر را در نظر بگیرید و مشخص کنید کدام بخش‌های تولیدی از کالاهای تولید شده زیر (پارچه و چوب) استفاده می‌کنند و واسطه تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان محسوب می‌شوند:

- ۱ - کارخانه پارچه‌بافی (تولیدکننده) مصرف‌کننده
- ۲ - کارخانه چوب‌بری (تولیدکننده) مصرف‌کننده

نظام پولی و بانکی

فعالیت ۴-۵ در کلاس بحث کنید؛

- ۱ - مبادله کالاها و خدمات در روزگاران گذشته چگونه انجام می‌گرفت؟
- ۲ - امروزه مبادله کالاها و خدمات با چه وسایلی انجام می‌گیرد؟

پیدایش پول^۱ موجب شده است که نظام جدیدی درون نظام اقتصادی به وجود آید که هدف آن، تهیه، توزیع و حفظ ارزش پول رایج یک کشور و اسناد معتبر و نظارت برگردش آنهاست و از آن به نظام پولی و بانکی یاد می‌شود.

در مرکز این نظام، بانک مرکزی هر کشور قرار دارد و بانک‌ها و مؤسسات اعتباری مختلف، مانند صندوق‌های قرض الحسنه خرده نظام‌های آن هستند. شعبه بانک محله و خیابان شما آخرین حلقه زنجیر این مجموعه است که شما می‌توانید در آن حساب پس انداز داشته باشید. بانک حافظ پول شماست و از آن در جهت بازرگانی یا تولید استفاده می‌کند. نظام پولی و بانکی، همپای نظام توزیع در سراسر کشور گسترده است و در شکل دهی به فعالیت‌های اقتصادی نقش اساسی دارد؛ مثلاً:

— در تنظیم قیمت‌ها و تورم^۲ از راه دست‌کاری بر حجم پول در گردش، خرید یا فروش اوراق قرضه، استقراض دولت از بانک مرکزی و... اثر می‌گذارد.

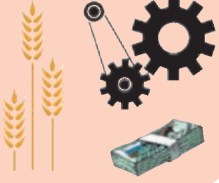
برای آشنایی با وجوهی از کار این نظام، حالت فرضی زیر را بررسی می‌کنیم. فرض کنید سود اختصاص یافته به سپرده‌های بلند مدت از ۱۵ درصد در سال به ۲۰ درصد تغییر یابد؛ اختصاص سود بیشتر به سپرده‌ها، نتایجی به دنبال خواهد داشت؛ از جمله:

— افراد را تشویق می‌کند که سرمایه‌های خود را در بانک پس انداز کنند؛
— از پول‌های محدود افراد سرمایه‌های عظیمی برای بانک‌ها فراهم می‌شود که می‌توانند آنها را در بخش‌های تولیدی یا بازرگانی سرمایه‌گذاری کنند؛
— پول از میان مردم جمع می‌شود؛ در نتیجه، تقاضا برای کالا کم شده، بازار راکد می‌شود؛

بنابراین، حتی اگر قیمت‌ها کاهش نیابند، برای مدتی ثابت باقی می‌مانند.

۱ — امروزه اسکناس، چک، سفته و سایر اسناد بانکی از اشکال پول به حساب می‌آیند.

۲ — تورم عبارت است از عدم تعادل بین مقدار پول منتشر شده و مقدار نیازی که مردم برای انجام مبادلات خود به آن دارند؛ به عبارت دیگر، افزایش مستمر قیمت‌ها را که بر اثر کاهش عرضه و افزایش تقاضا به وجود می‌آید، «تورم» می‌نامند.

البته این مثالی است بسیار ساده و در آن فرض بر این است که عوامل دیگر ثابت باقی بمانند؛ زیرا در صورتی که عوامل دیگر هم تغییر کنند، قضیه شکل دیگری خواهد داشت.

- فعالیت ۶-۴** برای درک بهتر میزان تأثیرگذاری سیاست‌های پولی بر نظام اقتصادی، دربارهٔ آثار سیاست‌های پولی زیر در کلاس گفت‌وگو کنید:
- ۱- وام‌دهی بانک‌ها بر ساخت و خرید خانه
 - ۲- وام‌دهی بانک‌ها بر ایجاد مجتمع‌های دامپروری یا کشاورزی.

رابطه نظام اقتصادی با عوامل و نظام های دیگر

الف - اقتصاد و محیط طبیعی

محیط طبیعی یکی از عوامل عمده ای است که بر شکل دهی نظام اقتصادی تأثیر می گذارد؛ برای نمونه :

— در کشوری که بخش عظیمی از سرزمین های آن را صحراهای سوزان و بی آب و علف تشکیل می دهد، رشد کشاورزی با مشکل روبه رو خواهد شد اما در کشوری که دارای آب و هوای مناسب است، کشاورزی می تواند پیشه بیشتر افراد باشد.

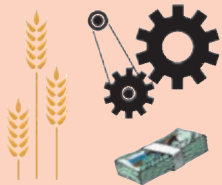
— کشوری که از جهت منابع طبیعی و معدن دچار کمبود است، اگر بخواهد صنعتی روبه رشد داشته باشد، با مشکل تهیه مواد اولیه روبه رو خواهد بود اما کشوری که دارای منابع طبیعی غنی است، در صورت وجود شرایط دیگر می تواند به سرعت رشد کند.

بنابراین، محیط طبیعی در شکل دهی نظم اقتصادی تأثیری مهم دارد. البته با رشد صنعت، این عامل ضعیف تر از گذشته شده است؛ تا آن جا که کشوری مانند ژاپن با وجود فقدان منابع طبیعی لازم نیز توانسته است در ردیف کشورهای صنعتی و پیشرفته قرار گیرد.

ب - اقتصاد و صنعت

عامل دیگری که بر اقتصاد تأثیر اساسی دارد، ابزار تولید یا صنعت و فناوری (تکنولوژی) است. بستگی اقتصاد به صنعت، ما را به سوی شناخت این عامل می کشاند. **فعالیت ۷ - ۴** برای درک بهتر میزان تأثیر صنعت و فناوری بر نظام اقتصادی، درباره موارد زیر در کلاس بحث کنید.

۱ - با ورود خودرو به صحنه زندگی اجتماعی، کدام مشاغل به تدریج از بین رفته و کدام مشاغل در جامعه به وجود آمده اند؟

۲ - اختراع رایانه در روند فعالیت‌های اقتصادی چه تغییری به وجود آورده است؟

رشد و توسعه صنعت و فناوری تابع رشد علم است؛ یعنی، علم با کشف قوانین حاکم بر جهان طبیعت، راه را برای ساختن ابزارهای مناسب جهت کنترل و بهره‌وری از آن فراهم می‌سازد. فرض کنید :

- نیروی بخار یا الکتریسته کشف نشده بود؛ در آن حالت صنایع چه شکلی داشت؟

- قوانین ریاضی و فیزیکی مربوط به انتشار امواج کشف نمی‌شد؛ آیا صنایع ارتباطی،

ماهواره‌ای و ... می‌توانست شکل بگیرد؟

فعالیت ۸-۴ دو نمونه از پیشرفت‌های به دست آمده در زمینه علوم مختلف را ذکر

کنید و توضیح دهید که این پیشرفت‌ها چگونه بر نظام اقتصادی تأثیر گذاشته‌اند.

رشد علم نیز به نوبه خود به ارزش‌های جامعه بستگی دارد. در جامعه‌ای که :

- به فعالیت علمی توجه نمی‌شود؛

- افراد علت وقایع را نیروهای اسطوره‌ای، جادویی و اوضاع کواکب می‌دانند؛

- و ...

علم مجال کمتری برای رشد می‌یابد. در جامعه‌ای که :

- سازمان علمی مشخصی ندارد؛

- بودجه‌ای به تحقیقات اختصاص داده نمی‌شود؛

- ثروت جامعه بیشتر در راه تجمل و مصرف، صرف می‌شود تا پیشرفت علم؛

- و ...

علم مجالی برای رشد ندارد.

پ - اقتصاد و نظام آموزشی

فعالیت ۹-۴ دو جامعه زیر را در نظر بگیرید :

- جامعه‌ای که در آن زمین را با خیش شخم می‌زنند، با آب باران و جویبارها آبیاری

می‌کنند و جمع‌آوری محصول به شکل دستی انجام می‌گیرد.

— جامعه‌ای که در آن برای شخم‌زدن از تراکتور، برای آبیاری از پمپ و برای جمع‌آوری محصول از ماشین کمباین استفاده می‌شود.

مهارت‌های لازم را برای فردی که می‌خواهد در هر یک از این دو حالت به تولید کشاورزی پردازد، با یکدیگر مقایسه کنید. چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

امروزه کار کردن نه تنها در بخش کشاورزی، در دیگر بخش‌های نظام اقتصادی نیز به مهارت و آموزش بیشتری نیاز دارد. علاوه بر این، **مدیریت** نیز به عنوان جزء جدانشدنی هر مؤسسه تولیدی و حتی بازرگانی مستلزم آموزش و کسب مهارت‌هایی است که آموزش رسمی، مقدمه‌ای برای آن محسوب می‌شود.

بنابراین، می‌توان گفت: **نظام آموزشی با نظام اقتصادی رابطه‌ای تنگاتنگ دارد.**

— افرادی که دوره کارشناسی را در دانشکده‌های فنی و مهندسی می‌گذرانند،

— دانشجویان رشته‌های مدیریت،

— دانش‌آموزان هنرستان‌ها،

— دانشجویان مراکز فنی — حرفه‌ای و...

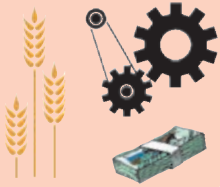
همگی برای ورود به بخش‌های مختلف اقتصاد آموزش می‌بینند. آموزش دانشجویان رشته‌های دیگر و دانش‌آموزان دبیرستان‌ها هم به شکلی دیگر، مقدمه ورود آنها به بازار کار است.

در صورتی که نظام آموزشی کشور نتواند نیروهای مورد نیاز صنعت، خدمات و حتی کشاورزی را تربیت کند، افول اقتصادی امری طبیعی خواهد بود؛ به همین دلیل، بر تربیت نیروهای متخصص تأکید می‌شود.

ت — اقتصاد و نیازهای افراد

نظام اقتصادی به نوع نیازهای افراد جامعه بستگی دارد؛ زیرا در فعالیت اقتصادی هدف نهایی رفع نیازهای افراد است.

البته منظور از نیاز صرفاً غرایزی مانند گرسنگی و تشنگی نیست که در انسان و حیوان به تلاش برای تهیه غذا منجر می‌شود بلکه منظور هر نوع تمایلی است که در جامعه و در

جریان اجتماعی شدن در افراد شکل می گیرد.

این امیال بعضی ریشه زیستی دارند؛ مانند میل به غذا که در جامعه شکل خاصی به خود گرفته است. بعضی در جریان زندگی اجتماعی سر برمی آورند؛ مانند نیازی که فرد برای پوشیدن لباس خاصی در خود احساس می کند. این نیاز، نیازی زیستی نیست، و در جریان زندگی اجتماعی و رابطه فرد با دیگران و اجتماعی شدن در او شکل می گیرد.

اگر نیازها را به این معنی بگیریم، با توجه به آنچه پیش از این در مورد اجتماعی شدن گفته ایم، نتیجه می گیریم که : **در شکل گیری نیازها، ارزش ها و فرهنگ جامعه و به تبع آن جریان اجتماعی شدن، نقشی اساسی دارد.**

فعالیت ۱۰ - ۴ دو جامعه زیر را در نظر بگیرید :

— جامعه ای که برای شکوفایی اقتصادی، صرفه جویی و مصرف کم و کار زیاد را ارزش می داند.

— جامعه عقب افتاده ای که مصرف زیاد، اسراف و تجمل در آن ارزش محسوب می شود. این ویژگی ها برای نظام اقتصادی این دو جامعه چه نتایجی در بر خواهند داشت؟ برای نمونه، یکی از عوامل مؤثری که باعث شده است کشوری پهناور مانند چین، با جمعیتی عظیم بتواند در مدت ۴۰ سال در ردیف ابرقدرت ها قرار گیرد، سنت ساده پوشی و ساده زیستی است.

بنابر آنچه گفتیم، نظام اقتصادی از طریق نیازها نیز با فرهنگ پیوند می یابد. با توجه به ارزش ها و فرهنگ، نظام اقتصادی در راه رشد و توسعه یا انحطاط و وابستگی گام برمی دارد.

ث - اقتصاد و نظام سیاسی

دولت به عنوان هسته اصلی نظام سیاسی از راه های مختلف بر نظام اقتصادی اثر می گذارد و از آن تأثیر می پذیرد. آشکارترین این راه ها، دخالت در امور اقتصادی از طریق سیاست های پولی و مالی است که قبلاً به آن اشاره کرده ایم.

اهرم دیگر دخالت دولت در اقتصاد، برنامه و بودجه است؛ زیرا برنامه های کوتاه مدت

و بلندمدت است که مشخص می کند :

— در چه بخش هایی باید سرمایه گذاری شود؛

— به کدام صنایع مجوز داده شود؛

— به کدام کالاها مجوز ورود یا صدور داده شود؛

— به کدام کالاها یارانه داده شود؛

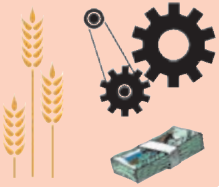
و صدها مورد دیگر؛ به عبارت دیگر، برنامه نحوه دخالت و عمل دولت را در اقتصاد مشخص می سازد.

بودجه نیز که روش دخل و خرج دولت را معلوم می کند، از راه های مختلف بر اقتصاد اثر می گذارد؛ یکی از این راه ها، تأثیر کسری بودجه^۱ بر قیمت ها و ایجاد تورم است. افزایش و کاهش هزینه های دولت به خودی خود بر اقتصاد اثر می گذارد؛ زیرا در نظام اقتصادی، دولت هم یک مصرف کننده بزرگ است و هم بزرگ ترین تولید کننده و تا حدی توزیع کننده؛ در نتیجه، هرگونه تصمیم گیری وی در زمینه اقتصاد بر نظام اقتصادی تأثیر فراوان می گذارد.

برای نمونه، فرض کنید دولت تصمیم بگیرد حقوق کارمندان را به میزان ۲۰ درصد افزایش دهد. این افزایش به معنای این است که از یک سو دولت باید منبع درآمد جدیدی را بیابد تا بتواند این پول را تهیه کند. این خود نوعی تلاش اقتصادی است و به نوبه خود بر بخش های دیگر تأثیراتی خواهد داشت؛ از سوی دیگر، این مقدار پول وارد بازار می شود و بر قیمت ها اثر می گذارد.

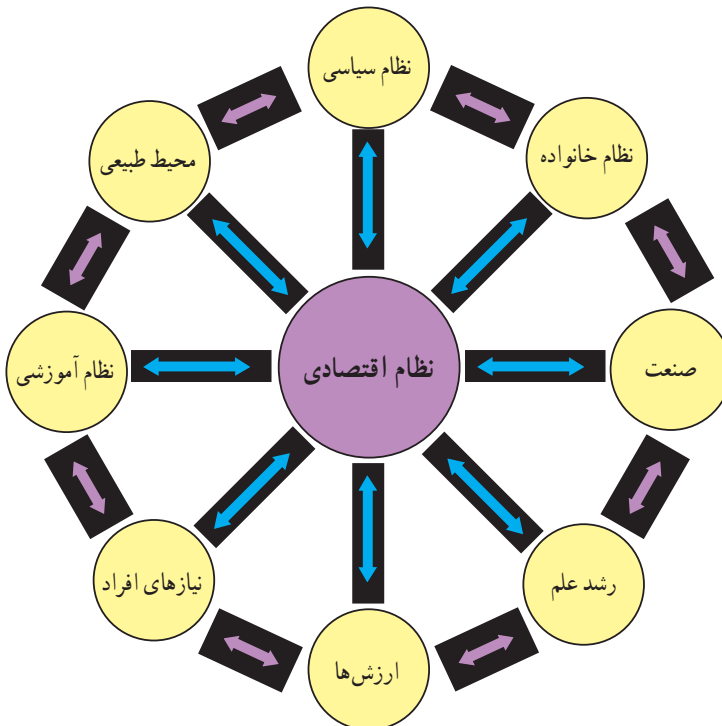
فعالیت ۱۱-۴ فرض کنید دولت تصمیم بگیرد ورود کالای X را که ممنوع بوده و در داخل تولید می شده است، آزاد کند. اگر قیمت تمام شده این کالا در داخل، بیشتر از قیمت مشابه خارجی آن باشد، در کلاس بحث کنید که چنین تصمیمی بر تولید این کالا در داخل کشور چه تأثیری خواهد گذاشت؟

۱- بودجه سندی است شامل پیش بینی درآمدها و هزینه های عمومی در ظرف مدت یک سال، به منظور اجرای عملیات معین برای دست یابی به اهداف تعیین شده با قدرت اجرایی مشخص. به حالتی که طی آن رقم پیش بینی شده برای درآمدها کمتر از هزینه های عمومی باشد، «کسری بودجه» گفته می شود.

ج - اقتصاد و نظام خانواده

خانواده به عنوان نظامی که یکی از نتایج آن تولید نسل است، از یک سو برای نظام اقتصادی، مصرف کننده فراهم می کند و از سوی دیگر، نیروی کار آن را مهیا می سازد. این مطلب در اقتصاد با عنوان جمعیت و نیروی انسانی مورد بحث قرار می گیرد.

رابطه نظام اقتصادی با نظام ها و عوامل دیگر

نظام اقتصادی و نظام اجتماعی کل

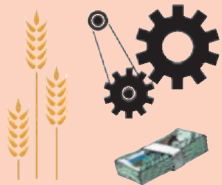
برای بررسی رابطه نظام اقتصادی و نظام اجتماعی کل به نقش نظام اقتصادی در بقای نظام اجتماعی کل و تحول آن می پردازیم.

نظام اقتصادی و تحول نظام اجتماعی کل

نظام اقتصادی در همان حال که به عنوان یک بخش ضروری نظام اجتماعی، وظیفه حفظ حیات مادی جامعه را برعهده دارد، موجب تحول و تغییر در نظام اجتماعی کل نیز می شود. چگونه نظام اقتصادی موجب تحول نظام اجتماعی کل می شود؟ برای پاسخ گویی به این پرسش، مواردی را بررسی می کنیم.

شرایطی را در نظر بگیرید که در آن افراد، پشم را با دوک یا چرخ نخ ریزی دستی به نخ تبدیل می کنند. در این حالت، مجموعه ای از روابط اقتصادی میان تهیه کنندگان پشم، افرادی که آن را به نخ تبدیل می کنند و قالی بافان وجود دارد. در این میانه، افرادی هم هستند که واسطه میان تولیدکنندگان نخ و قالی بافان اند. زمانی ماشین نساجی وارد میدان می شود و جایگزین خیل افرادی می شود که پشم را به نخ تبدیل می کنند. صنعت گذشته در مقابل صنعت جدید مقاومت می کند ولی بالاخره صنعت جدید پیروز می شود؛ افرادی بیکار می شوند؛ عده ای به شغل های دیگر رو می آورند و ... این تغییرات به نوبه خود روابط اجتماعی دیگر را تغییر می دهد. گروه هایی موقعیت اجتماعی خود را از دست می دهند و افراد جدیدی موقعیت بهتری در جامعه پیدا می کنند و ...

این نمونه ای بسیار کوچک از تأثیر صنعت بر روابط اقتصادی است که به نوبه خود بر روابط دیگر افراد اجتماع هم اثر می گذارد.

فعالیت ۱۲ - ۴ بررسی کنید هر یک از موارد زیر، در روابط

اجتماعی جوامع مذکور چه تغییراتی به وجود خواهد آورد :

۱ - ورود برق به یک روستا

۲ - جایگزینی خودرو به جای درشکه در یک شهر.

اگر سرعت تغییرات در نظام اقتصادی به نحوی باشد که افراد بتوانند

زندگی خود را با شرایط جدید وفق دهند، این تغییرات روابط اجتماعی را تغییر می دهند ولی برای جامعه مشکلی فراهم نمی آورند اما اگر تغییر آن چنان سریع باشد که خرده نظام های دیگر جامعه نتوانند خود را با آن وفق دهند، جامعه دچار عدم تعادل و ناهماهنگی می شود؛ تا آنجا که گاه انقلاب ها شکل می گیرند، نظام های سیاسی تغییر می کنند و آشوب های طولانی مدت و ... به وقوع می پیوندند.

ورود سریع صنعت به کشورهای توسعه نیافته، بدون توجه به پیامدهای آن و تغییر دیگر خرده نظام ها در این کشورها، شورش ها و تحولات مداوم را به دنبال داشته است. بنابراین، نظام اقتصادی در عین حال که وظیفه حفظ حیات مادی جامعه را برعهده دارد، در روزگار ما - که صنعت بخش عمده و گاه اصلی آن را تشکیل می دهد - منبع تحول جامعه به حساب می آید. این تحول گاه آن چنان سریع است که جامعه را به عدم تعادل دچار می کند.

نظام اقتصادی و تضاد طبقاتی

نظام اقتصادی از راه دیگری نیز در جهت ایجاد عدم تعادل، ناهماهنگی و تضاد عمل می کند. این مورد که می توان آن را یکی از پیامدهای نامناسب نظام اقتصادی دانست، به وجود آمدن **تضاد طبقاتی** است.

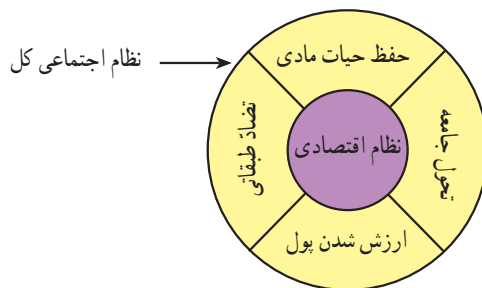
پیش از این گفتیم که جامعه با وضع قواعدی از جمله قاعده مالکیت، حدود استفاده افراد و منافع آنها را مشخص می سازد اما گاهی همین قواعد موجب می شود گروه هایی در جامعه ثروت های کلان داشته باشند و عده ای در فقر دست و پا بزنند؛ عده ای براساس بیان معروف «پول، پول می آورد»، هر روز ثروتمندتر و عده ای هر روز فقیرتر شوند. در چنین حالتی، جامعه به دو گروه متفاوت تقسیم می شود که در یک سو امکانات مادی، آموزشی،

رفاهی و... نباشته شده است و در سوی دیگر، فقر مادی، آموزشی، رفاهی و... پیداد می‌کند. این دو گروه هر روز از یکدیگر بیگانه‌تر می‌شوند؛ تا آنجا که **دو فرهنگ متفاوت** نیز شکل می‌گیرد و جامعه به دو بخش تقسیم می‌شود.

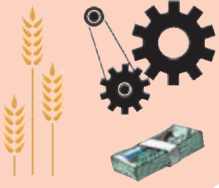
همین دوگانگی سبب می‌شود که آشوب‌های داخلی شکل بگیرد، جامعه دچار نابسامانی شود و حتی نظام سیاسی دگرگون گردد.

نظام اقتصادی و رواج پول پرستی

علاوه بر آثاری که پیش از این به آنها اشاره کردیم، نظام اقتصادی جدید که مبتنی بر پول است، پول را به یک ارزش در جوامع تبدیل کرده است؛ تا آنجا که مصلحان جوامع از ضعف و مرگ معنویات و وجدان و فراموش شدن انسانیت سخن می‌گویند؛ به عبارت دیگر، این امر باعث شده است که نظام اقتصادی پیامدی نامناسب در نظام اجتماعی بیابد؛ تا آنجا که در جوامع مختلف به صورت مشکلی پیچیده درآمده و تلاش مصلحان برای حل آن کمتر موفق بوده است.

پیامدهای مناسب و نامناسب نظام اقتصادی

نظام اقتصادی و فرد (۱)

برای سخن گفتن دربارهٔ رابطهٔ فرد و نظام اقتصادی، ابتدا لازم است ببینیم در جهان پیچیدهٔ اقتصاد، فرد چه کاره است و برای ورود به چنین جهانی که در آن از نوازش مادرانه، دلسوزی پدرانه و همراهی دوستانه خبری نیست، چه باید کرد.

در بحث از رابطهٔ فرد و نظام اقتصادی باید دو مطلب را از یکدیگر تفکیک کرد :

الف - گاه فرد در نظام اقتصادی، نقش تولیدکننده یا ارائه‌دهندهٔ خدمت یا توزیع‌کننده را برعهده می‌گیرد. در این حالت، می‌توان وی را **شاغل** و فعالیت او را در آن نقش **شغل** نامید.

ب - فرد شاغل باشد یا نباشد، رابطهٔ دیگری نیز با نظام اقتصادی دارد و آن رابطهٔ **مصرف‌کننده** است.

اشتغال و آثار آن بر زندگی فرد

افراد در طول زندگی خود، همواره در نظام اقتصادی، مصرف‌کننده‌اند ولی در همهٔ ادوار زندگی شاغل نیستند و تنها در سنین خاصی می‌توانند نقش اقتصادی برعهده بگیرند و شاغل شوند. جوانی دوره‌ای است که در آن، نقش تولیدکنندگی به نقش مصرف‌کنندگی افزوده می‌شود. **یکی از وجوه بزرگ‌سال شناخته شدن جوان، داشتن شغل است.**

با شاغل شدن، شرایط فرد هم تغییر می‌کند. پیش از این، او وابسته به خانواده یا فرد دیگری بوده است ولی از این پس - به قول معروف - می‌تواند دست در جیب خود کند و استقلال بیشتری داشته باشد؛ در بسیاری از موارد می‌تواند خود تصمیم بگیرد و حتی عهده‌دار ادارهٔ زندگی دیگران شود.

شاغل بودن یکی از شرایط مهم ازدواج به‌خصوص برای پسران است. علت این امر، آن است که **کار کردن از یک طرف خود یک ارزش به حساب می‌آید و موجب تعالی فرد می‌شود و از طرفی، شأن و منزلت اجتماعی، قدرت و نفوذ و برخورداری از امکانات**

مادی تا حد زیادی به شغلی که فرد انتخاب می کند، بستگی دارد.

علاوه بر مواردی که گفتیم، شغل از جهات دیگر نیز بر زندگی فرد تأثیر دارد؛ مثلاً:

- کارگری که در طول روز در کارخانه مشغول کار است؛
- کارمندی که وقت مفید خود را در اداره صرف می کند؛
- کاسبی که در مغازه و بازار مشغول فعالیت است؛

در واقع بخش اعظم اوقات زندگی خویش را به فعالیتی در قالب یک شغل مشغول اند.

در صورتی که **این فعالیت ها موفقیت آمیز نباشد و فرد را خرسند نسازد**، او از بخش عظیمی از زندگی اش بهره ای نبرده است؛ به همین دلیل، **رضایت از شغل** یکی از جنبه های مهم سعادت فردی است که از شغل مناسب حاصل می شود. چه بسا افرادی که در دیگر قلمروهای زندگی خود شکست خورده اند یا ناموفق بوده اند ولی موفقیت در شغل و رضایت حاصل از آن توانسته است شکست ها را برای آنها جبران کند.

همچنین، شغل یکی از راه های اصلی بروز **خلاقیت** است؛ زیرا در روزگار ما افراد نمی توانند مهارت های زیادی را در زمینه های مختلف کسب کنند؛ برای نمونه:

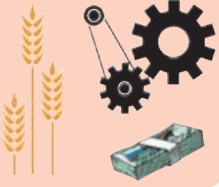
- فردی که در زمینه جغرافیا درس خوانده است، به سختی می تواند خلاقیت خود را در زمینه فلسفه نشان دهد.
- فردی که در بازار مشغول به کار است، به سختی خواهد توانست در طراحی ماشین های کارخانه ای فعال شود؛ از این رو، شغل فرد بهترین عرصه برای بروز خلاقیت فردی است.
- برای معلم بهترین عرصه بروز خلاقیت همان کلاس و تدریس و آزمون است.

با توجه به مقدمات ذکر شده، باید این نکته روشن شده باشد که **انتخاب شغل** در زندگی، انتخابی بسیار اساسی و مهم است که بر همه وجوه زندگی آینده فرد اثر می گذارد؛ انتخابی که حتی انتخاب همسر و زندگی موفق با وی و تربیت فرزندان نیز به آن بستگی دارد.

برای روشن شدن مطلب به مثالی توجه کنید:

فرض کنید فردی شغل معلمی را انتخاب کرده است؛

– شغلی که از منزلت اجتماعی بالایی برخوردار است؛

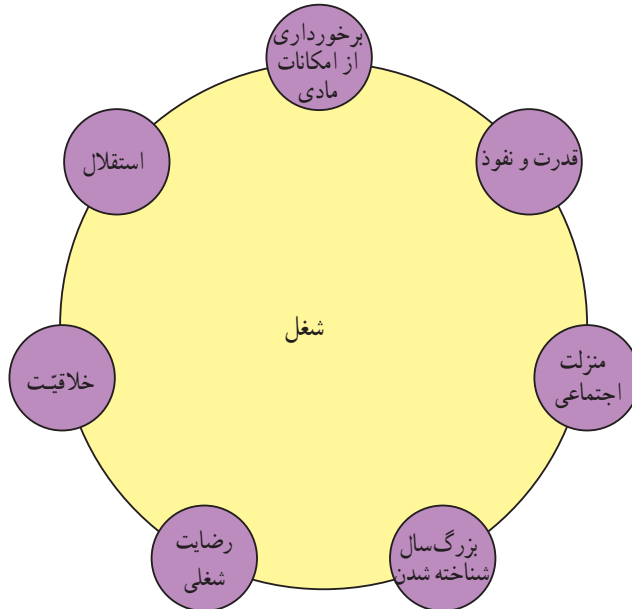

– شغلی که از دارنده آن انتظار می رود از ظرافت های تربیت انسان ها آگاه باشد؛

– و ...

وی در تصمیم گیری ها عاقلانه عمل می کند و تا حد امکان می کوشد تمام جوانب امور را در نظر بگیرد. اگر بخواهد همسر انتخاب کند و خانواده تشکیل دهد، با توجه بیشتری به این کار توفیق می یابد؛ حتی فرزندان او نیز ممکن است موفقیت بیشتری در تحصیل به دست آورند و با سرمشق گرفتن از پدر و مادر خود، مدارج علمی را با انگیزه بیشتری تعقیب کنند.

فعالیت ۱۳ – ۴ فردی را در نظر بگیرید که به دلایلی، شغل خود را از دست می دهد. به دنبال از دست دادن شغل، چه تغییراتی در وضعیت او در خانواده، جمع دوستان و جامعه به وجود خواهد آمد؟ در این باره در کلاس گفت و گو کنید.

نتایج و آثار شغل و شاغل شدن

نظام اقتصادی و فرد (۲)

شاید تاکنون برای بسیاری از شما این سؤال مطرح شده است که شغل خود را چگونه انتخاب کنم تا :

— در آینده فردی موفق باشم؛

— از فعالیت خود احساس رضایت کنم؛

— بتوانم از خلاقیت و استعداد خود در عرصه آن شغل بهره گیرم.

فعالیت ۱۴ — ۴ پیش از ادامه درس، در مورد پرسش ذکر شده فکر کنید و پاسخ‌های خود را بنویسید.

عوامل عمده در انتخاب شغل

علاقه : اولین شرط انتخاب شغل است.

— فردی که از ناچاری و برای فرار از بیکاری به شغلی روی آورده است؛

— فرزندی که به اجبار والدین و مصلحت‌اندیشی آنها شغلی را برگزیده است، به اندازه

فردی که به کار خود علاقه‌مند است و با شور و شوق سرکار حاضر می‌شود، موفق نخواهد بود.

استعداد : داشتن **استعداد** و توانایی در کار مورد علاقه، شرط دیگر انتخاب شغل

است؛ زیرا هر شغل توانایی‌های ذهنی، روانی و جسمی خاصی را می‌طلبد.

فرض کنید فردی با دیدن فیلمی از زندگی یک پرستار و از خودگذشتگی او به شغل

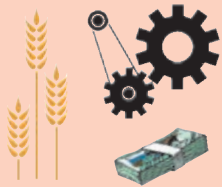
پرستاری علاقه‌مند شود و آن را به عنوان شغل آینده خود انتخاب کند. تا این جا وی فقط

به این شغل رغبت پیدا کرده است و اشتغال به آن را ارزشمند می‌داند. اگر این فرد زودرنج

و کم‌حوصله باشد، آیا می‌تواند در شغل پرستاری توفیق یابد؟ شغلی که در آن روحیه خدمت به

هم‌نوع، صبر و حوصله زیاد، آرامش روانی، حس همدردی و دلسوزی بسیار، اساسی و لازم

است. مسلماً وی موفق نخواهد بود و در گام‌های اول در انتخاب خود تردید خواهد کرد.

نمونه دیگر، انتخاب شغل آزاد در بازار است. فرض کنید امکانات اشتغال به چنین کاری (مانند سرمایه و محل کسب و...) برای فردی که به این گونه کارها علاقه مند است، آماده باشد. به فرض پدر او اهل بازار باشد و این امکانات را در اختیار وی بگذارد. اگر این فرد روحیه خطر کردن و حسابگری نداشته باشد، به فرض که به این کار مشغول شود، آیا خواهد توانست توفیقی به دست آورد؟ مسلماً پاسخ منفی است.

نمونه سوم را برای این طرح می‌کنیم تا شما را با توانایی ذهنی دیگری آشنا کنیم و آن **توانایی و استعداد هوشی** است. تناسب استعداد و هوش با شغل مورد نظر، یک اصل شناخته می‌شود؛ زیرا اگر فردی کم‌هوش شغلی را برگزیند که انجام آن به هوش و توانایی زیادی نیاز داشته باشد، به خوبی از عهده آن کار برنخواهد آمد و دچار شکست و محرومیت خواهد شد. همچنین اگر فردی باهوش، شغلی را انتخاب کند که به هوش و توانایی ذهنی کمتری نیاز دارد، از شغلش رضایت کافی نخواهد داشت و به زودی خسته خواهد شد. اکنون شغلی مانند کارگری را در نظر بگیرید. در چنین شغلی، داشتن میزانی از توانایی جسمانی، روحیه انجام دادن کارهای تکراری و یکنواخت و... شرط موفقیت است.

از توانایی‌ها و استعدادهایی که به آنها اشاره کردیم، بعضی تقریباً زیستی و بعضی زیستی - اجتماعی‌اند. این توانایی‌ها و استعدادها را فرد قبل از اشتغال به کار به صورت ارثی یا در اثر تربیت به دست آورده است؛ به عبارتی، آنها را با خود به شغل خویش می‌آورد. **فعالیت ۱۵-۴** بعضی از استعدادها و توانایی‌های لازم برای مشاغل زیر را برشمارید:

- کشاورزی، رانندگی، معلمی و مدیریت.

مهارت: داشتن **مهارت** لازم برای انجام کارهای مربوط به شغل، از دیگر عوامل مهمی است که باید در انتخاب شغل مورد توجه قرار گیرد^۱.

فرض کنید فردی به شغل بنایی علاقه مند است و توانایی انجام این کار (توانایی

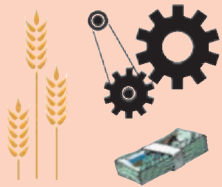
۱- امام صادق (ع): «هر صاحب حرفه و صنعتی باید دارای سه خصلت باشد تا بتواند به وسیله آن درآمدی کسب کند. اول آن که در رشته علمی خویش مهارت داشته باشد، دوم آن که با درستکاری و امانت رفتار کند و سوم آن که با کارفرمایان حسن برخورد داشته باشد.» (بحار الانوار، جلد ۱۷، ص ۱۸۳)

جسمی، حدی از هوش، دقت و ظرافت در امور و...) را دارد. این کافی نیست و فرد باید مهارت‌های کارگران ساده‌بنا مانند نحوه ساخت ملات و تهیه سیمان و گچ و... را داشته باشد و علاوه بر این‌ها، مهارت‌های خاص رشته خود را نیز کسب کند (مثلاً اگر کاشی کار است، نحوه چیدن کاشی، تراز کردن، ملات‌ریزی پشت آنها و...) را به دست آورد. زمینه کسب این مهارت‌ها نیز آشنایی با بعضی ابزار و نحوه استفاده از آنها را می‌طلبد (مثلاً تراز، شاقول و...). فرد این مهارت‌ها و اطلاعات را به مرور با **شاگردی در کنار دست استادکار** کسب می‌کند.

کسب مهارت‌ها از راه شاگردی اگرچه مرسوم بوده و است، ولی برای همه مشاغل امکان‌پذیر نیست. مشاغل مربوط به ساختمان، معماری و مهندسی ساختمان را در نظر بگیرید؛ معماران معمولاً بنایان با سابقه‌ای‌اند که علاوه بر مهارت‌های بنایان باید در کارهای دیگری نیز مهارت داشته باشند؛ مثلاً در طراحی ساختمان‌های معمولی، مدیریت نیروی انسانی در کار بنایی و ترکیب بهترین شرایط از نیروی کار و مصالح و... برای پیشبرد کار در کوتاه‌ترین مدت. معماران این مهارت‌ها را در طول سال‌ها و بر اثر **تجربه** کسب کرده‌اند. در سطح بالاتر مهندسان قرار دارند. مهندس ساختمان باید این توانایی را داشته باشد که قبل از ساختن بنا، بنای ساخته شده را در **ذهن** مجسم کند؛ مقاومت پایه‌ها را محاسبه کند؛ نوع پی‌ریزی، آهن و مصالح دیگر را مشخص کند؛ مقدار مصالح و نیروی انسانی لازم را تعیین کند و...

این مهارت‌ها با چند سال تجربه یا شاگردی در کنار یک استاد بنا به دست نمی‌آید بلکه آشنایی با علومی چون فیزیک، ریاضی و... و گذراندن دوره‌های تخصصی را می‌طلبد. مهندس ساختمان ممکن است این مهارت را نداشته باشد که حتی آجری را بر آجری بگذارد اما این مهارت را دارد که بنا را قبل از ساختن مجسم کند؛ بنابراین، داشتن توانایی ذهنی و قدرت انتزاع قوی، شرط اساسی کار وی است و او باید در این زمینه مهارت لازم را کسب کند.

چنان که ملاحظه می‌کنید، مهارت همیشه جسمی نیست. امروزه اغلب مهارت‌ها ذهنی است و از طریق تحصیل به دست می‌آید.

اکنون نمونه دیگری را بررسی می‌کنیم؛ مدیر یک کارخانه یا اداره را در نظر بگیرید. کار مدیر، اداره افراد است و کسب این مهارت صرفاً به خواندن ریاضی و فیزیک و... نیاز ندارد بلکه در آن آشنایی با:

— امور روانی انسان‌ها، نیازها، خواست‌ها و توانایی‌های آنها

— سازمان و تشکیلات و اهداف آن و مهارت استفاده از انسان‌ها در جهت تحقق اهداف

سازمان ضرورت دارد.

مهارت‌های یک مدیر با مهارت‌های مهندس ساختمان متفاوت است. مدیر با انسان‌ها، با همه ظرافت‌های روحی و روانی‌شان و ارزش‌ها و اعتقاداتی که برای آنها مقدس است، سروکار دارد؛ بنابراین، به مهارتی به مراتب پیچیده‌تر از مهارت مهندس ساختمان نیاز دارد و به همان میزان، بیشتر به هوش و اطلاعات نیازمند است.

مهارت‌های دانشمندان و اهل تحقیق از نوع دیگری است. آنها با مفاهیم کار می‌کنند. دنیای کار آنها ذهن و مفاهیم است؛ بنابراین، باید بدانند با این مفاهیم چگونه کار کنند و چگونه آنها را به کار بگیرند.

خویش‌پنداری: گاهی اوقات فرد با وجود رغبت و میل اولیه، داشتن استعداد و توانایی و مهارت در زمینه شغلی خاص، پس از مدتی احساس می‌کند که **آن شغل برای وی مناسب نیست یا برای آن کار ساخته نشده است**. وی با فعالیت در آن شغل، احساس کمبود می‌کند و حتی ممکن است آن را رها کند و مدت‌ها از شغلی به شغل دیگر روی آورد. چرا چنین وضعی پیش می‌آید؟

در پاسخ به این پرسش، علمای روان‌شناسی از مفهوم **خویش‌پنداری** سخن می‌گویند. هر فرد با زندگی در اجتماع به **تصویری از خود و از آنچه باید بشود**، دست می‌یابد. در صورتی که شغل انتخابی، فرد را از این تصور دور کند یا به تحقق آن تصور کمک نکند، فرد خود را مغبون احساس می‌کند و نسبت به آن شغل بی‌میل می‌شود.

فرض کنید فردی در جریان زندگی به این تصور از خود دست یابد که توانایی اداره و رهبری جمعی را داراست؛ حال اگر با این تصور، کارمند ساده یک اداره بشود، سرنوشت وی در این شغل چه خواهد بود؟ شغلی که تبعیت از دستورات مافوق یکی از لوازم کار آن است.

— اگر به این نتیجه برسد که می‌تواند در سلسله مراتب اداری رشد کند و به مقام مدیریت و مسئولیت اداری برسد، احتمال دارد در آن کار باقی بماند.
اما اگر به این نتیجه برسد که تا آخر عمر باید کارمندی ساده باقی بماند، برای وی آن شغل جز خستگی و... چیزی به دنبال نخواهد داشت.

فردی را تصور کنید که تبعیت و اطاعت از دستورات رهبران و مدیران، جزء تصور وی از خودش است. اگر این فرد را در مقام مدیریت یک اداره بگذارند، این تصور او را در این مقام ناموفق خواهد ساخت؛ زیرا او برای تصمیم‌گیری و صدور دستور که یکی از لوازم کار مدیریت است، همیشه منتظر دستور دیگران خواهد بود و در نتیجه، به جای اداره کردن دیگران، دیگران او را اداره خواهند کرد.

فعالیت ۱۶ — ۴ دربارهٔ موارد زیر در کلاس گفت‌وگو کنید؛

— فردی که خطر کردن و فعالیت در زمینه‌های بدیع، جزء تصور وی از خودش است ولی به کاری ساده و تکراری مشغول می‌شود؛
— فردی که آرامش و عدم تحرک، جزء تصور وی از خودش است و به کاری پرتحرک مشغول می‌شود.

محیط و شرایط اجتماعی : فرض کنید که فرد در انتخاب شغل به استعداد، علاقه و... خود توجه کرده و براساس آن شغل خویش را انتخاب کرده است. آیا می‌توان گفت او در شغل خود موفق است؟

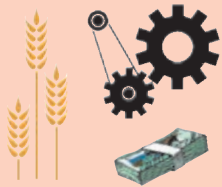
پاسخ به این پرسش را با بررسی دو نمونهٔ فرضی آغاز می‌کنیم.
نمونهٔ اوّل :

فردی را در نظر بگیرید که به صنعتگری :
— رغبت کامل دارد؛

— استعداد و توانایی انجام آن را هم دارد؛

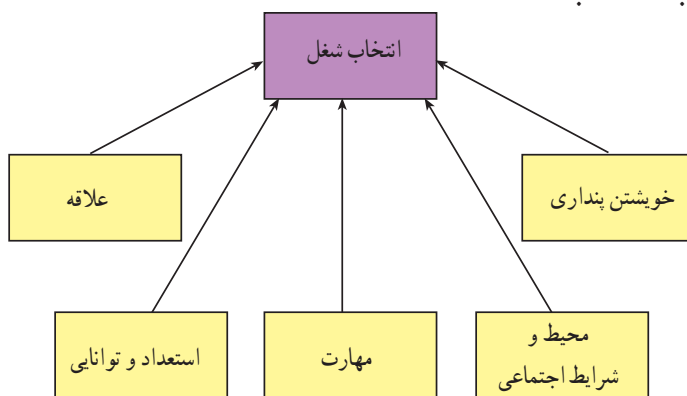
— مهارت‌های لازم را هم در این زمینه کسب کرده است؛

— این شغل با تصور وی از خودش نیز تناسب دارد و او احساس می‌کند که برای این کار ساخته شده است.

اگر این فرد از خانواده‌ای اشرافی باشد که صنعتگری را شغلی دون منزلت اجتماعی خود بدانند یا با کسی ازدواج کند که این شغل برای او، شغلی کم مزیت، بدون آینده و... باشد، برای این فرد چه پیش خواهد آمد؟
نمونه دوم:

فردی را در نظر بگیرید که با بررسی همه جوانب به این نتیجه رسیده است که باید به دامپروری مشغول شود. پس با استفاده از وام و امکانات دولتی یک مؤسسه گاوداری تأسیس می‌کند و به کار می‌پردازد. اگر این فرد در خانواده‌ای زندگی کند که پرداختن به این امور را کاری بیهوده یا دون شأن تلقی می‌کنند یا در محیطی زندگی کند که افراد آن دامپروری را شغلی پرمشغله و بدون مزایا می‌دانند، برای او چه پیش خواهد آمد؟ او باید به طور مداوم با فشارهای خانواده، همسر و محیط مقابله کند؛ تا آنجا که این احساس در وی سر برمی‌آورد که چرا این شغل را انتخاب کرده است. بنابراین، توجه به **محیط و شرایط اجتماعی** نکته پنجم در انتخاب شغل است که فرد باید به آن توجه داشته باشد.

عوامل مؤثر بر انتخاب شغل

فعالیت ۱۷-۴ یک بار دیگر، آنچه را در پاسخ به پرسش ابتدای این درس یادداشت کرده‌اید، مرور کنید و با توجه به مطالب درس آن را کامل کنید.
البته در کنار عوامل فردی در انتخاب شغل باید به عامل جامعه و نیازهای آن نیز توجه کرد.

آسیب‌های نظام اقتصادی

نظام اقتصادی نیز مانند نظام‌های اجتماعی دیگر، مسائل خاص خود را دارد. پدیده‌هایی چون بیکاری، تورّم، گران‌فروشی، مصرف‌گرایی و اسراف، مشکل مسکن و فقر، مسائلی‌اند که نظام اقتصادی با آنها روبه‌روست و ما در بررسی آنها به تعارضات ساختی، عدم تعادل و هماهنگی میان خرده نظام‌ها خواهیم رسید. در این قسمت یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها یعنی بیکاری را بررسی می‌کنیم.

مفهوم بیکاری

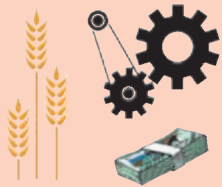
مسلماً عدم اشتغال کودکان و پیران را کسی بیکاری نمی‌نامد. در عرف، «بیکار» به فردی گفته می‌شود که می‌تواند کاری انجام دهد و شغلی داشته باشد، ولی شغلی پیدا نمی‌کند. معنای بیکاری این نیست که فرد هیچ کاری نمی‌کند، بلکه معنای آن این است که او شغل و در نتیجه درآمدی ندارد.

در کنار این مفهوم از بیکاری که به آن **بیکاری آشکار** می‌گویند، بیکاری فصلی، اشتغال کاذب و بیکاری پنهان نیز وجود دارد که انواع دیگر بیکاری‌اند. در زیر به اختصار دربارهٔ هر یک از این موارد توضیح می‌دهیم.

بیکاری فصلی نوعی از بیکاری است که در آن، فرد مدّتی از سال شغلی دارد ولی در بقیهٔ ایّام سال به کار مشغول نیست؛ مانند مشاغل کارگران ساختمانی، کارگران کشاورزی و نظایر اینها.

در **اشتغال کاذب** نیز فرد دارای شغل و درآمد است ولی شغل وی در نظام اقتصادی نتیجه‌ای مطلوب ندارد. مشاغلی مانند دلّالی، کوپن‌فروشی و سیگارفروشی (در بعضی از اشکال آن) اشتغال کاذب‌اند.

اکنون تصوّر کنید که یک مهندس برق که برای امور فنی تربیت شده است، به رانندگی

تا کسی بپردازد. اگرچه شغل او برای نظام اقتصادی نتیجه مطلوب دارد اما از استعداد و توانایی وی در حد مطلوب استفاده نشده است. به این نوع اشتغال که در آن از حداکثر استعداد و توانایی فرد استفاده نمی‌شود، **بیکاری پنهان** می‌گویند.

فعالیت ۱۸ - ۴ پیش از ادامه درس، در مورد این پرسش فکر

کنید: چرا در یک جامعه، پدیده‌ای به نام بیکاری (چه آشکار چه پنهان) به وجود می‌آید؟ پاسخ‌های خود را یادداشت کنید.

عوامل بیکاری

الف - ناکارآمدی نظام آموزشی: امروزه بسیاری از مشاغل به تخصص نیاز دارند؛ یعنی، فرد قبل از به عهده گرفتن آنها باید یک دوره آموزشی را طی کند تا مهارت‌های لازم را به دست آورد. با استفاده از تعلیمات نظام آموزش و پرورش و دانشگاه می‌توان به مهارت‌ها و اطلاعات لازم دست یافت. اگر نظام آموزش رسمی به مهارت‌هایی که نظام اقتصادی و مشاغل به آنها نیاز دارند، توجه نکند یا به افراد آموزش‌هایی بدهد که در نظام اقتصادی کارایی ندارد یا برای بعضی مشاغل مناسب نیست، نیرویی که وارد بازار کار می‌شود یا بیکار می‌ماند یا به مشاغل کاذب روی خواهد آورد.

در این حالت، می‌توان از شرایطی صحبت کرد که طی آن، نظام آموزشی افراد را برای مشاغلی چون مهندسی و کارشناسی تربیت می‌کند؛ در حالی که در کارخانه‌ها جای افرادی چون تکنیسین (فن‌ورز)‌ها خالی است؛ در نتیجه، در رده‌های کاری کارخانه در یک سو مهندسان را داریم و در سوی دیگر کارگران را؛ بدون اینکه نیرویی وجود داشته باشد که به عنوان رابط این دو گروه، نظام تقسیم کار را کامل کند.

همین‌طور می‌توان از شرایطی صحبت کرد که طی آن به افراد آموزش‌هایی در حد کارشناسی ارشد و دکتری داده می‌شود ولی در نظام اقتصادی از آنها در حد کارشناس استفاده می‌شود.

افرادی که در حد دیپلم آموزش دیده‌اند ولی به کارهایی مشغول می‌شوند که اطلاعاتی

در حدّ سیکل لازم دارد، نمونه دیگری از این مورد است.
این مطلب را می‌توان با عنوان عدم تعادل و ناهماهنگی میان نظام آموزشی و نظام اقتصادی بیان کرد.

همچنین، ممکن است در جامعه، باورها و نگرش‌های نادرستی (مانند ترجیح مشاغل راحت و پشت میز نشینی به کارهای تولیدی و دشوار) نسبت به کار و شغل وجود داشته باشد؛ در این حالت، نظام آموزشی می‌تواند در کنار عوامل دیگری همچون خانواده، رسانه‌ها، مساجد و... با اصلاح این باورها، بر نوع و میزان بیکاری اثر بگذارد.

در ضمن، نظام آموزشی می‌تواند با ترویج و تقویت باورها و نگرش‌های مناسب به کار (مانند نگرشی که کار را علاوه بر منبع درآمد، امری مقدس و وسیله ضروری ترقی و تعالی انسان نیز بشمارد) بر چگونگی وضعیت اشتغال و بیکاری تأثیر بگذارد.

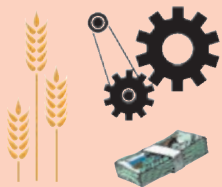
ب — ماشینی شدن و خودکاری (اتوماسیون): اکنون گامی فراتر می‌گذاریم و به علت دیگر بیکاری که بسیاری از جوامع کنونی را شامل می‌شود، اشاره می‌کنیم: **ماشینی شدن و خودکاری (اتوماسیون) یا جایگزینی ماشین به جای انسان و هر چه بیشتر ماشینی کردن کارها.**

فعالیت ۱۹ — ۴ در کلاس در مورد موضوع زیر گفت و گو کنید.

چگونه ماشینی شدن موجب بیکاری می‌شود؟

عواملی که از آنها یاد کردیم، عواملی اند که خارج از نظام اقتصادی، نظام آموزشی، صنعت و فناوری علل بیکاری شناخته می‌شوند. در درون نظام اقتصادی هم عواملی وجود دارد که موجب افزایش یا کاهش بیکاری می‌شود که به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم.

پ — عدم تعادل در نظام اقتصادی: افرادی که در شهرها زندگی می‌کنند با پدیده‌ای به نام سیگارفروشی در سر چهارراه‌ها و کنار خیابان‌ها آشنا نیستند و احتمالاً شنیده‌اند که این کار شغلی کاذب است. همچنین با تکیه به عنوان شغلی کاذب و نیز نامشروع آشنایند. علت اینکه چرا می‌گوییم کاذب، این است که در نظام اقتصادی اثر مطلوبی ندارد اما در شهری مانند تهران شاید هزاران نفر و حتی ده‌ها هزار نفر به این کار مشغول‌اند و درآمد آنها هم گاه بیش از بسیاری مشاغل مفید جامعه است. بسیاری کسانی که به کار

تولید مشغول اند و درآمد آنها کمتر از ثلث و نصف درآمد سیگارفروش ها و مشاغل مشابه آن است. این مشاغل همچنین به پیشینه آموزش رسمی نیز نیازی ندارند.

بعضی از مشاغلی که از آنها با عنوان **واسطه** یاد می شود، نیز از این نوع اند. صاحبان این مشاغل بدون اینکه در نظام اقتصادی اثر مطلوبی داشته باشند فقط به صورت مجموعه ای از واسطه ها میان تولیدکننده و مصرف کننده قرار گرفته اند.

فعالیت ۲۰ - ۴ در کلاس بحث کنید :

— چرا مشاغل واسطه گری در جامعه به وجود آمده اند؟
— سه نمونه از مشاغل واسطه ای را نام ببرید که در نظام اقتصادی اثر مطلوب دارند.
— سه نمونه از مشاغل واسطه ای را نام ببرید که در نظام اقتصادی اثر نامطلوب دارند.
— با وجود اثر نامطلوب بعضی از مشاغل واسطه ای در نظام اقتصادی، چرا افراد ترجیح می دهند که در این مشاغل مشغول به کار شوند؟
هنگامی که نظام اقتصادی به نحوی سازمان یافته باشد که سودآوری تجارت و خرید و فروش بیش از کار تولیدی باشد، گرایش افراد به کارهای تولیدی کم می شود. این یکی از نشانه های عدم تعادل و ناهماهنگی در نظام اقتصادی است.

ت - رکود اقتصادی : ممکن است بیکاری نتیجه **رکود اقتصادی** باشد؛ یعنی، شرایطی که در آن عرضه بر تقاضا پیشی می گیرد و در خرید و فروش کالاها، رکود ایجاد می شود. در این حالت، فعالیت های اقتصادی از رونق می افتند، تولیدکنندگان از تولید باز می مانند، افراد از سرمایه گذاری جدید خودداری می کنند و در نتیجه، نیروی کاری که تازه وارد بازار شده است و حتی نیروی کار ماهر، بیکار می مانند.

ث - زیربنای اقتصادی ناکافی : کشوری که نمی تواند زیربنای اقتصادی لازم را برای رشد اقتصادی فراهم آورد، با بیکاری روبه رو می شود.

ایجاد مشاغل جدید با دستورالعمل و توصیه و نصیحت ممکن نیست بلکه به زمینه هایی نیاز دارد که بخش عمده ای از آنها اقتصادی است.

برای نمونه :

— کشوری که فاقد صنایع زیر بنایی باشد؛
— سرمایه لازم را برای ایجاد صنایع زیر بنایی نداشته باشد؛
— فاقد نیروی متخصص لازم برای ایجاد این صنایع باشد،
در بسیاری از زمینه‌های صنعت، رشد نخواهد کرد و در نتیجه، مشاغل جدید هم ایجاد نخواهد شد.

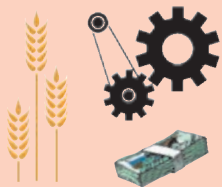
— کشوری که نتواند منابع آب خویش را ذخیره و به‌طور مطلوب مصرف کند، نخواهد توانست در زمینه کشاورزی هم مشاغل جدیدی ایجاد نماید.

بنابراین، گاه نبود زیربنای اقتصادی قوی موجب می‌شود صنعت و کشاورزی از رشد باز مانند و در نتیجه، بیکاری آشکار و پنهان افزایش یابد.

عواملی که از آنها نام بردیم، بعضی از عوامل اقتصادی و غیراقتصادی بیکاری در جوامع هستند اما بیکاری یکی از مشکلات و مسائل اقتصادی است. امور نامطلوب بسیار دیگری هم هست که به عنوان مشکل و مسئله مطرح می‌شوند و حاصل ناهماهنگی و عدم تعادل میان خرده نظام‌های مختلف در جامعه‌اند.

فعالیت ۲۱-۴ یک بار دیگر، آنچه را در پاسخ به پرسش ابتدای این درس یادداشت کرده‌اید، از نظر بگذرانید و با توجه به مطالب درس، آن را کامل کنید. سپس یکی از مسائل اقتصادی زیر را انتخاب و مانند مسئله بیکاری، در مورد آن تحقیق کنید. نتیجه تحقیق خود را در کلاس گزارش کنید.

- تورم
- گران فروشی
- مصرف گرایی
- فقر.

پرسش‌های فصل

- ۱- نظام اقتصادی از چه اجزایی تشکیل می‌شود؟
- ۲- رابطه اقتصادی با رابطه دوستانه چه تفاوت‌هایی دارد؟
- ۳- نظام پولی چیست و چه تأثیری بر فعالیت‌های اقتصادی دارد؟
- ۴- نظام تولیدی چیست و چه نقشی در نظام اقتصادی دارد؟
- ۵- نظام توزیع چیست و چه تأثیری بر زندگی اقتصادی دارد؟
- ۶- محیط طبیعی چه تأثیری بر نظام اقتصادی کشورها دارد؟
- ۷- رابطه پیشرفت‌های علمی و صنعتی یک کشور را با اقتصاد آن کشور مورد تجزیه و تحلیل قرار دهید.

- ۸- به نظر شما، چه عواملی باعث می‌شود که مردم به کالاهای غیرضروری احساس نیاز کنند؟
- ۹- می‌دانید که بین رفتار اقتصادی مردم با پیشرفت اقتصادی رابطه مستقیمی وجود دارد. با ذکر چند رفتار اقتصادی مناسب برای جامعه ما، تأثیرات آنها را بر توسعه اقتصادی بررسی کنید.
- ۱۰- دولت با چه ابزارهایی می‌تواند در تنظیم امور اقتصادی دخالت کند؟
- ۱۱- اگر صنعت به سرعت بر روابط اقتصادی یک کشور تأثیر گذارد، چه مشکلاتی برای جامعه پیش می‌آورد؟ چرا؟

- ۱۲- اگر کسی بدون علاقه، شغلی را انتخاب کند، با چه مشکلاتی روبه‌رو می‌شود؟
- ۱۳- رابطه استعداد و توانایی فردی را با انتخاب شغل توضیح دهید.
- ۱۴- رابطه خویشتن‌پنداری و انتخاب شغل را بررسی کنید.
- ۱۵- نبود زیربنای اقتصادی چگونه موجب بیکاری می‌شود؟

مروری بر فصل

- ۱- بخشی از فعالیت‌های هر نظام که برای تولید کالاها و خدمات مورد نیاز مردم انجام می‌گیرد، «فعالیت‌های اقتصادی» نامیده می‌شود.
- ۲- در هر نظام اقتصادی برای انجام فعالیت‌های اقتصادی، روابط معینی بین افراد به وجود می‌آید؛ به این روابط «روابط اقتصادی» گفته می‌شود.
- ۳- جامعه برای حفظ یکپارچگی خود، قواعدی را برای تعیین حدود منافع افراد مشخص می‌کند که از آنها به «قاعده مالکیت» یاد می‌شود.

۴- مجموعه روابطی که بر محور تولید و مبادله کالا و خدمات و براساس قواعد تعیین شده توسط جامعه (قاعده مالکیت) شکل می گیرد، نظام اقتصادی را به وجود می آورد.

۵- نظام تولیدی، نظام توزیع، نظام پولی و بانکی خرده نظام های نظام اقتصادی یک کشور را تشکیل می دهند.

۶- در هر کشور، نظام اقتصادی با محیط طبیعی رابطه مستقیم دارد. غنای محیط طبیعی یکی از عوامل رشد اقتصادی است.

۷- رشد علم موجب توسعه صنایع کشور می شود و صنعت و فناوری باعث پیشرفت اقتصادی می شود.

۸- رشد علم به ارزش های جامعه بستگی دارد.

۹- آموزش و پرورش با آماده ساختن افراد برای زندگی اجتماعی و ایجاد صلاحیت ها و توانایی های لازم در آنها، زمینه لازم را برای رشد و توسعه اقتصادی فراهم می کند.

۱۰- نظام اقتصادی با تأمین نیازهای افراد جامعه رابطه مستقیم دارد. در صورتی که نیازهای افراد با سرعتی بیش از رشد اقتصاد گسترش یابد، جامعه دچار عدم تعادل و نابسامانی می شود.

۱۱- دولت با تنظیم و اجرای برنامه های اقتصادی، بر نظام اقتصادی اثر می گذارد و امور اقتصادی را هدایت می کند.

۱۲- خانواده از یک سو برای نظام اقتصادی، مصرف کننده و از سوی دیگر نیروی کار فراهم می کند.

۱۳- نظام اقتصادی وظیفه حفظ حیات مادی جامعه را برعهده دارد.

۱۴- اگر سرعت تأثیر صنعت بر روابط اقتصادی خیلی سریع نباشد، افراد می توانند خود را با شرایط جدید وفق دهند ولی اگر سرعت این تغییرات زیاد باشد، جامعه دچار عدم تعادل می شود.

۱۵- از پیامدهای نامطلوب نظام اقتصادی، به وجود آمدن تضاد طبقاتی و رواج پول پرستی است.

۱۶- اگر شغل فرد با علاقه و توانایی های او هماهنگ باشد، فرد موفقیت بیشتری به دست می آورد.

۱۷- برای انجام هر کار مهارت لازم است. مهارت از راه آموزش یا کسب تجربه به دست می آید.

۱۸- اگر فرد توانایی های خود را بیش از میزانی تصور کند که برای انجام کار معین یا شغل خود به آن نیاز دارد، نسبت به شغل خویش بی میل می شود.

۱۹- محیط اجتماعی باعث می شود که گاهی فرد برای کسب وجهه اجتماعی شغل انتخاب کند.

۲۰- «بیکاری» یکی از مسائل اقتصادی است. عدم تعادل بین نظام آموزشی و نیازهای مشاغل، ماشین شدن کارها، رکود اقتصادی، نبودن زیربنای اقتصادی لازم از عوامل به وجود آورنده بیکاری اند.

نظام سیاسی

انتظار می‌رود دانش‌آموز در پایان این فصل بتواند :

- ۱- مفهوم نظام سیاسی و اجزای اصلی آن را توضیح دهد.
- ۲- عمده‌ترین وظیفه نظام سیاسی را بیان کند.
- ۳- دو نظام سیاسی خودکامه و قانونی را مقایسه کند.
- ۴- ویژگی‌های نظام جمهوری اسلامی ایران را بیان کند.
- ۵- ساختار سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران را با نظام‌های دیگر مقایسه کند.
- ۶- ضرورت و اهمیت مشارکت سیاسی را شرح دهد.
- ۷- راه‌های مختلف مشارکت سیاسی افراد را در جامعه با یکدیگر مقایسه کند.
- ۸- شرکت در انتخابات را مهم‌ترین نقش فرد در نظام سیاسی بداند.
- ۹- تأثیر متقابل نظام سیاسی را بر خانواده تجزیه و تحلیل کند.
- ۱۰- تأثیر متقابل نظام سیاسی را بر نظام آموزشی شرح دهد.

مفهوم نظام سیاسی

افراد در کنار دوستی با یکدیگر که به تشکیل گروه منجر می‌شود و در آن احساس **یگانگی و وحدت** می‌کنند، دچار **برخورد و تعارض** هم می‌شوند؛ مثلاً:

– در خانواده، با وجود احساس همدلی و یگانگی میان اعضا، ممکن است میان زن و شوهر، والدین و فرزندان و نیز فرزندان با یکدیگر اختلافاتی پیش آید؛

– در یک گروه دوستی، با وجود صداقت و صمیمیت میان اعضا، گاهی ممکن است اختلافاتی نیز مشاهده شود؛ شاید شما هم تجربه این اختلافات را داشته باشید.

بنابراین، می‌توان گفت: وحدت و یگانگی یک روی زندگی اجتماعی و کشاکش و برخورد روی دیگر آن است. در این برخوردها افراد می‌خواهند به یکدیگر دستور دهند یا به عبارت دیگر، اراده خویش را به یکدیگر تحمیل کنند.

فعالیت ۱-۵ در کلاس بحث کنید:

برای حلّ دعاوها و درگیری‌ها درون گروه‌های زیر، چه چاره‌ای باید اندیشید؟

۱- در خانواده میان فرزندان

۲- در میان خویشاوندان

۳- در مدرسه میان دانش‌آموزان.

در سطح جامعه نیز روابطی شبیه آنچه گفته شد در جریان است. در یک جامعه افراد و گروه‌ها در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند و گاه میان آنها برخورد و اختلاف پیش می‌آید؛ مثلاً ممکن است:

– افرادی مقررات را رعایت نکنند (به هنجارها عمل نکنند) و به این ترتیب زندگی

اجتماعی را مورد تهدید قرار دهند؛

– گروه‌هایی برای پایمال کردن حقوق گروه‌های دیگر گام بردارند.

بنابراین، افراد و گروه‌هایی که به هنجارها عمل نمی‌کنند، تعادل و هماهنگی جامعه را مختل می‌سازند. گاه تعادل و هماهنگی یک جامعه‌ای به دنبال تجاوز جامعه‌ای دیگر به قلمرو سرزمینی آن با اختلال رویه‌رو می‌شود.

گاهی نیز ارتباط میان جوامع و همراه با آن انتقال فرهنگ و فناوری از جامعه‌ای به جامعه دیگر، تعادل نظام اجتماعی را مختل می‌کند.

در این گونه موارد، چاره‌اندیشی برای رفع اختلالات و عدم تعادل‌ها ضروری و اساسی است.

در گروه‌ها، در کنار نقش‌های مختلف، نقش‌هایی برای حل درگیری‌ها و منازعات نیز شکل می‌گیرد؛ به بیان دیگر، حل دعاواها و درگیری‌ها به نقش‌هایی محوّل می‌شود؛ مثلاً:

— ریش سفید در محله

— پدر یا مادر در خانواده

— پیران و افراد مسن در میان خویشاوندان

— و ...

جامعه نیز در مقابل هر گونه تهدیدی که ممکن است موجب اختلال در تعادل و هماهنگی آن شود، نقش‌هایی را در نظر می‌گیرد. معمولاً این نقش‌ها اختیار استفاده از اجبار فیزیکی (زور) را دارند؛ مثلاً:

— پلیس

— قاضی

— وزیر دفاع

— و ...

فعالیت ۲-۵ برای هر یک از عوامل برهم زننده تعادل نظام اجتماعی که در زیر آمده است، دو نمونه دیگر ذکر کنید.

الف — تضادها و اختلافات داخل جامعه : ۱- برخورد میان هندوها و مسلمانان در

جامعه هند، ۲- ... و ۳- ...

ب- انحراف از قانون : ۱- احتکار، ۲- ... و ۳- ...

پ- تهدید خارجی : ۱- ادعای عراق درباره بخشی از خاک کویت، ۲- ...

و ۳- ...

بنابراین، به نقش‌هایی که با هدف **حفظ تعادل نظام اجتماعی** شکل گرفته‌اند و می‌توانند در صورت لزوم از اجبار فیزیکی (زور) استفاده کنند، **نقش‌های سیاسی** و به مجموعه به هم پیوسته آنها **نظام سیاسی** می‌گویند.

انواع نظام سیاسی

همان طور که گفتیم، هر گروه و نظام اجتماعی نقش هایی دارد که وظیفه آنها حفظ تعادل نظام اجتماعی است؛ از این رو، با توجه به نوع گروه، نقش ها و نظام سیاسی هم تغییر می کند؛ مثلاً:

- در یک گروه، رهبر گروه یا شورا به مجازات متخلفان می پردازد و گروه را هدایت می کند.
- در یک حزب یا انجمن، شورای مرکزی مشخص می کند که چگونه باید با آنچه حزب یا انجمن را تهدید می کند، مقابله کرد.
- در یک قبیله، رئیس قبیله و شورای رؤسای طوایف یا خاندان ها نقش های سیاسی اند که هدایت قبیله را در جهت مقابله با تهدید خارجی و شرایط طبیعی برعهده دارند و به رفع اختلاف میان افراد و طوایف و مجازات متخلفان می پردازند.
- در یک کشور، این وظایف را خرده نظام های مختلف و نقش های متعددی انجام می دهند.
- آنچه در اینجا به عنوان نظام سیاسی مورد بحث قرار می گیرد، نظام سیاسی گروه سرزمینی یا ملت است که از نظر مکانی در محدوده جغرافیایی مشخصی زندگی می کند؛
- نسبت به ملل دیگر از استقلال نسبی برخوردار است؛
- فعالیت سیاسی همه گروه ها در حدودی است که این نظام مشخص می کند.
- در یک دسته بندی نظام های سیاسی را به دو نوع خودکامه و قانونی تقسیم می کنند :

الف – نظام خودکامه

در چند صد سال پیش، زندگی اجتماعی بیشتر در قالب قوم و قبیله یا خاندان و محله جریان داشت. حفظ تعادل نظام اجتماعی بر عهده ریش سفیدان و سران قبایل بود؛ یعنی کسانی که یا مسن تر از دیگران بودند و در جریان زندگی تجربیات بیشتری آموخته بودند یا توانایی جسمی بیشتر یا نسب برتر داشتند.

امر و نهی، تصمیم‌گیری در مورد نحوه برخورد با مشکلات و حل تعارضات با این‌گونه افراد بود. آنها حکومت را حق خود می‌دانستند و در عمل نیز با استفاده از زور و خشونت هر کاری را که می‌خواستند، می‌کردند. در این وضعیت، نظام سیاسی هم حول وجود چنین افرادی شکل می‌گرفت.

— در سطح محدود، خان و زمین‌دار بزرگ (فتودال) و ارباب و ...

— در سطح وسیع، شاه و حاکم و امپراتور و خاقان و فغفور و ...

که در رأس نظام سیاسی قرار داشتند، از اختیارات بسیار برخوردار بودند و در کنار زور و توانایی، از مزایای مادی و احترام نیز بهره داشتند.

این نوع نظام سیاسی که حول وجود فردی به نام شاه (سلطان)، حاکم و خاقان شکل می‌گیرد و افراد براساس وفاداری به چنین اشخاصی می‌توانند حاملان نقش‌های آن باشند، نظام خودکامه شناخته می‌شود که شکل غالب نظام‌های سیاسی در گذشته بوده است.

ب — نظام قانونی

با تغییرها و تحولاتی که در چند قرن اخیر در زندگی انسان‌ها رخ داد، دیگر نظام‌های سیاسی خودکامه قادر به حفظ تعادل نظام اجتماعی نبودند؛ زیرا :

— شهرها گسترش یافتند؛

— نیروهای جدیدی در جوامع سر برآوردند که در نظر آنها اطاعت از فردی به نام

شاه بی‌معنا بود؛

— مفاهیم جدیدی چون برابری و آزادی مطرح شد.

این شرایط و اعتقادات به معنای نفی نظام خودکامه بود.

بدین ترتیب با پذیرش این نکته که :

— مردم حق دارند سرنوشت خود را خود تعیین کنند؛

— شاهان دارای حق طبیعی یا الهی حکومت بر مردم نیستند؛

— و ...

مردم به عنوان محور تعیین‌کننده در نظام سیاسی مطرح شدند. اکنون دیگر، این مردم بودند

که مشخص می کردند :

– جامعه چگونه اداره شود؛

– چه کسی و با چه خصوصياتی حکومت کند؛

– افراد چگونه به حکومت برسند؛

– و

اما از آنجا که همه مردم نمی توانستند نظر خود را در همه امور ابراز کنند، **نماینده‌گی** به منزله

شیوه معمول و مطلوب دخالت مردم در سیاست مطرح شد؛ به این ترتیب :

– نمایندگی برای تصویب قوانین (نماینده مجلس)؛

– نمایندگی برای اجرای قانون (رئیس جمهور، نخست وزیر ...)

– و ...

اساس و مبنای نظام سیاسی جدید قرار گرفت.

علاوه بر این، برخلاف نظام خودکامه که «آنچه فرد مستبد می گفت و می کرد، قانون

تلقی می شد» و مبنای انتخاب افراد برای تصدی مقام های سیاسی «وفاداری به او» بود، در

نظام های جدید «**قانون به عنوان اساس رفتار همه**» مشخص و معرفی شد و صلاحیت و

شایستگی افراد، مبنای انتخاب آنها قرار گرفت.

در این نظام، اگر گروه های مختلف در جامعه دارای منافع مختلفی باشند، اختلافاتشان

را توسط نمایندگان خود در مجلس و قوه مجریه حل می کنند؛

– گروه های مختلف با عقاید گوناگون حزب و انجمن تشکیل می دهند و به فعالیت

سیاسی می پردازند؛

– کارگزار حکومت را مردم انتخاب کرده اند و او تا زمانی می تواند حکومت کند که

مردم بخواهند؛

– افراد با صلاحیت از اقشار مختلف می توانند به حکومت برسند؛

– همه چیز قاعده مند شده است؛ هر مقام و نقشی وظایف و اختیارات مشخصی دارد

که نمی تواند از حدود آنها فراتر رود؛

– و

از این رو، به این نظام سیاسی **نظام قانونی** می‌گویند؛ چون در آن، قانون مبنای عمل همه است.

برای مثال، می‌توانیم نظام سیاسی کشور خودمان را مورد بحث قرار دهیم.
فعالیت ۳-۵ با توجه به جدول زیر، پنج مورد دیگر از ویژگی‌های نظام خودکامه و نظام قانونی را بنویسید.

مقایسه نظام خودکامه و نظام قانونی

نظام خودکامه	نظام قانونی
سخن فرد مستبد، قانون است.	حاکمان باید براساس قانون عمل کنند.
میان افراد در اجرای قانون تفاوت وجود دارد.	همه افراد در مقابل قانون برابرند.
.....	

سایر دسته‌بندی‌های نظام سیاسی

باید دانست دسته‌بندی‌های مهم‌تری از نظام‌های سیاسی وجود دارد که خوب است با بعضی از آنها آشنا شویم:

۱- براساس تعداد افراد تأثیرگذار و تصمیم‌گیر؛ با این ملاک نظام‌های سیاسی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

– نظام‌هایی که یک فرد در آنها حکومت دارد.

– نظام‌هایی که اقلیتی از مردم در آن تصمیم می‌گیرند.

– نظام‌هایی که اکثریت مردم در سرنوشت سیاسی آن دخیل هستند.

۲- براساس روش تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری؛ کسانی که در تصمیم‌گیری‌های سیاسی دخیل هستند یا براساس خواسته‌ها و اغراض شخصی خود تصمیم می‌گیرند؛ یعنی هر نوع تصمیمی را برای خود جایز می‌دانند یا اینکه بر مدار حقیقت و فضیلت و با موازین عقلی رأی خود را اظهار می‌دارند.

۳- براساس دینی یا دنیوی بودن؛ نظام سیاسی دینی بر مدار احکام و قوانین الهی سازمان می‌یابد. نظام سیاسی سکولار و دنیوی، فقط ارزش‌ها و آرمان‌های دنیوی و این جهانی را مدّ نظر قرار می‌دهد.

ارسطو از دو ملاک اول و دوم برای دسته‌بندی نظام‌های سیاسی استفاده می‌کند و از شش نوع حکومت نام می‌برد.

در سه نوع آنها حاکمیت یک فرد، اقلیت یا اکثریت بر مدار خواسته‌های نفسانی آنها شکل می‌گیرد و در سه نوع دوم حاکمیت فرد، اقلیت یا اکثریت بر مدار حقیقت و عقلانیت استوار است.

ارسطو حاکمیت اکثریت را در صورتی که بر مدار خواسته‌های آنها باشد، دموکراسی می‌نامد. زیرا دموکراسی به معنای حاکمیت مردم است و در این نوع حاکمیت، مردم براساس آرای خود حکومت می‌کنند.

او حکومتی را که در آن اکثریت مردم براساس حقیقت و فضیلت حضور و فعالیت دارند، جمهوری می‌خواند. بدین ترتیب او بین حکومت جمهوری و دموکراسی تفاوت می‌گذارد.^۱

فعالیت ۴-۵ به نظر شما چرا امروزه تفاوت‌های میان حکومت جمهوری و دموکراسی نادیده انگاشته می‌شود؟

۱-

گونه‌شناسی ارسطو

تعداد حاکمان	شیوه حکومت	
	براساس فضیلت	براساس خواست و میل افراد
فرد	موناشری	تیرانی (استبدادی)
اقلیت	اریستوکراسی	الیگارش
اکثریت	جمهوری	دموکراسی

نظام سیاسی ایران

قبل از مشروطیت، نظام سیاسی کشور ما نظام خودکامه بود. با انقلاب مشروطیت، قدرت شاه محدود و نظام نمایندگی و قانونی برقرار شد ولی دیری نپایید که همان شرایط پیشین در شکل مشروطه خود را نشان داد؛ تا اینکه با پیروزی انقلاب اسلامی نظام جمهوری اسلامی شکل گرفت. نظامی که پایه و مبنای آن را اسلام و رأی مردم تشکیل می دهد.

در نظام سیاسی ما می توان دو گونه نقش را از یکدیگر تفکیک کرد :

۱- نقش هایی که افراد در آنها عمدتاً به کار هدایت و جهت دهی نظام اجتماعی مشغول اند؛ مانند نقش رهبری، نمایندگی مجلس شورای اسلامی، ریاست جمهوری، اعضای شورای نگهبان، ریاست قوه قضاییه و وزرا. در این نقش ها افراد مشکلات نظام اجتماعی را شناسایی و برای آنها راه حل پیدا می کنند و آن را به صورت قانون، مقررات، آیین نامه و... درمی آورند؛ روابط جامعه را با خارج تنظیم می کنند و تهدیدهای خارجی و داخلی را شناسایی و برای مقابله با آنها تصمیم گیری می کنند و ...

۲- نقش هایی که عمدتاً تصمیمات و جهت گیری ها را اجرا می کنند و بازوی اجرایی نقش های هدایت کننده اند. خرده نظام اداری، خرده نظام نیروهای مسلح (ارتش و سپاه)، خرده نظام نیروهای انتظامی، خرده نظام قوه قضاییه و ... نمونه هایی از این نوع نقش های نظام سیاسی اند.

نقش رهبری

در رأس نظام جمهوری اسلامی، نقش ولایت فقیه (رهبری) قرار دارد. **خبرگان** **منتخب مردم** فردی را برای احراز این مقام انتخاب می کنند. ولی فقیه (رهبر) باید صلاحیت ها و شایستگی های مشخصی داشته باشد :

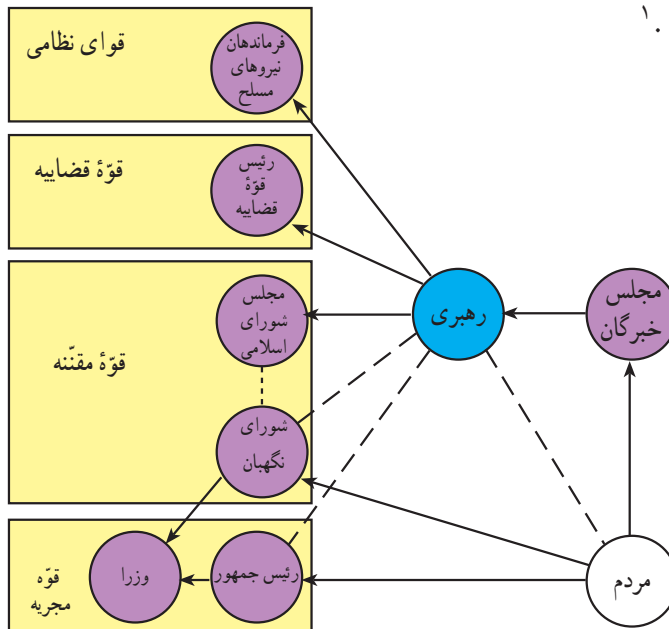
– صلاحیت علمی لازم برای فتوا دادن در ابواب مختلف فقه

- عدالت و تقوای لازم برای رهبری امت اسلام
- بینش صحیح سیاسی و اجتماعی
- تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری
- و ...

رهبر وظایف و اختیاراتی نیز دارد؛ هم چون :

- تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی
- نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام
- فرماندهی کل نیروهای مسلح
- تنفیذ حکم رئیس‌جمهور
- عزل رئیس‌جمهور
- اعلان جنگ و صلح و بسیج نیروها
- و ...^۱

نظام سیاسی ایران، نظامی قانونی

۱- برای آگاهی از وظایف و اختیارات رهبر، به کتاب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل یکصدودهم مراجعه کنید.

نقش ریاست جمهوری

نقش رئیس جمهوری در رأس قوه اجرایی قرار دارد و با رأی مردم انتخاب می شود. صلاحیت های احراز این نقش عبارت اند از :

- مدیر و مدبر بودن
- دارا بودن حسن سابقه و امانت و تقوا
- مؤمن و معتقد بودن به مبانی جمهوری اسلامی ایران و مذهب رسمی کشور
- ایرانی الاصل بودن
- و ...
- وظایف و اختیارات این نقش عبارت است از :
- ریاست قوه مجریه
- انتخاب وزیران و معرفی آنها به مجلس
- امضای عهدنامه ها، مقاوله نامه ها، موافقت نامه ها و قراردادهای دولت با سایر دولت ها^۱
- اعطای نشان های دولتی
- نظارت بر کار وزیران
- و ...
- وزرا و معاونان رئیس جمهوری نقش های دیگری اند که در قوه اجرایی، سیاست گذاری در امور مختلف از وظایف آنهاست.

نقش نمایندگی

در نظام سیاسی، نقش دیگر نقش نمایندگی است که در قالب مجلس شورای اسلامی تبلور یافته است.

۱- «عهدنامه»، قرارداد بین المللی بین دو دولت عضو سازمان ملل است. «مقاوله نامه»، پیش نویس یک عهدنامه یا قرارداد است که معمولاً در مراحل مقدماتی ایجاد رابطه یا تحکیم روابط در سطح مسئولان پایین تر منعقد می شود و الزام آور و قابل اجراست. «قرارداد» پیمانی تجارتي است که اکثراً یک طرف آن افراد عادی اند. «موافقت نامه» قرار یا عهدي است که اعتبار آن کمتر از قرارداد و بیشتر از مقاوله نامه است.

شرایط و صلاحیت‌های نمایندگی مجلس شورای اسلامی عبارت‌اند از :

– اعتقاد و التزام عملی به اسلام و نظام جمهوری اسلامی ایران

– تابعیت کشور جمهوری اسلامی ایران

– و ...

برخی از وظایف و اختیارات نمایندگان مجلس عبارت است از :

– قانون‌گذاری

– حق اظهار نظر و تحقیق در مورد همه مسائل داخلی و خارجی کشور

– رأی اعتماد به وزیران

– استیضاح وزیران

– و ...

شورای نگهبان

در کنار مجلس شورای اسلامی که به کار قانون‌گذاری مشغول است، شورای نگهبان قرار دارد که قوانین مصوب مجلس را از نظر انطباق آنها با شرع و قانون اساسی بررسی می‌کند.

مجلس خبرگان

وظیفه این مجلس که از متخصصان امور دینی تشکیل شده، انتخاب رهبر و نیز تشخیص عدم صلاحیت رهبری براساس معیارهای قانون اساسی است. اعضای مجلس خبرگان را مردم انتخاب می‌کنند.

شوراهای اسلامی شهر و روستا

برای پیشبرد سریع برنامه‌های اجتماعی، اقتصادی، عمرانی، بهداشتی، فرهنگی، آموزشی و سایر امور رفاهی، از طریق همکاری مردم و با توجه به مقتضیات محلی، اداره امور هر روستا و شهر و ... با نظارت شورایی به نام شورای اسلامی روستا و شهر و ... صورت می‌گیرد.

اعضای هریک از این شوراها را مردم همان محل انتخاب می کنند. نظام سیاسی کشور فقط به نقش هایی که گفتیم، محدود نمی شود؛ مثلاً خطیبی که در نماز جمعه از سیاست های دولت حمایت می کند، آنها را مورد انتقاد قرار می دهد و از نارسایی های شهر و استان خود سخن می گوید، فعالیت سیاسی دارد و نقش وی نقش سیاسی است؛ بنابراین، می توان نقش خطیب نماز جمعه را نیز بخشی از نظام سیاسی دانست.

فعالیت ۵-۵ در کلاس گفت و گو کنید :

- ۱- آیا رسانه های گروهی (صدا و سیما، روزنامه ها، مجله ها) و احزاب و انجمن ها را نیز می توان بخشی از نظام سیاسی دانست؟ چرا؟
- ۲- چه انتظارات و توقعاتی از مجلس دانش آموزی وجود دارد؟

مشارکت سیاسی

با توجه به اهمیتی که نقش‌های سیاسی (سیاست‌گذار) در نظام اجتماعی دارند و از آنجا که جهت‌گیری نظام اجتماعی تا حد زیادی در گرو تصمیم‌گیری افراد در این نقش‌هاست، افراد و گروه‌های مختلف در جامعه سعی دارند برای پیشرفت مقاصد و تحقق عقاید خود به این نقش‌ها دست یابند. به همین جهت، در جامعه فعالیت‌های بسیاری برای به دست آوردن این نقش‌ها صورت می‌گیرد. مجموعه این فعالیت‌ها که برای **دستیابی به این نقش‌ها یا اثرگذاری بر آنها** انجام می‌پذیرد، **فعالیت سیاسی** شناخته می‌شود. افراد و گروه‌ها از راه‌های گوناگون می‌توانند دست به فعالیت سیاسی بزنند و در امور سیاسی مشارکت کنند.

فعالیت ۵-۶ در کلاس گفت‌وگو کنید :

— با ذکر چند نمونه از این راه‌ها، مشخص کنید چه عاملی اشکال مختلف فعالیت‌های

سیاسی را در یک جامعه تعیین می‌کند؟

ممکن است شما نیز این نکته را دریافته باشید که **قانون** اشکال مختلف مشارکت

سیاسی افراد را در جامعه مشخص می‌کند :

راه‌پیمایی‌ها و تظاهرات : افراد و گروه‌ها می‌توانند با شرکت در راه‌پیمایی‌ها و

گردهمایی‌های سیاسی و اجتماعی اهداف و مواضع خود را در امور سیاسی جامعه اعلام

کنند؛ برای نمونه، می‌توان از راه‌پیمایی‌های بزرگ اوایل انقلاب اسلامی که با اعلام

مواضع مردم در مقابل حکومت شاه همراه بود، یاد کرد. همچنین در زمان حاضر، می‌توان

به راه‌پیمایی‌های بیست و دوم بهمن که معمولاً با اعلام حمایت از نظام و برنامه‌های آن و

نشان دادن قدرت سیاسی کشور به بیگانگان همراه است، نماز جمعه و نیز گردهمایی‌های

گروه‌ها و انجمن‌های سیاسی که در آنها این گروه‌ها، اهداف سیاسی خود را اعلام می‌کنند

و درصدد جلب نظر افراد و دولت مردان هستند، اشاره کرد.

شرکت در انتخابات : براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بسیاری از

نقش‌های سیاسی - مانند نمایندگی مجلس خبرگان، نمایندگی مجلس شورای اسلامی، ریاست جمهوری، عضویت در شوراهای اسلامی شهر و روستا و ... - از طریق انتخابات و به اتکای آرای عمومی به افراد محول می‌شود.

گاهی آرای عمومی بی‌واسطه است و از طریق همه‌پرسی و در موارد معینی (مانند انتخاب رئیس‌جمهور، نمایندگان مجلس و نظایر اینها) صورت می‌گیرد. همچنین ممکن است در مسائل بسیار مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، اعمال قوهٔ مقننه از راه همه‌پرسی و مراجعهٔ مستقیم به آرای مردم انجام گیرد^۱.

گاهی نیز مراجعه به آرای عمومی با واسطه انجام می‌گیرد؛ به این معنا که ابتدا مردم به نمایندهٔ خود رأی می‌دهند. سپس او به عنوان نمایندهٔ مردم مسائل مختلف جامعه را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و اظهار عقیده می‌کند. در این صورت، مردم با استفاده از یک واسطه نظر خود را بیان می‌کنند؛ مانند رأی اعتماد به وزرا.

همکاری با احزاب و انجمن‌ها: در یک جامعه افراد و گروه‌هایی با علایق، منافع و عقاید متفاوت وجود دارند؛ جامعه باید راه‌هایی را مشخص کند تا آنها بتوانند علایق، منافع و عقاید خویش را بیان و از آنها دفاع کنند و در حدود قانون آنها را محقق سازند. یکی از راه‌هایی که جامعه برای این منظور پیش‌بینی کرده، تشکیل احزاب و انجمن‌هاست. در این گونه محافل، افرادی با عقاید، منافع و علایق یکسان گردهم می‌آیند و در حدود قانون، برای دستیابی به نقش‌های سیاسی یا اثرگذاری بر آنها فعالیت می‌کنند. افراد می‌کوشند تا در این نقش‌ها:

- از منافع، علایق، آرمان‌ها و عقاید خویش دفاع کنند؛

- آنها را به صورت قانون و مقررات درآورند؛

- در جهت اجرای آنها بکوشند.

وجود احزاب و انجمن‌ها در یک جامعه آثار و نتایج بسیاری دارد؛ مثلاً:

- خواست‌ها و علایق گروه‌ها و مردم مطرح می‌گردد و برای مشکلات، راه‌حل‌هایی

اندیشیده می‌شود؛ بدین ترتیب، از تحولات ناگهانی جلوگیری می‌گردد؛

۱- به قانون اساسی جمهوری اسلامی، اصل ششم مراجعه کنید.

- سیاست‌گذاران از آنچه در جامعه می‌گذرد، بیشتر اطلاع می‌یابند؛
- احزاب و انجمن‌ها با اطلاعاتی که در مورد عملکرد سیاست‌گذاران در اختیار مردم قرار می‌دهند، به انتخاب فرد شایسته‌تر کمک می‌کنند؛
- و ...

فعالیت ۷-۵ پنج نمونه دیگر از آثار و نتایج وجود احزاب و انجمن‌ها در جامعه ذکر کنید.

استفاده از رسانه‌ها: مردم یک جامعه برای ابلاغ پیام‌ها، بیان افکار و انتقال مفاهیم از رسانه‌ها استفاده می‌کنند. امروز با توجه به پیشرفت‌هایی که در زمینه فناوری ارتباطات به وجود آمده است، رسانه‌ها بیش از هر دوره دیگری اهمیت یافته‌اند. افراد، گروه‌ها و احزاب سیاسی نیز به منظور:

- آگاهی دادن به مردم از طریق اخبار و اطلاعات داخلی و خارجی
- ایجاد فرصت تفکر و اندیشه برای مردم از راه تفسیر و تجزیه و تحلیل مسائل سیاسی و اجتماعی
- آموزش مردم
- رشد آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم
- آگاهی جامعه از اهداف و برنامه‌های سیاسی خود
- و ...

از رسانه‌ها بهره می‌گیرند^۱.

فعالیت ۸-۵ درباره تأثیرات نامطلوب رسانه‌ها بر جامعه در کلاس با یکدیگر گفت‌وگو کنید.

۱- برای آگاهی از شرایط آزادی عقیده، مطبوعات، احزاب و انجمن‌ها، به قانون اساسی جمهوری اسلامی اصول بیست‌وسوم، بیست‌وچهارم و بیست‌وششم مراجعه کنید.

انتخابات

در نظام سیاسی قانونی، قدرت از طریق نمایندگی به فرد یا افرادی تفویض می‌شود و آنها براساس قانون مجازند که از این قدرت استفاده کنند؛ بنابراین، فرد در تفویض قدرت به فرد دیگر (انتخاب نماینده) نقش محوری و مهمی بر عهده دارد و مهم‌ترین نقش و کار فرد، انتخاب نماینده است؛ زیرا اگر افراد در انتخاب نماینده درست عمل نکنند و انتخاب صحیحی انجام نشود، اولین کسانی که زیان می‌بینند خود مردم‌اند.

نحوه انتخاب

در زمان انتخابات، افراد متعددی نامزد (داوطلب) نمایندگی می‌شوند که صلاحیت آنها از نظر داشتن شرایط لازم برای نمایندگی بررسی می‌گردد؛ سپس همه یا گروهی از آنها تأیید و به مردم معرفی می‌شوند. از این زمان به بعد،
— نامزدها (داوطلبان) به معرفی خود و برنامه‌هایشان در مجلس یا در مقام رئیس‌جمهوری می‌پردازند؛

- سوابق خود را مطرح می‌کنند؛
- خود را نماینده گروه و قشر خاصی هم‌چون کارگران، مستضعفان، بازاریان، مهندسان، دانشگاهیان و ... معرفی می‌کنند؛
- صلاحیت‌ها و تخصص‌های خود را بیان می‌کنند؛
- می‌گویند که اگر به مجلس راه یابند یا رئیس‌جمهور شوند، چه خواهند کرد؛
- و ...

بعد از این، شهروند باید به انتخاب نماینده یا رئیس‌جمهور بپردازد؛ اما چگونه؟

مراحل انتخاب

الف — هدف از انتخاب: قبل از هر چیز، هر شهروند باید به این پرسش پاسخ دهد:

«انتظار داریم این نماینده (یا رئیس جمهور) در مجلس (یا قوهٔ اجرایی) چه کارهایی انجام دهد و چه اهدافی را دنبال کند»؛ به عبارت دیگر، او باید هدف خود را از انتخاب مشخص کند؛ برای نمونه :

- از اسلام دفاع کند؛
- عدالت اجتماعی را برقرار سازد؛
- کارهای دولت را کنترل کند؛
- شهرم را آباد کند؛
- جاده‌های روستایی را آسفالت کند؛
- و ...

اگر شهروندی بتواند به این پرسش، پاسخی روشن بدهد، انتخاب او **انتخابی کور** خواهد بود. در این حالت، ممکن است مواردی از قبیل تشویق دیگران یا قیافهٔ نامزد نمایندگی و ... او را به پای صندوق رأی بکشاند؛ بدون این که بداند آیا این داوطلب واقعاً نمایندهٔ او هست یا نه. **فعالیت ۹-۵** سه نمونهٔ دیگر از مواردی را که نشان‌دهندهٔ انتخاب کور فرد در جریان انتخابات است، ذکر کنید.

– چرا چنین انتخابی را درست نمی‌دانید؟

ب- شناسایی نامزدها : گام دوم در انتخاب نماینده، شناسایی نامزدهاست. شناسایی به منظور پاسخ‌گویی به این پرسش صورت می‌گیرد که «کدام یک از نامزدها می‌تواند نمایندهٔ نظریات و افکار من باشد؟».

در این مرحله، شیوه‌های مختلفی برای شناسایی نامزدها وجود دارد :

اولین راه‌شناسایی، بررسی نکاتی است که نامزد مورد نظر به صراحت در سخنرانی‌ها و تبلیغات خود مطرح می‌کند.

دومین راه، بررسی مطالبی است که **مخالفان** وی در روزنامه‌ها، سخنرانی‌ها و محافل مختلف نقل می‌کنند.

سومین راه، شناخت هواداران وی است؛ اینکه چه افراد و گروه‌هایی با چه خصوصیتی از او هواداری می‌کنند، برایش تبلیغ می‌کنند، پوستر چاپ می‌کنند و ...

– مرفهان بی‌درد از او حمایت می‌کنند یا تودهٔ مردم؟

— افراد متعهد و با صلاحیت از او تعریف می کنند یا افراد بی قید و بند؟

— کدام روزنامه برای او تبلیغ می کند؟ خط و خطوط وی چیست؟

— آیا گفتار او با رفتار و عملش هماهنگ است؟

— و

چهارمین راه — در صورتی که فرد قبلاً نماینده بوده یا در پست های اجرایی مشغول به کار بوده است — بررسی سوابق او در این کارها، برنامه ها و جهت گیری های وی است. در صورتی که برای داوطلبان مباحثات تلویزیونی یا رادیویی برقرار باشد، این نیز یک شیوه شناسایی خواهد بود.

راه دیگر، شرکت در مباحثات و سخنرانی های نامزد مورد نظر و پرسش از وی است؛ زیرا معمولاً داوطلبان در تبلیغات انتخاباتی خود می کوشند به کلی گویی بسنده کنند، بدون اینکه درصدد طرح شیوه های اجرایی برنامه های خود برآیند. در این موارد، مطرح کردن پرسش هایی درباره شیوه های عملی تحقق شعارها می تواند راه گشا باشد.

همچنین، نامزدها ممکن است از مفاهیم کلی و شعارهایی استفاده کنند که معانی متعدد دارد. پرسش از منظور آنها نیز می تواند به ما شناخت دقیق تری بدهد.

برای نمونه، یکی از این شعارها را طرح می کنیم: «حمایت از مستضعفان» شعاری است که اکثراً آن را طرح می کنند؛ در حالی که مفهوم مستضعف و نحوه حمایت از این قشر، معانی و راه های متفاوتی دارد.

— گروهی مستضعفان را به معنای ضعفا و فقرا می گیرند و حمایت از آنها را در گرو گسترش امکانات سازمان بهزیستی یا کمیته امداد امام می بینند.

— گروه دیگر مستضعفان را افرادی می دانند که مستکبران حقوق آنان را پایمال کرده اند و حمایت از آنها از طریق برقراری عدالت اجتماعی میسر می شود (اگرچه مفهوم مستکبران و عدالت اجتماعی نیز همین قدر مبهم است و باید روشن شود).

— به نظر بعضی افراد، مستضعفان ملت های تحت ستم اند و حمایت از آنها از طریق فعالیت سیاسی یا دادن کمک های مالی و نظامی به آنان انجام می گیرد.

فعالیت ۱۰-۵ با توجه به مثال ذکر شده، دو نمونه دیگر از شعارهایی کلی را که معانی متعدد دارند، مشخص کنید؛ سپس برداشت های متفاوتی را که از آنها می شود، بنویسید.

پ - تشخیص و ارزیابی: پس از مرحله شناسایی، گام سوم ارزیابی و تشخیص است؛ اینکه:

- کدام یک از این اطلاعات درست است؟

- آیا می توان به وعده های این داوطلب امید بست؟

- آیا برنامه ای که او ارائه می دهد واقع بینانه و تحقق پذیر است. یا اینکه برای خوشایند رأی دهندگان مطرح شده است؟

- اصلاً برنامه ای دارد یا این که با بیان شعارهای مردم فریب درصدد جذب آراست؟

در این مرحله، مشخص می شود که نظریات و برنامه های کدام یک از نامزدها با آنچه شهروند انتخاب کننده می خواهد، نزدیک است.

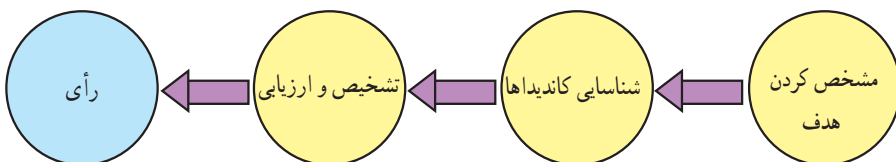
مجموعه این گام ها فرد را به انتخابی دقیق تر و روشن تر هدایت می کند.

شاید بگویید: «انتخاب نماینده عجب کار مشکلی است!» ما هم پاسخ می دهیم: «بلی، کاری بسیار مهم و مشکل است؛ زیرا هر فرد با انتخاب خویش در واقع سرنوشت چهار ساله خود و کشورش را رقم می زند.»

فردی که به پای صندوق های رأی می رود، اگر به کاغذی که دیگری به دست او می دهد و اسامی چند کاندیدا بر آن نوشته است، بسنده کند، چه بسا که به جای انجام وظیفه، به خود و کشور خویش خیانت کرده است؛ زیرا این رأی ها، فردی را به عنوان نماینده مردم با اختیارات زیاد به مجلس می فرستد یا زمام امور کشوری را به دست فردی به نام رئیس جمهور می دهد.

دوره جوانی، دوره انتخاب هایی مهم چون انتخاب شغل و همسر است و سهل انگاری و بی توجهی به آن بر سرنوشت فرد اثر می گذارد. این دوره، آغاز انتخاب مهم تری نیز است (انتخاب نماینده) که سهل انگاری در مورد آن بر سرنوشت فرد و جامعه اثر می گذارد.

اگر لازمه یافتن شغل مناسب، داشتن انگیزه، مهارت و ... است، در انتخاب نماینده هم داشتن اطلاعات و تشخیص درست از ابزارهای کار محسوب می شود.

مراحل انتخاب نماینده

نظام سیاسی و نظام های اجتماعی دیگر

نظام سیاسی و خانواده

افراد قبل از آنکه وارد فعالیت های سیاسی شوند، در خانواده و مدرسه **اجتماعی** می شوند؛ یعنی :

- برای بر عهده گرفتن نقش ها و فعالیت ها در اجتماع بزرگ تر آماده می شوند؛
- الگوهای عمل خاصی برای آنها مطلوب و با ارزش شناخته می شود؛
- گرایش های خاصی پیدا می کنند؛
- و ...

در واقع، افراد با **شخصیتی شکل گرفته** به اجتماع بزرگ تر وارد می شوند و به فعالیت های اقتصادی و سیاسی می پردازند.

اگر نوع تربیت فرد در خانواده و مدرسه به گونه ای باشد که با ارزش ها و الگوهای عمل نظام سیاسی متناسب نباشد، فرد و نظام سیاسی دچار مشکل می شوند. فرض کنید فرد در خانواده ای رشد کند که در آن همیشه پدر به طور مستبدانه تصمیم گیری می کند و او نیز این شیوه را طبیعی می داند. چنین فردی به احتمال زیاد، در فعالیت سیاسی نیز به شیوه های مشورتی روی خوش نشان نخواهد داد. - از نظر وی سیاست گذارانی دارای شخصیت مطلوب اند که قاطعانه عمل کنند و به نظریات و انتقادات کمتر توجه داشته باشند.

به عکس، اگر فرد در خانواده ای بزرگ شده باشد که در آن تصمیم گیری با مشورت انجام می شود، آمادگی بیشتری برای قبول شیوه های مشورتی در نظام سیاسی دارد. حالت دیگری را در نظر می گیریم؛ خانواده ای با خانواده های دیگر و خویشاوندان پیوند و رابطه دارد. کودک این خانواده در مراسم جمعی خویشاوندان و مهمانی ها شرکت می کند. در او نسبت به همکاری، عمل جمعی و شرکت در مراسم روحیه مثبت به وجود

می‌آید. این فرد وقتی که به اجتماع بزرگ تر وارد می‌شود، به احتمال زیاد به کارهای جمعی گرایش خواهد داشت. در فعالیت سیاسی نیز به تشکیل جمع‌های سیاسی و فعالیت‌های دسته‌جمعی گرایش بیشتری نشان خواهد داد تا عمل فردی.

در حالی که احتمال دارد کودکان خانواده‌هایی که کمتر با خانواده‌های دیگر رفت‌وآمد دارند، در سیاست راه عمل فردی را در پیش گیرند؛ مثلاً در انتخابات به رأی دادن اکتفا کنند. موارد یاد شده برخی از آثار غیرمستقیم خانواده بر فعالیت سیاسی افراد است. خانواده آثار مستقیمی نیز بر فعالیت سیاسی فرد در آینده دارد.

فعالیت ۱۱-۵ دو خانواده زیر را در نظر بگیرید؛

— خانواده‌ای که در آن، والدین در فعالیت سیاسی مشارکت مستمر دارد.
— خانواده‌ای که در آن، والدین فعالیت سیاسی را امری بیهوده تلقی می‌کنند.
چند نمونه از رفتارهای سیاسی افراد تربیت شده در این دو خانواده را در بزرگ سالی با یکدیگر مقایسه کنید.

نظام سیاسی نیز بر نظام خانواده اثر می‌گذارد. فرض کنید سیاست‌گذاران درمقابل تهدید خارجی به این نتیجه برسند که باید تولیدمثل افزایش یابد؛ حال چه برای مقابله با دشمن و چه به عنوان یک عامل بازدارنده (آن‌طور که رژیم اشغالگر قدس چنین سیاستی را دنبال می‌کند). در این حالت، شکل خانواده تفاوت خواهد داشت با زمانی که افزایش جمعیت خطر تلقی می‌شود و سیاست‌ها در جهت محدود کردن خانواده سازمان می‌یابد. مقابله با شکل زندگی خانوادگی یکی دیگر از اشکال اثر نظام سیاسی بر خانواده است که در نظام‌های کمونیستی از سیاست‌های اصلی محسوب می‌شد.

علاوه بر اینها نظام سیاسی :

— با ارائه الگوهای مشخص زندگی خانوادگی،
— وضع مقرراتی که اختیارات و وظایف زن و شوهر و فرزندان را در خانواده مشخص می‌کند
— و...

بر شکل خانواده، ازدواج، سن ازدواج و ... اثر می‌گذارد.

فعالیت ۱۲-۵ پنج نمونه از تأثیرات نظام سیاسی را بر خانواده (غیر از موارد گفته شده) بنویسید و آنها را با هم مقایسه کنید.

ارزشی که نظام سیاسی برای فعالیت سیاسی خانواده‌ها قائل است، بر شکل و عمل خانواده‌ها اثر می‌گذارد.

در اجتماع قبیله‌ای که قدرت سران طوایف به تعداد خانواده‌ها و اعضای آنها وابسته است، جایگاه خانواده نسبت به جوامع امروزی که در آنها افراد شخصاً در سیاست دخالت می‌کنند، متفاوت است.

در اجتماعی که ریاست و نقش سیاسی به نسب بستگی دارد، خانواده وضعی متفاوت دارد با جامعه امروزی که نسب در بر عهده گرفتن نقش‌های سیاسی اثری ندارد.

بنابراین، با اینکه در وهله اول به نظر می‌رسد که خانواده و نظام سیاسی چندان رابطه‌ای با یکدیگر ندارند، آنها دارای پیوندهای متقابل بسیاری‌اند؛ به نحوی که ناهماهنگی میان خانواده و نظام سیاسی تأثیرات منفی بر هر دو خواهد گذاشت.

فعالیت ۱۳-۵ با توجه به نمونه زیر، سه مورد دیگر از ناهماهنگی‌های میان خانواده و نظام سیاسی را بیان کنید و آثار آنها را بر نظام سیاسی و خانواده، در کلاس مورد بحث قرار دهید.

— تأکید خانواده بر ارزش‌های تجملی و اسراف در نظامی سیاسی که بر صرفه‌جویی تأکید دارد.

نظام سیاسی و نظام آموزشی

بعد از خانواده، دومین مرحله اجتماعی شدن فرد در مدرسه و نظام آموزشی انجام می‌شود؛ بنابراین، بخش دیگری از شخصیت، گرایش‌ها و ارزش‌های فرد در این مرحله شکل می‌گیرد. علاوه بر این، مهارت یافتن برای انجام دادن اعمال سیاسی نیز در مدرسه محقق می‌شود.

قرار گرفتن معلمان در کنار والدین به عنوان راهنما و سرمشق کودک، این توانایی را به مدرسه و نظام آموزشی می‌دهد که فرد را حتی در مقابل خانواده و اجتماع بزرگ‌تر قرار دهد

یا اینکه او را به اجتماع و خانواده علاقه مند سازد.

مدرسه در ارتباط با نظام سیاسی در دو جهت عمل می کند :

— ایجاد گرایش منفی یا مثبت در فرد نسبت به نظام و عمل سیاسی،

— ایجاد مهارت برای انجام عمل سیاسی.

علاوه بر این، نظام آموزشی در سطوح بالاتر، نقش دیگری هم در ارتباط با نظام

سیاسی ایفا می کند :

— ایجاد صلاحیت و شایستگی برای بر عهده گرفتن نقش های سیاسی.

در جوامعی که دارای نظام سیاسی قانونی اند، کسانی که سابقه خانوادگی و اشرافیت

دارند دیگر به صرف این سابقه نمی توانند نقش های سیاسی را عهده دار شوند بلکه آنانی که :

— از نظر ذهنی توانمندند؛

— می توانند به خوبی تحلیل کنند، راه حل ارائه دهند و در نتیجه خوب تصمیم بگیرند،

نقش های سیاسی را بر عهده دارند و این کاری است که نظام آموزشی انجام می دهد.

سوابق تحصیلات رؤسای جمهوری، نخست وزیران، وزرا، معاونان و مشاوران و ...

این مدعا را تأیید می کند.

فعالیت ۱۴-۵ نظام آموزشی با تغییر موقعیت های اجتماعی و اقتصادی افراد، بر نظام

سیاسی اثر می گذارد. یک نمونه از این مورد را در کلاس مورد بحث قرار دهید.

بنابر آنچه گفتیم، نظام سیاسی در صورتی که بخواهد دوام داشته باشد، باید به طور

مداوم متوجه نظام آموزشی باشد. مسیر بسیاری از جوامع که نظام آموزشی آنها به جای

تربیت افراد سازگار با نظام سیاسی، افرادی ناسازگار تربیت می کند در نهایت به تغییر نظام

می رسد. نمونه های این امر :

— نظام سیاسی خودکامه یا دیکتاتوری است که در نظام آموزشی آن مفاهیمی چون

آزادی و برابری آموزش داده می شود و افراد به جای وفاداری به نظام دیکتاتوری برای

به دست آوردن آزادی و برابری سر به شورش برمی دارند؛

— نظام های وابسته که در آموزش آنها ارزش هایی چون استقلال و کارایی برای افراد

درونی می گردد و افراد در جهت ناسازگاری با این نظام ها تربیت می شوند؛

— در نظامی که اطاعت بی چون و چرا و تملق یکی از شیوه‌های دستیابی فرد به نقش‌های سیاسی است و در نظام آموزشی آن تملق و چاپلوسی امری غیراخلاقی و مذموم تلقی شده، فرد به ناسازگاری دچار می‌شود؛
— و

پرسش‌های فصل

- ۱- نظام سیاسی را تعریف کنید و آن را با نظام اقتصادی مقایسه نمایید.
- ۲- عمده‌ترین وظیفه نظام سیاسی چیست؟
- ۳- نظام قانونی چه ویژگی‌هایی دارد؟
- ۴- ویژگی‌های دو نظام قانونی و خودکامه را با یکدیگر مقایسه کنید.
- ۵- فعالیت سیاسی چه نوع فعالیتی است؟ مبنا و محدوده آن را چه چیزی تعیین می‌کند؟
- ۶- چند نمونه از آثار و نتایج وجود احزاب، انجمن‌ها و نشریات را در جامعه بیان کنید.
- ۷- مهم‌ترین نقش فرد در نظام سیاسی قانونی چیست؟ چرا؟
- ۸- رابطه متقابل تربیت خانوادگی و رفتار سیاسی فرد را شرح دهید.
- ۹- نظام آموزشی با نظام سیاسی چه رابطه‌ای دارد؟
- ۱۰- افراد جامعه از چه راه‌هایی می‌توانند نامزدهای نمایندگی را شناسایی کنند؟
توضیح دهید.

مروری بر فصل

۱- نظام سیاسی از نقش‌هایی تشکیل شده است. این نقش‌ها برای حفظ تعادل نظام اجتماعی شکل گرفته‌اند، با هم پیوستگی متقابل دارند و می‌توانند در صورت لزوم، برای حفظ تعادل نظام اجتماعی از زور استفاده کنند.

۲- با توجه به نوع گروه، نظام‌های سیاسی متفاوتی وجود دارد.

۳- به نظامی سیاسی که در آن تمام نقش‌ها و اختیارات حول خواسته‌های یک فرد (حاکم کشور) شکل می‌گیرد و افراد براساس سرسپردگی به او انتخاب می‌شوند، «نظام خودکامه» گفته می‌شود.

۴- به نظامی سیاسی که در آن نقش‌ها و صلاحیت‌های اداره‌کنندگان امور کشور را قانون مشخص می‌کند، «نظام قانونی» اطلاق می‌شود.

۵- نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران نظامی قانونی است که مبنای قوانین مدون آن را قوانین الهی تشکیل می‌دهد.

۶- در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، رهبر (ولی فقیه) در رأس نظام قرار دارد و مجلس خبرگان او را از بین فقهای موجود انتخاب می‌کند.

۷- رسانه‌های گروهی و احزاب و انجمن‌ها نیز جزء نظام سیاسی کشور محسوب می‌شوند.

۸- به مجموعه فعالیت‌هایی که به منظور دستیابی به هدف‌های سیاسی معین (داوطلب شدن، شرکت در انتخابات، شرکت در راه‌پیمایی و...) انجام می‌گیرد، «فعالیت سیاسی» گفته می‌شود.

۹- مهم‌ترین نقش فرد در نظام سیاسی قانونی انتخاب نماینده است.

۱۰- لازمه شرکت آگاهانه فرد در انتخابات، داشتن هدف مشخص، شناسایی نامزدها و تشخیص و ارزیابی صلاحیت آنهاست.

۱۱- فرد هر قدر در فعالیت‌ها و انتخابات سیاسی خود با آگاهی بیشتری عمل کند، سلامت سیاسی در جامعه بیشتر می‌شود.

۱۲- مشارکت فرد در فعالیت‌های سیاسی مانند انتخاب رئیس‌جمهور، نمایندگان مجلس، شوراهای اسلامی شهر و روستا و غیره باید با آگاهی همراه باشد.

۱۳- رفتار سیاسی فرد در جامعه از تربیت خانوادگی او تأثیر می‌پذیرد.

۱۴- نظام آموزشی کشور با تربیت سیاسی افراد و دادن مهارت‌های سیاسی لازم به آنها به سلامت و تحکیم نظام سیاسی کمک می‌کند و آنها را برای بر عهده گرفتن نقش‌های سیاسی آماده می‌سازد.

فهرست منابع برای مطالعه بیشتر

- ۱- ابوالحمد، عبدالحمید؛ مبانی سیاست، جلد اول، چاپ پنجم، توس، ۱۳۶۸.
- ۲- ارنسون، الیوت؛ روانشناسی اجتماعی، حسین شکرکن، چاپ سوم، رشد، ۱۳۶۶.
- ۳- اسمل سر، نیل جی؛ جامعه‌شناسی اقتصادی، محسن کلاهچی، چاپ اول، کویر، تهران، ۱۳۷۷.
- ۴- بشیریه، حسین؛ جامعه‌شناسی سیاسی، نشر نی، تهران، ۱۳۷۴.
- ۵- دورنبوش، رودیگر و استانی فیشر؛ اقتصاد کلان، محمدحسین تیزهوش تاپان، چاپ دوم، سروش، ۱۳۷۵.
- ۶- رابرتسون، یان؛ درآمدی بر جامعه، حسین بهروان، چاپ اول، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۲.
- ۷- روشه، گی؛ کنش اجتماعی، هما زنجانی‌زاده، چاپ سوم، دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۴.
- ۸- ریتزر، جورج؛ نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، محسن ثلاثی، چاپ دوم، علمی، ۱۳۷۴.
- ۹- ساروخانی، باقر؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، چاپ اول، سروش، ۱۳۷۰.
- ۱۰- سگالین، مارتین؛ جامعه‌شناسی تاریخی خانواده، حمید الیاسی، چاپ دوم، نشر مرکز، تهران، ۱۳۷۵.
- ۱۱- شفیع آبادی، عبدالله؛ راهنمایی و مشاوره شغلی و حرفه‌ای و نظریه‌های انتخاب شغل، چاپ سوم، رشد، ۱۳۶۷.
- ۱۲- صدیق اورعی، غلامرضا؛ جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، چاپ اول، جهاد دانشگاهی، مشهد، ۱۳۷۴.
- ۱۳- صفوی، امان‌الله (مترجم)؛ تئوریهای انحراف (مقاله)، مجله رشد آموزش علوم اجتماعی شماره‌های ۶، ۷، ۸ و ۹، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش، ۷۰-۱۳۶۹.
- ۱۴- غفاریان، سیروس و علی‌اکبر نصیری؛ شناخت حرف و مشاغل، دوره کاردانی تربیت معلم رشته حرفه‌وفن، کد ۷۰۱۶، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش، ۱۳۷۴.
- ۱۵- قدیری اصلی، باقر؛ کلیات علم اقتصاد، چاپ هفتم، سپهر، ۱۳۷۲.
- ۱۶- کریمی، یوسف؛ روان‌شناسی اجتماعی، چاپ سوم، ارسباران، تهران، ۱۳۷۵.
- ۱۷- کوئن، بروس؛ درآمدی به جامعه‌شناسی، محسن ثلاثی، چاپ سوم، توتیا، تهران، ۱۳۷۶.
- ۱۸- گیدنز، آنتونی؛ جامعه‌شناسی، منوچهر صبوری، چاپ سوم، نشر نی، تهران، ۱۳۷۶.
- ۱۹- محتشم دولتشاهی، طهماسب؛ مبانی علم اقتصاد، چاپ یازدهم، خجسته، تهران، ۱۳۷۷.
- ۲۰- ملکی، حسن؛ آشنایی با قانون اساسی، سال اول، مراکز تربیت معلم، کد ۳۰۱۰، شرکت چاپ و نشر ایران، ۱۳۷۱.

